

TARTALOM

- 3 Kenyeres Zoltán: A novellaíró története
- 17 Nyilasy Balázs: A Nyugatról, a nemzeti klasszicizmusról és a jelenről
- 36 Ágh István: Siratódal
- 38 Nagy András: Az én muzsikám; Ember tervez...
- 43 Orosz István: András, Dóra, kokárda...
- 45 Kiss Ferenc: Mennybe költözött a Gyümölcsoltó
- 50 Mezei Emese: „Tartósat és hasznosat alkotni” – Nagy Andrásról
- 53 Falusi Márton: A tetű anatómiája
- 56 Sarusi Mihály: Azok a hatvanas évek
- 69 Csontos Márta: Az embergép tragikomédiája; Multiverzum
- 71 Tóth László: Harangszó és haditudósítás
(Széjegyzetek elszelelt napokhoz)
- 84 Dezső Márton: Gesztusok; Óda a villanyautomobilhoz;
Duett egy szem férfihangra; Képeslap
- 88 Hegedűs Imre János: Fekete monológ Bolyai Jánoshoz
- 98 Nagymihály Zoltán: „Szellemét a tűz nem égeté meg”
(Bauer Sándor áldozata – ötven év után)
- 104 Márle Tamás: Erdély román kézre kerülése: bevándorlás, népirtás, politika
- 119 Nagygéci Kovács József „Köztük van a költészet”
(Kemény István: Nílus)
- 122 Imre László: A „boldog feltámadás” reménye
(Térey János: Káli holtak)
- 127 Házi Balázs – Jónás Róbert: „A visszaszerzés reménye”
– tisztelgés a harmincéves *Hitel* előtt

Borító: Jánosi Nikolett. A lapban Nagy András grafikusművész, könyvtervező munkái láthatók.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatársak:** Ágh István, Tornai József; **Szerkesztők:** Falusi Márton, Léka Géza, Nagy Gábor, Tevelj Arató György; **Képszerkesztő:** Mezei Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A „Hitel folyóirat és Könyvműhely működéséért” szakmai program megvalósítását 2018. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj: egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908.

Nagy András: Párbaj (tusrajz)

A novellaíró története

Az Ady életművével foglalkozó kiterjedt és ma már nehezen áttekinthető szakirodalomban méltatlanul kevés szó esik arról, hogy a versíró Ady és a közíró, a társadalom életét és a politikai közéletet éles kritikával figyelő publicista Ady mellett volt egy prózaíró Ady is. Pedig volt, és hatalmasnak, voluminálisnak nevezhető művet hozott itt is létre. Első nyomtatásban megjelent prózai kísérlete a Zilahon szerkesztett *Szilágy* hasábjain 1897. március 21-én jelent meg, szinte napra pontosan egy évre rá, hogy Kincs Gyula, gimnáziumi görögstanára közreadta első versét, a *Március* 20-át 1896. március 22-én. *Árnyak*, ez volt a címe a rövid kis tárcának, ha Örkény István nem foglalta volna le a szót, úgy lehetne mondani egypercesnek. Nevét, mint eleinte legtöbbször, fordított betű sorrendben írta alá: Yda. Utolsó novelláját, a *Búcsú virágos Pétertől*t pedig 1918. október 1-jén Göndör Ferenc jelentette meg akkor induló hetilapjában, *Az ember*-ben. Másfél hónappal később írta utolsó versét, ez volt az: *Üdvözlét a győzőnek*, egyik legszebb, legtragikusabb verse. Tehát egész írói pályáját végigkísérték a novellák, tárcanovellák, történetecskék, anekdotikus írások, meseszerűségek, nehéz pontos műfaj-meghatározó szót találni rájuk, mert épp oly sajátosak voltak, éppoly adysak, egyediek, éppoly ráismerhetők és csak rá ismerhetők, mint a versek.

Árnyak. Az első nyomtatásban megjelent novella címe a gond árnyait jelenti. Molnár Józsi, a kis semmije sincs aljegyzőcske együtt jár a szép szemű, de semmije sincs Irénkével. Egy báli forgatag után töprengve ül be egy kocsmába. Folytassa az udvarlást? Kérje meg a kezét? Vegye feleségül? A kis írásnak – Ady az alcímbe rajznak nevezi – nincs közéleti mondanivalója, poézis sincsen benne, valahol mégis benne van egy felnövő, új középosztályi nemzedék egész élet-reménytelensége. A *Búcsú virágos Pétertől* című és mai ismereteink szerint utolsó prózai írását kis levél kíséretében küldte el Csucsáról Göndör Ferencnek, mint írta, nagybetegen. Ez poétikus írás Péterről, aki oláhosan törli a magyart, s vitézségi érdemével rövid szabadságolás után megy vissza a frontra.

A két megnevezhetetlen műfajú prózai írás között eltelt huszonegy év alatt Ady mintegy háromszáznegyven hasonlót írt. Írt a *Budapesti Napló*ba, ide a legtöbbet, írt a *Budapesti Hírlap*ba, *Pesti Napló*ba, a *Jövendőbe*, a *Világ*ba, a *Vasárnapi Újság*ba, írt a vidéki lapokba és 1908 után a *Nyugat*ba. 1977-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó két kötetben adta ki műveit, az első kötet jegyzetek nélkül 1306 oldalon – Láng József és Schweitzer Pál szerkesztésében – a verseket ölelte fel, a második kötetben pedig Bustya Endre a novellákat gyűjtötte egybe 1187 oldalon. Erről a hatalmas mennyiségű szépprózai anyagról azóta is alig akar tudomás venni az irodalomtörténeti szakma, az olvasóközönség pedig jóformán nem is hallott róla.

Ő maga kétszer is megírta novelláiban, tárcáiban novellaírásainak történetét. Először 1905-ben, a *Tíz forint vőlegénye* című tárcájában, aztán 1907-ben az *Alma kisasszony próbanászában*. Nők és barátok között eltöltött éjelei után, minden porcikája puha ágy melegére vágyakozott, de még penzumokat kellett teljesítenie. A *Budapesti Napló* belső munkatársa volt, hírlapi cikkeit, publicisztikáit fizetésért írta, de külön honorálták, ha verset írt, és külön ha, amint ő nevezte, „történeteskedett”. A történetekért tíz forint járt. Szüksége volt a tíz forintokra. Mosolyogva, kicsit lenézően tekintett ezekre a külön honorárium fejében keletkezett írásaira, de magáénak tekingette őket. Így írt róluk 1907-ben Radó Antalnak: „nem tartom magam hivatásos és artista novellaírónak. De úgy gondolom, hogy kis tárcáimnak egy része valamelyes mértékben dokumentumszerű. Hozzányúltam új témákhoz, bátorítást adtam egy-két hivatásosabb mesélő, konstruáló talentumnak. Próbálkozásokat tettem a magyar földön különben pompásan bevált és tenyésző tárca, novellácska formagazdagságát gyarapítani. És hogy franciáskodjak egy kicsit: új frissonok mellett akartam – s a szándék is valami – ideákban sűrűbbé, gazdagabbá tenni ezt a nagyon olvasott, divatos genre-t. Ne tessék ebből semmi dicsekvést kiolvasni, a kis novellácskák nagy hiányosságait én nagyon jól érzem és ismerem. Ez elsősorban túlságos lirizáló egyéniségemnek, másodsorban az úttörés bajos föladatának a vétke.”¹ Az író saját műveiről szóló megjegyzései mindig meggondolandók, de nem kell mindig készpénznek venni őket, Ady novelláinak legjobb darabjai, ha elolvassuk őket, látnunk kell, egyáltalán nem lirizáló egyéniségéből fakadtak, kár, hogy az irodalomtörténet máig csak ebből a nézőpontból tekint rájuk.

*

Ady 1903-ban megjelent *Még egyszer* című kötetébe a versek mellé bevett egy prózai írást is, az első váradi szerelmeiről szóló *Meséket*. Ez volt első nemcsak újságon, hanem kötetben is megjelent prózai írása, bár éppen e mineműségét nem könnyű eldönteni. Bizonyosága ennek, hogy az imént említett 1977-es kiadás mindkét kötetében szerepel. Akik a verseket szerkesztették, a versek közé sorolták, Bustya Endre pedig a prózák közé vette fel. Bóka László Ady egyik legkülönösebb írásának tartotta, azt írta róla, hogy nehezen lehet megfejtetni az értelmét, az eszményi szerelem és a narkotizáló, mindent feledtető testi szere-

lem képe váltakozik benne.² Ady aztán még öt ízben markolt bele a különféle lapokban elszórtan megjelent elbeszélés-halmazába, s öt kötetre, helyesebben szólva öt füzetre valót adott ki belőle.

Az első, a *Sápadt emberek és történetek* 1907-ben jelent meg. Akkor Ady már túl volt az *Új Verseken*, és készülődött a *Vér és arany*. A papírkötésű, elég silány kivitelű kötetke ősszel jött ki a nyomdából, október 11-én a *Népszavában* Bresztovszki Ernő elsőnek írt méltató sorokat róla: „A Sápadt ember leült és írt egy csomó novellát a sápadt emberekről, akik az ő fiai. Belőle nőttek, ő nemzette őket. Verstémának születtek és novella lett belőlük. Ez – úgy mondják – a hibájuk. De megszülettek, és ez akkora erénynek számít náluk, hogy elfelejteti a hibájukat. Ha ugyan hiba, hogy Ady, a poéta akkor is csupa líra-ember marad, amikor elkalandozik a kötetlen vers világába [...]” Lehet így is olvasni a novellákat, a líra felől, keresni bennük a versekben is fellelhető motívumokat, hangulatokat, amelyek majd ott, a költészetben fejtik ki teljesebb hatásukat, és lehetőség van az ellenkező eljárásra is, lehet fordítva is, azt keresni és fellelni, ami a novellákban bontakozik ki a versek elementumaiból jövet. És persze lehet úgy is olvasni őket, mint önálló teremtményeket. Hallani kell, hogy különös, köztes nyelven szólnak a kötet kis írásai. Ez a nyelv még nem vers, de már nem elbeszélő próza. Esztétikai hatását nem a mondatok muzikalitása teszi, nem is a képeket vetítő, vizuális képzelet, hanem a nyelvi tömörítés elszánt indulata. Nem a versekre jellemző nyelvi hangzás és érzéki elképzeltetés, hanem az elbeszélő próza határait is áttörő mese-tömörítés, olyan szűkszávúság, amely mégsem kelt hiányt. Akik a XIX. század végének és a XX. század elejének irodalmával foglalkoznak, ismerik azokat az elméleteket, amelyek az akkori líra epizálódásáról és a próza lirizálódásáról szólnak.³ A költészet felől Ady legtöbb novellájába a ballada tulajdonságai jöttek át, és ott lettek formákat megalapozó tényezők. Pedig tudatosan szemben állt a konzervatív irodalomszemlélet balladakultuszával, tudta, Arany után már nem lehet a XIX. századi értelmében vett balladákat írni. Amikor 1901-ben az Erdélyi Magyar Irodalmi Egylet pályadíjat tűzött ki balladaíráásra, ő verset írt *Nincs ballada* címmel. A dal, a ballada és az elbeszélő költemény hármasságából még a dalforma öröklődött át nagyobb megrázkódtatások nélkül a modern költészetbe, de a ballada eltűnt a túlretorizáltság oldalán, vagy elhajolt az ironikusság felé. Az elbeszélő költemény pedig a hosszúvers egészen más funkciót betöltő műfajává alakult át. Ady novellái majdnem kivétel nélkül rövid, néhány oldalas narratívumok, az ún. vonal alatti tárcák terjedelmi korlátaikhoz igazodnak. Legtöbbször kijelentésekből és egyszerű bővített mondatokból állnak. A „balladai homály”, amiről valamikor az iskolai magyarórákon is tanítottak, a denarrativizálás eszköze, a mese kibontakozását gátló tényező, az a tényező, amely az igazi novella és regény mesehallgatási élményét megsejtetési élménnyé alakítja át. Egy történet végigmondása mindig tele van redundanciával, túlbeszéléssel, felesleges szavakkal és mondatokkal. De csak látszólag feleslegességekkel, mert a befogadás folyamatában fontos feladatot töltenek be, elősegítik a szöveg felfoghatóságát és megértését. Egy cselek-

ménymozzanat felfogásához és elképzeléséhez bizonyos olvasási időre van szükség, s ezt az időt meg kell tölteni szavakkal. Amilyen mértékben megtörténik a szó- és mondatredukálás, olyan mértékben válik a befogadás számára enigmatikussá a szöveg. A klasszikus költészet balladája éppen az a költői műfaj volt, amely a szándékos kihagyás-technikával a lírát a dráma belső feszültségének szorító érzésébe vitte át. Ha Ady novelláinak a költői balladákhöz hasonlatos redundancia nélküli tömörségéről beszélünk, ebből a balladafogalomból ki kell iktatnunk minden folklorikus vonást. Lényegükhöz tartozik, hogy semmi nincs bennük a népnemzeti ízlésvonal mesterként folklór-kultuszából, de a bartóki-kodályi vonalból sem. Bár voltak kritikusok, akik az ellenkezőjét állították.

A kis kötet nyitó novellája, a *Flóra leány marad* a Sedan utáni Párizsban játszódik. Különös, már-már dodonainak nevezhető túl tömör, alulfogalmazott rövid (style coupé) mondataival eltér a korabeli magyar kispróza megszokott nyelvezetétől, nem tartozik a szkáz típusába sem, mert nem mesél, rövidségénél fogva a mesélésre nincs ideje, de nem is anekdota, mert csattanója sincs, hiszen már a cím elárulja a befejezést. Ma már nehezen kideríthető utalásokkal megírt szarkasztikus alakrajz egy aggszűz francia hercegnőről, közben gúnyolódás a bonapartista császárságon, az elmúló ancien régime-en és az azt követő polgári világon, a „demokrácián”. Genderista olvasók ma akár antifeminista írásként is olvashatják. Nem úgy a *Juliette Firenzébe megy* című történetet, amely a tanyasi Juliskáról szól, aki felkerül Pestre, és módos férfiak kitarthatja lesz. Egyszer hazautazna, és karácsonyra meglátogatná szüleit, de a vonaton összetalálkozik legelső szeretőjével, s már nem haza, a tanyasi házba, hanem vele megy tovább Firenzébe. Az abbahagyhatatlan kiszolgáltatottság szomorú állapotát fordítja ez az írás finom szarkazmusba. De nem anekdota, mert már a cím, ahogy mondani szokták, lelövi a poént.

Van olyan novella a kötetben, amely narrációra törekvés nélkül az újságpublicisztika nyelvén szól. Ilyen *A Török menyasszonya*. Ez nem is novella, hanem keserű pamflet. Egy művészekből álló és berúgni készülő asztaltársaság egyik tagja feleségül akar venni egy felső körökben népszerű primadonnácskát. A társaság egyik tagja monológot mond a magyar kultúra állapotáról. „A furcsán dzsentrinek keresztelt zagyva és züllött seregnél pedig hottentottákban is megértőbb híveket nyerne a művészet. Sőt Magyarországon még az sem véletlenség, hogy itt a zsidóságnak legértékeltenebb eleme jut szóhoz és sikerhez. Az, amely a magyar bűnöket anygali tökéletességgel szedi magára. A népről ne is beszéljünk, az nincs is. Megölték, vagy kikergették az uralkodó barbárok.”

Viszont igazi elbeszélés a *Jóba, a kötőrő*, amely minden bizonnyal a kötet legjobb írása. Jóba – a nevet asszociálhatjuk a bibliai Jóbbal és a jó melléknévvel, de családnévként is ismeretes – megy az úton, amerre a tömeg sodorja, megy be a grófi kastély pompázatos kertjébe, ahol éppen követválasztás zajlik. Harsog a hazafiság, pufognak az ígéretek. A sokadalomban összeakad egy szomszéd faluból való hasonló ágrólszakadttal. Jóbanak nem hét krajcárra lenne szüksége,

hanem egy teljes egész forintra. Öt gyerek várja otthon, és a beteg feleség. Kenyeret kellene vennie, és valami húst. A faluszomszéd zsebében öt forint kucorog, ebből elmennek a kocsmába, isznak egyet, s amikor hazafelé tartva a faluszomszéd nem akarja neki adni az ivásból megmaradt egy forintját, agyonveri. Ez már a *Nyugat* küszöbére érkezett irodalmi korszak legjobb kisprózai írásai közé tartozik. Két évvel előzi meg Móricz Zsigmondot a falusi nyomorúság rajzolatával. Olyan kötömszerű, tömör prózanyelven adja elő történetét, amely tömörségre valóban csak az évszázadok alatt lecsiszolt balladák képesek. Itt nincs mérhető redundancia, mégis tágasan kinyitja a narratívumot az egész korabeli társadalom fájdalmas valóságára.

A kötet mindegyik írása 1906-ban keletkezett, az *Új Versek* győzedelmes évében. Ady két esztendővel később ismét közreadott egy füzetre valót a novelláiból, *Új csapáson* címmel. A cím a frontáttörő verseskötetére hasonlított, de nem olyan volt. A benne levő három írásból kettő ismét az 1906-ban keletkezett novelláiból került bele a kötetbe, s írói újdonságot sem lehet találni bennük az előző önválogatáshoz képest. A háromból egy volt új, azt 1908-ban írta, s az már a *Nyugat*-ban jelent meg: *Berci és a grófnéja*. Témája a polgárlányból lett grófné és a muzsikus cigányból lett szeretője Monte-Carlóban. Nemhogy új csapáson nem haladt, de az addig kötetben közreadott novellák legkevésbé sikerült darabjai közé tartozott. Ennél az újabbnál jobb volt a másik korábban írott két novella. Mi erkölcsös és mi erkölcstelen? A falubeli lányok felmennek a városba, utcalányként árulják magukat, s így keresett pénzükből segítik az otthonmaradt családot. Amikor hazamennek, férjhez adják őket, gyereket szülnek, és szerencsés esetben lányokat hoznak világra, mert azok folytatni tudják majd a családsegélyezés bevált formáját. Egyszer egy falubeli lány azonban fellázad a sors ellen, nem megy fel a városba, hanem hozzámegy ahhoz, akit szeret. Kiközösítik és száműzik a faluból (*A Zenóbia faluja*). A kis orfeumi pillangó, aki akkor is őt szereti – mármint a történetet egyes szám első személyben elbeszélő narrátort –, amikor más szeretője lesz. A narrátor keresztnéve: Endre (*Julcsa és Juliette*).

1910-ben két újabb novellafüzete jelent meg, előbb a *Tízmilliós Kleopátra és egyéb történetek*, aztán az *Így is történhetik*. Egyikben sem találni támpontot a válogatás és összeállítás elvére. Sem a téma, sem a tárgy, sem az írások keletkezésének ideje nem segít megelenni a rendezőelvet. Újabb, az előző kettő után írottak közül válogatott volna? A *Tízmilliós Kleopátra* címadó elbeszélését 1904-ben írta, belekerülhetett volna legelső kötetébe is. Meg is érdemelte volna. Pedig témája szerint alapkliisé: a gazdag polgárlány elszökik egy szegény piktossal. De ha a silány kis alaptörténetet kicsomagoljuk, kinyitjuk, mint egy tömörített file-t teljes gondolati terjedelmében, akkor benne van a századvégi zsidó asszimiláció és annak fogadtatása, benne van a feltörekvő polgárság és az arisztokrácia viszonya, benne van a megszegyenítő kiközösítés és a saját életre vágyó lázadás lélektana. Még filológiai feladványt is ad, vajon mire gondolt Ady Kleopátra anyai nagypapájával, már katolizált anyjának izraelita apjával, akiből milliomos regényíró lett? Ez nem líra, ez nem lírizáló hangmodulációban előadott mese,

hanem egy széles és átfogó társadalomtörténet. A társadalomkritikai versek és a társadalomkritikai publicisztika között áll.

Akárcsak a füzet egy másik remek novellája, a *Nyomorék Tar Pista*. Ez is a két korábbi kötet előtt keletkezett, 1906-ban írta. Az őszi vadászatok idején a gróf a kastélyba rendeli a falu leányait vendégei mulattatására. Magyar lányokat, oláh lányokat. A falu legényei megalázva lapulnak, nemhogy szólni, még gondolni sem mernek. Csak a mindenki nevetsége, a nyomorék Tar Pista lázad fel, rágyújtja a kastélyt a mulatozó úri társaságra. Négy és fél oldal, az elején még arra is van helye, hogy kis szociológiát mutasson be. „A halál vidékének látszik e vidék. Együgyű emberlakóit letarolja az év a kastély számára. Buja földjéből kitudja őket. És viruló nyárban a dús mezőn úgy verejtékeznek az emberek, mintha valami szomorú ország bűnösei volnának. Egyébként pedig csendes volt a gróf országa. Az ökröknek szabad volt bőgniük [...]” Még korábbi írás az 1903-ból való *Két tanár úr*. Egy híres finn tudós nagybetegen tér haza a szamojédek földjéről, és meglátogatja a kórházban nála is rosszabb állapotban levő magyar kollégáját, aki a lappokat kutatta. A finn tudós a szamojédek fagyos, jeges földjéről tér haza nagy betegen. Az elgyötört finn germán ivadék, a magyar kikeresztelkedett evangélikus. Szereti választott népét. Arra a kérdésre, hogy mit csinálnak most a magyarok, azt válaszolja, „nem élnek, de élni akarnak most nagyon. Ezt csinálják. Régen csinálják ezt, de most újra csinálják. Aztán e nagy szándék mellett meghal minden.” Nagyszerű kis nép a magyar, „csak a gondolkozástól fél még. És zavaros még a lelke. De ki fog forrni.”

Nem, ezek az elbeszélések nem novellaformában írott versek, hanem igazi elbeszélések, de olyan szuggesztív tömörséggel vannak megfogalmazva, amelyen nyelvi összetömörítésre csak a költészet képes. A német Dichtung, a tömörítés fogalmát zárja magába. Ady novellái nem abban az értelemben költőiek, hogy érzelmi hangoltságuk az érzelmesség különféle formái felé vonnák őket, hanem abban az értelemben, ahogy a balladák tömörítenek össze néhány versszakban akár regényekké bővíthető témákat. Kis, tömörített file-ok. Hosszan lehetne és kellene is egyszer értekezni arról a hatásról, amit Arany balladái tettek Adyra, nem a ballada-kompozíció, nem a tematika, hanem a hiátus nélküli szókezelés és mondatalkotás. Hogy nincsenek közök, a közöket az olvasónak kell betennie a szövegbe, valósággal kitalálni őket. Az Ady-versek ezt a tömörítő műveletet magasabb fokon képesek elvégezni, mint a narratív próza, a próza nélkülözi a tömörítést technikailag is elősegítő zenei elemeket. De amennyire prózai elbeszélés képes erre a műveletre, Ady kis vonal alatti írásai megteszik, ami tőlük telik. Azok a jobbak, amelyek a Bródy-féle naturalizmus táján születtek, de a mélázóbb, szimbolikusabb elbeszélések is a nyelvi-fogalmazási tömörítés előírásait követik, mint a kötetben szereplő, 1906-ban keletkezett *Kék álom*.

A másik 1910-ben keltezett kötet, az *Így is történhet* ugyancsak látható és kiolvasható rendezővel nélkül jelent meg, az esztendő végén (1910 decemberében már recenzálták), avval a módszertelen módszerrel, ahogy Ady szinte találomra belemarkolt addig megírt és megjelent novelláiba. A hozzá írott elő-

szó éppen ennek megvallásával kezdődött. „Kisded históriák véletlen találka-helye ez a könyv, melyet most már kezdek nagyon az enyémmnek s féltetni valóan Ady-könyvnek tartani. Csaknem háromszáz újság-novellácskám csomójából húzogattam ki és össze, találomra és mutatóba. Néha nem csak durva muszáj-ból vagy szükséges pénzért történt ugyanis meg, hogy a verseim elégedetlenkedtek, kikívánczoltak a líra fegyházából, s távoli mezőket kezdtek látni a mások szemein át vagy legalábbis ebben a hitben. Azután egy kis hetvenkedés is bántott: megmutatni, hogy ilyeneket is tudok, ha akarok. Így együtt azonban csak azt látom, hogy szerencsésen kapkodtam össze a sokból egy könyvre valót. És csak azt érzem, hogy ezúttal más formájú versekkel állok azok elé, akik olvasnak, szeretnek, utálnak vagy megszoktak. Ekkor s így vált fontossá, enyémmé és szerelmesemmé e könyv, melybe annyi Ady-dal temetődött el. Hiszek abban, hogy az igazi zene, az igazi dal onnan száll, ahol már a Halál a birtokos úr. Akik a versíró Adyt becsülik, hallják ki e könyvből a Halál domíniumáról hazabandukoló aratók énekét. Szóval szeretettel nézzék az ilyen Ady-verseket is kissé ködszerű kosztümökben. Hiszen alapjában semmi sem történik a világon, csak amit érzünk, de – így is történhetik.”

A kötet, akárcsak az előző, mélyen belenyúlt a korai novellákba, 1905-ből, 1906-ból való írások is szerepeltek benne a legutóbbi hónapokban keletkezett novellák társaságában. Ebbe a minden látszat szerint csakugyan véletlenszerűen összeállított válogatásába vette fel az 1908-ban írott, és akkor a *Nyugat*-ban közölt *Mihályi Rozália csókja* című elbeszélését. Ez máig a leghíresebb, minden későbbi prózaválogatásban szereplő elbeszélése. Állítólag Ady is ezt szerette legjobban, utolsó éveiben állandó olvasmánya volt, s még betegágyánál is felolvastatta feleségével.⁴ Pedig ma olvasva nem tartozik legjobb novellái közé annak ellenére, hogy neves irodalmárok, Ady tudós kutatói is mindig nagyra értékelték eddig. A novella témája vérbajának lánctörténete, Mihályi Rozália, aradi kórlista valamikor megfertőzött egy győri újságíró, ő tovább adta a kórt Kun Marcellának, s Kun Marcella Adynak. A megírás leleménye, hogy az élet-sorsokat irányító címszereplő meg sem jelenik a színen, tulajdonképpen nem is szerepel benne. A tabutéma emelte ki ezt az írást Ady több száz novellája közül, és persze születésekor és még sokáig provokáció számba ment az álságos prűdéria és uralkodó családerkölcse ellen. Ma már eufemizálásnak hallatszik a sok „csók” szó, ami Adynál egyébként a szexuális műveletek teljes vertikumát jelentette. A szexuális élet tabusítása a női egyenjogúsítás előrehaladásával oldódott fel a XX. század utolsó harmadára. Később a részletezés és a névvel megnevezhetőség lett fontos írói feladat, mert a nyelvi tabunélküliség a társadalom belső, lelki szabadságának egyik nem jelentéktelen fokmérője. Ady írása ennek még az elején járt, de témájával elsőik között ütött rést az álerkölcös polgárellet irodalmi témahatárain.

Egy sor ennél jobb novella van a kötetben. *A Bimbura halála* a francia gyarmatokon játszódik, egy néger fiú és egy francia katonatiszt szerelmi vetélkedéséről szól, olyan hangoltsággal, hogy az olvasó egyértelműen a néger fiú pártján áll.

A *Cirle szemei* egy odesszai pogrom elől Párizsba menekülő család leányának a története. Hosszú évek munkájával felküzd magát, bejut az orvosegyetemre, s ott beleszeret egy forradalmi nézeteket valló orosz fiúba. Az egyik bonctani órán egy Szajnából kifogott, zsidó külsejű férfit kell boncolniuk, aki meggyilkolt apjára emlékezteti. Amikor az orosz fiú nyúlna a tetemhez, Cirle-ből kitörnek a pogrom emlékei, s nekiront az orosz fiúnak. Az *érzékeny Rubek*: Bosznia. Háború. A hivatásos főhadnagy magasztos, szent ügynek tartja a háborút, a mérnökből lett katona pedig a háború ellen van. Minden háború ellen. Aztán pillanat alatt agyonlő egy öreg bosnyákot, a főhadnagy pedig kirabolja a holttestet. A *Tilala-tó titka* a nyomorúságban nem kíváncsok csecsemők elemészése. Szép neve egy kenderáztatót jelöl őt falu határában, abba dobják csecsemőjüket, vagy abba ölik bele magukat a megesett lányok. A *farkas-hát legendája* balladás történet egy fiúról, akinek az apját farkasok tépték szét. Elhagyja az édesanyja is, elhagyja a nővére, és amikor már nincs semmi kilátás az életre, nekiindul a hegyhátnak, ahol a magukra hagyott férfiak szoktak elpusztulni. Egy nagy, hosszú téma van itt is összetömörítve, egy-egy szikár, odavetett mondatot oldalakon át lehetne kibontani. *Rákhel kísértete*: alvégi életmetszet, Ady szavával „élet-nyomorúság” egy öreg oláh házaspárral. Mert románok nincsenek Ady novella-falvaiban, csak oláhok, akik viszont testvéri békében együtt nyomorognak a magyarokkal. Nincs elmesélhető története, állókép, kísértet sem jelenik meg. A szegénység és kilátástalanság a „története”.

Egymás után sorjáznak a kötetben az alvégi történetek falusi nyomorúságról, az élet-kilátástalanságról, a „szép szegénység” romantikus, álnépi eszméje ugyancsak távol áll Adytól. Jó példa erre a *Béni az apostol*. Béni a gazdag fiú, akit általában nem szeretnek a magyar irodalomban, de ez a Béni tüdőbeteg, hatéves és ennivalót visz az alvégre szegény sorsú kis barátjának, akit üt-ver iszákos apja. A szegény fiú nem elégszik meg az ennivalóval, amit Béni kilopott szülei konyhájából, hanem követelőzik. Neki nincs cipője, a gazdag fiú vegye le az övét, és adja neki. Aztán a kalapját is adja oda, mert neki az sincsen. Béni a hideg havas esőben mezítláb, kalap nélkül botorkál haza. Belázasodik, és meghal. És ott vannak persze kötetben a dzsentrik, mint a *Víg Avay Ábris*. Már ők is nincstelenek. A vidám, daloló Ábris bácsi, akinél kosztos diák az elbeszélő, eldalolta, elmulatta a vagyonát, vidámságával, mulatós, daloló kedvével észre sem vette családjá széthullását. Olyan ez a pár oldal, mintha egy regény kivonata volna, de olyan kivonat, amiből már nem hiányzik semmi. Ez is a tömörítés remeke.

Ezt a nyelvi, mondatszerkesztési és elmesélési tömörítést érezték és ezt nevezték költőinek a kortárs olvasók és kritikusok. Ebben az értelemben írt az *Így is történhetik* kötetéről Turcsányi Elek hosszabb, már elemzésnek tekinthető ismertetést a *Nyugat*-ban. Ő Bresztovszki Ernővel ellentétben nem verstémák novellává írásának tartotta Ady elbeszéléseit, és Ady önelemzését sem vette készpénznek, hogy versek helyett írt volna novellákat, vagy hogy versek temetői lennének a novellák. Turcsányi, akit az utókor tökéletesen elfelejtett, de a kortársak tiszteltek és nagyra értékelték, Kosztolányi írt róla méltatásokat a *Nyu-*

gatban, ő saját könyveiben is egymás mellé szerkesztett verseket és prózai írásokat, mert nem látott éles megkülönböztetésre érdemes határt líra és próza között. Ady novelláskötetéről is ennek érdekében írt. „Akik nem undoron vagy szereteten, hanem higgadt és fölényes meggondoláson keresztül óhajtanak Ady novellaköltészetéhez közel férközni, gondolják meg, hogy lírai költemény és novella között csak fejlődésfokozati különbségek vannak, és hogy a novella csak úgy egy későbbi hajtása a lírai törzsnek, mint minden más művészet. Ha e kétségen felülálló igazságot kritikai szemlélődésük alapján elfogadják, nem fogják többé komplikációnak érezni és tekinteni Ady novelláinak sajátosan bensőséges természetét, és hagyományos elbeszélő formákhoz szoktatott szemek nem fogják érezni azt a zavaró káprázatot, amit a közömbös természetűnek vélt elbeszélő sorok lírai túlfűtöttsége a naiv szemlélődésben okvetlen felidéz. A novellista polip, aki számtalan karjával megrabolja a makrokozmoszt. S bár a novella éppen olyan szubjektív ügy, mint minden emberi művészet, a novellista egy szerencsés predispozíció, ti. csekélyebb szenzibilitás s az elbeszélő műfajyszerűség követelményeihez való ragaszkodása révén sikerrel csillantja meg előtted a tárgylagosság látszatát.”⁵

Ady ötödik novelláskötete 1913-ban jelent meg *Muskétás tanár úr* címmel. Tíz novella volt benne, a kerek szám tudatos szerkesztésre vallana, de a könyvet olvasva ennek se témában, se hangvételben nem lelni több nyomát. A tízből kilenc 1909-ben keletkezett, egy van 1911-ből. Az elbeszélő egy svájci szanatóriumban fekszik, s ott tudja meg itthoni kezelőorvosának halálhírét. Az orvos a halála előtt még egy figyelmeztető levelet intézett hozzá. „Élni csak úgy érdemes, ha legalábbis szuggeráljuk magunknak az egészséget és azt az akaratot, hogy sokáig fogunk élni. De akkor nem szabad magunkat az élet maró-vizébe dobni, mert az edzetés legendája nekünk már hazug legenda. Nekünk csak vágyaink visszatartásával csak úgy szabad élnünk, mintha élnénk, s tilos megíngatnunk szenzációkkal testünket, ezt a könnyen ledűlőt, ezt a kezdettől gyógyításra szorulót. Nem értem ugyan meg, hogy egy mai civilizációjú ember egyenesen azért él, sőt életét véresre sarkantyúzza, mert élethalálos verseket óhajt írni. Nagyon egészségtelennek és barbárnak tartom, hogy valaki az életét hajszolva turbálja, éli számárul, és az eredmény sok kín és sok vagy kevés, múlandó vers. De hát ez a te dolgod, illetve a te vérörökségbeli ügyed és fátumod, de egy doktornak és jóbarátnak joga van megállapítani, hogy ez is kór” (*Domy Béla doktorsága*).

Adynak ezután már több novelláskönyve nem jelent meg. Lassan írásukkal is felhagyott, 1914-től haláláig már csak pár elbeszéléséről tudunk. Az irodalmi mércét jelentő *Nyugat* az évek során nyolc novelláját közölte. 1908-ban hármat (*Mihályi Rozália csókja*, *Berci és a grófnője*, *Mesék boldog poétákról*), 1909-ben kettőt (*Anitta, a jósnő*, *Eszterkuthy Éva húga*), 1910-ben egyet (*A vér városa*), 1916-ban egyet (*Legendák kis leányokról*) és 1917-ben ugyan csak egyet, de ez leghosszabb írása volt, nem is novella, inkább kisregény, a *Régi tavaszi háború*, mely nagykarolyi kosztos diák korát idézte fel. Ezeken kívül a *Nyugat* szépirodalmi műként adta

közre, és éves tartalommutatóiban következetesen a regények, novellák, elbeszélések közé sorolva közölte 1913 és 1915 között a *Levelek Madame Prétéríte-höz* című öt levélből álló fiktív levélsorozatot. (Francia ékezés nélkül írták a nevet, egybeírva a raggal, sőt mély hangú alakban: *Preterithoz*). Adynak ezt a folytatásos művét azonban nem találjuk meg az összegyűjtött novellák említett kötetében, mert az irodalomtörténet az óta a publicisztikai írások között tartja számon. A kritikai kiadásban az ÖPM. XI. kötetében szerepel a cikkek, tanulmányok és feljegyzések között. Az lehet nyomós indoka ennek a besorolásnak, hogy Ady a második levél autográf kéziratában maga a „cikk” szót írta megjelölésként a cím alá. Ennek ellenére a *Nyugat* szerkesztői sem indok nélkül kezelték az öt írást szépirodalomként, mert ezek indítékukban és megvalósulásukban nem publicisztikai jellegű írások, hanem vérbeli irodalmi alkotások, hangütésük, lélegzetvételük az önvallomások, önelemzések, emlékezőések prózaműfajába vezet. Nem közéleti aktualitásokra épülnek, hanem az a „lélekbeszéd” folytatódik bennük, ami verseinek oly jellemző és meghatározó vonása.

Az öt novelláskönyv, helyesebben szólva fűzött kötet írásait 1925-ben Földessy Gyula két – immár keményfedelű – kötetbe rendezve újra közreadta. Az első kötet tartalmazta az eredeti sorrendben negyedikként megjelent *Így is történhetik* anyagát Ady előszavával, a második kötet a többi négyet. Földessy utószavában tovább folytatta a novellák lírai ihletének teóriáját, és arról írt, hogy Ady prózai írásaiban is akkor a legerősebb, amikor lírát öltöztet epikus mezbe. Pedig egyben olvasva a sok novellát, látnia kellett volna, hogy nem a történetek háttérében működő érzelmi telítettség a konstruáló elvük, hanem a balladahagyományban már megtalálható epikum-tömörítő, olykor enigmatikussá tömörítő előadásmód. A ballada a költészet nagy, hegyes-völgyes tartományába tartozik, de az epika folyói futnak át rajta, Ady legjobb elbeszélései ezek mentén kelnek életre, nem a líra lankáin teremnek. Mindazonáltal Földessy Gyula helyesen szögezte le, hogy Ady „novellái, a köztudatban, mindmáig nem foglalják el azt a helyet, amely őket nemcsak szerzőjük, hanem ön-értékük révén is megilletné. Az inkább anekdotikus elbeszélésekhez szokott olvasóközönség annak idején nem vette észre bennük a lélekrajz tragikus mélységét, az izgalmas belső történetek éles megfigyelésekből, gazdag átélésekből és művészi intuícióból líráját és Adynak, egyszerűsége mellett, kis egyénien színes és markáns s nagy kifejezőerejű prózai stílusát.”

Az öt kötet hiteles keresztmetszetet ad Ady novellairodalmáról – nevezzük őket tárcaírásoknak, kis elbeszéléseknek, történetecskéknek, jelezve, hogy néhány oldalas, rövid írásokról van szó –, de a gyűjtemények összeállítása, a bennük szereplő írások összegereblyézése nem vallott gondosan megtervezett munkára, sok jó novella maradt ki belőlük. Egész témakörök kimaradtak. Kimaradtak a bibliai tárgyú elbeszélések, pedig szuggesztíven, láttatóan megírt darabok vannak köztük. A hitetlen Tamásról, Máriáról, Gáspár országáról szólnak, a húsvét és pünkösd „igaz” történeteiről, azért többes számban, mert ez utóbbit kétszer is megírta más-más felfogásban. Nemcsak elmesélte az ismert

történetek egyik-másik részletét a maga hasonlíthatatlan nyelvén, de mindegyiket valamilyen, addig soha nem látott szemszögből és soha nem gondolt összefüggésben adta elő. Júdás életét ellenkezőjére fordítva, teljesen átírta. „Júdáshoz is eljutott a hír, hogy a Messiás Szent lelket küld. Általában erről a Júdásról szadzadok során sok számszót koholtak össze. Jézus tragédiája után deresre kellett húzni valakit. Mivel pedig a tanítványok filiszter-nyája utálta ezt a dacos, okos legényt, rákentek mindent. Legenda a harminc ezüstpénz is természetesen. A Júdás-csók, a lélekfurdalás, az öngyilkosság nemkülönben. Valóság ellenben az, hogy Júdás hű maradt a Mester haláláig. Nagyon lehetséges, hogy Júdás nem mindenben értett egyet Krisztussal. Ami igaz, az igaz: a Júdás lelke kissé gögös volt. Júdás szeretett megmámorosodni, hinni, de tudott bírálni és kételkedni is. Főképpen pedig Júdás, ez a kritikus és gögös elme, nagy bolondja volt olykor a szépnek [...]”

Falusi történeteiből is sok jó maradt ki, pedig 1910-ben és 1913-ban is mélyen visszanyúlt a koraiak közé, s elmondható, 1909 előtt írta a legjobbakat. A *Dumb-ravai lóvadász* 1904-ben keletkezett, még az *Új Versek* előtt. Ebben érhető tetten először a balladai fogantatás. Rác falu. A bíró fia megöli magát, a pópa nem hajlandó eltemetni, mert bűnben halt meg, a bíró szörnyű bosszút áll, a pópa pedig rámondja a még szörnyűbb ősi átkot. Mindenki bűnös, csak a címben szereplő két gyönyörű ló ártatlan, mégis nekik kell legjobban megszenvedniük az ellenségeskedést. Ehhez hasonlóan megrendítő novellát senki sem tudott írni abban a korban. A *Répakapálás* két évvel későbből való. Kapálnak a lányok, dalolnak is hozzá, legelől egy kurta nemesből lett parasztlány halad, hátul pedig két cigánylány. Délben kijön az ötezer holdas uraság, megnézi, mire mentek a napszamosai. Azok panaszkodni kezdenek, nem az ingüket átizzasztó, fárasztó és nehéz munka ellen szólnak, nem a semmit érő harminc krajcárt keveslik, amivel kifizetik őket, hanem azt panaszolják, hogy a velük dolgozó két cigánylány mindenáron az ő korsójukból kíván vizet inni. Pedig van külön korsójuk. Amikor aztán az uraság öt korsót vitet ki a répatábla mellé, akkor is ragaszkodnak a magyar lányok korsójához. Ők ugyanúgy dolgoznak, ugyanannyit végeznek, és ugyanannyi bért kapnak. Ők is lányok és ők is fiatalok. Van olyan tiszta a szájuk, mint a magyar lányoké. Inkább szomjúhozna a tűző napon, de ragaszkodnak a magyar lányok korsójához. A novella a végén engesztelő poénba fordul, de így is kemény írás. Hol van ez a „húzd rá cigány” dzsentris fölényeskedéstől? Ez talán először szól a magyar irodalomban a cigányok mélyről fakadó, előítéletes megkülönböztetése, mai szóval diszkriminációja ellen. És egyáltalán a diszkrimináció megalázó indulata ellen. Ez nem is a leendő Móricz Zsigmond hangja, hanem majd száz évvel később Tar Sándor és Borbély Szilárd tud ilyeneket írni.

*

1925-ben az eredeti novellásfüzetek két kötetbe rendezett kiadásáról Schöpflin Aladár írt a *Nyugat*-ban. Turcsányi Elek cikke után ez volt a második tanulmány-

nak nevezhető ismertetés Ady elbeszélő művészetéről.⁶ De ez volt az első írás, amely leszögezte, hogy ha – mint Ady megvallotta – legtöbbször muszájból és pénzhányból fordult is az elbeszélő prózához, megvolt benne minden képesség, hogy vérbeli novellát írjon, és egy sor remekmű született pályájának e csupán mellékágnak tekintett műfajában. Schöpfung írt elsőnek a novellák minden fölösleget kizáró tömörségéről, és bátran leírta azt a mondatot, hogy Ady a legjobb magyar prózaírók közé tartozik. Csehovhoz hasonlította. Abban is ő volt az első, hogy a novellák közül a *Mihályi Rozália csókját* emelte ki határozott mozdulattal, és indokolásul, írásának terjedelméhez képest, részletes elemzést adott róla. De az olvasóközönségnek az a művelt felső rétege is, amely a kurzusirodalom ócsárlása ellenére olvasta azokban az években a *Nyugatot*, az a néhány száz, jobb esetben egy-két ezer olvasó is még másfél évtizedig kellett, hogy várjon, amíg 1939-ben megjelent a novellák első összegyűjtött kötete. Sok írás még ebből is kimaradt, s nemcsak azért, mert Földessy Gyulának nem sikerült még mindegyiket megtalálnia a korabeli újságok lapjain, hanem szándékosan, politikai óvatosságból is kihagytak közülük jó párat.

A novellák első hiteles gyűjteményét csak 1957-ben vehette kézbe az olvasóközönség, s nem is itthon jelent meg, hanem Marosvásárhelyen, két kötetben, de ez is az összes novella csak mintegy kétharmadát tartalmazta. Bustya Endre rendezte sajtó alá, s ő írt hozzá immár terjedelmes, részletesen elemző előszót.⁷ Erre a kétkötetes gyűjteményre alapozva aztán néhány évvel később Bustya már a teljesség igényével adta ki Ady elbeszéléseit, szám szerint 336-ot, ez Budapesten jelent meg 1961-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában. A szövegfilológusok a következő években még négy novellát találtak, s ezekkel együtt a máig legteljesebb kiadás 1977-ben látott napvilágot, ugyancsak a Szépirodalmi Könyvkiadónál. Ennek filológiai munkálatait is Bustya Endre végezte.

Közben 1966-ban Varga József már külön kis fejezetet szentelt monográfiájában a novelláknak. Mindenki, aki eddig írt róluk, s mindenki, aki ezután írni fog, kedve és ízlése szerint kiemel darabokat a rengetegből. Varga József is így tett. „Lírai szimbolista elemekkel átszőtt Ady nagy prózája. Az este szomszédai a legvallomásosabb s művészileg legtökéletesebb szimbolista prózai írásai közé tartozik Adynak; s a *Kék álom* csodálatos, mély lírával átszőtt prózai ballada.”⁸ Király István négykötetes monográfiájában alig említette, hogy Ady elbeszéléseket is írt, de az 1970-ben megjelent második kötetben oldalakon át elemezte a *Mihályi Rozália csókját*. Beszélt Ady Endre novelláiban a jellemek rendjéről, beszélt a szerkezetről, de mivel költő írta ezeket az elbeszéléseket, lényegi helyet kaptak az ábrázolás eszközei között az atmoszférateremtő, szimbolizáló mozzanatok is, „központi szerepet játszottak a hangulatot sugalló vezérszavak s vezérmotívumok, s központi szerepet játszottak ezek a *Mihályi Rozália csókjában* is [...] Hangulatot árasztón, atmoszférát teremtőn vonult végig az elbeszéléseken mindenekelőtt a paradox hősnőnek, a sohasem látott s mégis az élet »legnagyobb, leghatalmasabb nőjét« jelentő Mihályi Rozáliának a »vörös haja, piros-piros ajka, fekete szeme«. Az élet mögött rejlő titkok sokasága kísértett benne.”⁹

Elkövetkezett 1977, Ady centenáriumi éve, ülések, akadémiai konferenciák szóltak életművének jelentőségéről, az évfordulóra jelentette meg a Szépirodalmi Könyvkiadó a „Magyar Remekírók” sorozatban a versek és novellák addig legteljesebb kiadását. Ady szépirodalmi prózájáról¹⁰ az addig legátfogóbb tanulmányt Czére Béla írta.¹¹ Ady születésének századik évfordulóján, a máig utolsó Ady-kultusz idején minden elfogultságtól mentesen (nem úgy, mint én ebben a könyvben) száraz szemmel olvasta végig Ady elbeszéléseit. Nem a méltatást kereste, mint Földessy, Schöpflin, Bustya Endre, hanem a hibákat vette számba, talán nem is a tudomány pártatlanságát tartva szem előtt, hanem azt, hogy ebben a kritikai kontextusban nyomósabb értéke legyen az elismerő szónak. Tele volt tanulmánya éles különböztetésekkel, megkülönböztette a novellát a tárcától terjedelmük szerint, különböztetett tárca, tárcanovella és novellett között, különbséget tett lírai realizmus és szimbolizmus között. Ő talált Ady népiségében népieskedést, népszínműhangot, írt arról, hogy tárcáinak egy részében konzervatív hagyományokhoz kapcsolódik, „romantikus rekvizitumokkal, motívumokkal, a romantikus meseszövésszerű jellegzetes cselekmény mozzanataival építkezik”, máshol pedig az is előfordul, hogy „szimplifikáló didaktizmusba” téved. A hibák és hiányosságok sorjáztatása mellett kis pár mondatos értékelő ismertetésekkel kiemelte a – mint ahogy nevezte – pszichológiai realizmus remekbe szabott elbeszéléseit, példának említette a *Berci és grófnéját*, kiemelte a balladás hang atmoszférateremtő hatását, a *Tilala tó titkát*, a legjobb elbeszélések drámaiságát, a *Jóba*, a kőtörőt Móricz Barbárokjához hasonlította. Külön kis alfejezetben fölvetette a novellák egy részében fellelhető ironikus, szatirikus, groteszk vonásokat, ismereteim szerint elsőnek a szakirodalomban, s érdekes gondolatot vetett fel, amikor nemcsak arról írt, hogy az Ady-novellák milyen kapcsolatban állnak Móricz Zsigmond prózaíráásával, hanem összekötő kapcsolatokat látott Krúdy írásmódjával is. A dolgozatot avval zárta, hogy nem vitát akart provokálni az ünnepi légkörben, hanem rá akarta irányítani a figyelmet az Ady-széppróza problémáira, azzal a kimondott céllal, hogy elősegítse a további kutatásokat, amelyek majd később egy nagyobb összefoglaló tanulmányhoz vezetnek.

Ez nem következett be. Ady szépprózai írásai a centenáriumi évforduló óta továbbra is megmaradtak az ismeretlenségben, legjobb esetben is a „tudunk létezésükről, de nem olvassuk őket” fél ismeretlenségében. Pedig készültek hiteles, értő kézzel összeállított válogatások a háromszáznegyven novellából, mert egyvégtében nehezen elolvashatók. Ilyen volt 1994-ben *A kék álom* című kötet, melyet Fráter Zoltán állított össze, és ilyen volt *A pokol-játék*, mely Koczkás Sándor és Hegedős Mária szerkesztésében jelent meg 1999-ben. A kötethez Koczkás Sándor, az Ady-kutatások hosszú évtizedekig egyik vezető irodalomtörténésze írt utószót. Végre határozottan leszögezte: „A történeteket író Ady művei nem egyszerűen a költői életmű adalékainak hordozói, és nem a publicisztikai életmű állításainak epikai kivetülései. Önálló súlyuk és helyük van. [...] Az elbeszélő Ady szépprózai munkássága egyértelmű szakítást jelent a korábban a magyar

novellisztikára jellemző anekdotikus hangvétellel. Ilyen értelemben társa és folytatója a századforduló más, »hivatásos« novellistái törekvéseinek.”

Koczkás Sándor abban az időben fogalmazta meg ezeket a gondolatokat, amikor már sem az irodalomtörténeti kutatások, sem az irodalmat olvasó közönség érdeklődésének előterében nem Ady életműve állt. Az új kor hőse, Kosztolányi Dezső lett, Ady ellenfele, de nem a *Marcus Aurelius* költője, hanem a világra ironizáló mosollyal legyintő *Esti Kornél* írója. Az Ady-kutatások persze az utóbbi évtizedekben is folytak, és az évezredforduló óta 120-130 kisebb-nagyobb értekezést, tanulmányt, tudományos értékű közleményt jegyeznek az interneten elérhető adatbázisok. Ám köztük mindössze kettő foglalkozik kifejezetten a novelláival. Molnár D. Tamás két novellát elemmez, *A Tilala-tó titkát* és a *Pokol-játékot*,¹² Bene Adrián pedig az *Eszter megmásított történetét*.¹³ Ő a Gerald Prince-féle disznarráció elmélete szerint haladva a zárt szerkezet mögött a nyitott műalkotást keresi, és ezen keresztül veti fel az ironia jelenlétét a novellában, mint – már én teszem hozzá – Ady modernségének jelét. Újra és újra felmerül tehát Ady életművével kapcsolatban az ironia és metafizika egymással ellentétes minőségének a kérdése. Az értelmezés tovább folytatódik.

JEGYZETEK

- 1 *Ady Endre levelezése*, I. S. a. r. Vitályos László. Budapest, 1998, Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, 217.
- 2 Bóka László: *Ady Endre élete és művei* I. Budapest, 1955, Akadémiai Kiadó, 205.
- 3 Vö. pl. Gáspári László: *A századvégi novella lírizálódásáról*. Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó. Nyelvtudományi értekezések 118.
- 4 Varga József: *Ady Endre*. Budapest, 1966, Magvető, 594.
- 5 Turcsányi Elek: Ady Endre novellái. *Nyugat*, 1911, 9. sz., 890–892.
- 6 Schöpflin Aladár: Ady, a novellaíró. *Nyugat*, 1925, III, 366–370.
- 7 Ady Endre novellái = *Ady Endre-novellák*. Marosvásárhely, 1957, Állami Ir.- és Műv.-i Kiadó, 5–35.
- 8 Varga József i. m. 396–402.
- 9 Király István: *Ady Endre*. Bp., 1970, Szépirodalmi, 258.
- 10 Mert az 1945 utáni irodalomtörténet-írás Ady prózáját említve prózán legtöbbször Ady publicisztikai írásait értette. Természetesen, mint minden írásnak, ezeknek is volt szépirodalmi összefüggésük. Vezér Erzsébet pl. kitűnő tanulmányt írt „Versmotívumok Ady korai költészetében” címmel (*ItK*, 1963, 431–445), de egyetlen novellát sem említett benne. Hasonlóképp Harsányi Zoltán Ady-tanulmányában, mely a „modern próza diadala alcímet” viselte, jószerint csak a publicisztikai írások stíluselemeit vizsgálta (Harsányi Zoltán: *Ady Endre*. Stílus-elemzések, 2. k. Bp., 1970, Szépirodalmi, 7–29).
- 11 Czére Béla: Ady novelláinak világa = *Tegnapok és holnapok árján*. Tanulmányok Adyról. Szerk. Láng József. Bp., 1977, Népművelési Prop. I.–PIM, 235–255.
- 12 Molnár D. Tamás: *Tó és Pokol* – mitikus helyek Ady Endre két novellájában. *Irodalomismeret*, 2013,1, 52–64.
- 13 Bene Adrián: Ady Endre elbeszélő technikája. *Létünk*, 2014, 2, 161–173.

A *Nyugatról*, a nemzeti klasszicizmusról és a jelenről

A békés, rendezett magyar élet a XX. század elején ismeretesen végleg összekuszálódott. A társadalom sokrétűvé vált, az önerejük tudatára ébredt új szociális rétegek erőteljes igényeket jelentettek be, választójogi és politikai reformokat követeltek, s a század utolsó évtizedeiben született nemzedék új eszmények és új irodalom megteremtéséért küzdött. Az Arany János-i, Petőfi Sándor-i, Gyulai Pál-i (Jókai Mór-i, Mikszáth Kálmán-i) világlátás, valóságérzékelés menthetetlenül meghaladottnak tűnt, a „népi”, „népnemzeti”, „nemzeti klasszicista” költészet és széppróza helyén ízig-vérig modern literatúra jelent meg. Az új irány a maga jogosultságát, korszerűségét, újító jelentőségét a kritikai szférában természetesen a „régire” reflektálva, a korábbi emberi-művészi attitűdök alkalmazhatóságát hangsúlyozva mutatta be. A per nagyszabásúnak ígérkezett. A hiteltelenség tanúságtétel összetett művelete sokféle ismeretet, műveltséget, beleérző leleményt, fogalomteremtő invenciót igényelt. Az Ady Endre-i, Babits Mihály-i, Kaffka Margit-i, Kosztolányi Dezső-i törekvések innovatív értékeit bemutató kritikusként új fogalmakra, nézőpontokra, problémakezelési módokra volt szüksége. Gyulaival, Gregussal, Salamonnal, Riedlrel, Péterfyvel (Négyesy Lászlóval, Horváth Jánossal, Kéky Lajossal) szemben másféle értelmezői víziót kellett teremtenie, s a kultúrfilozófiai, antropológiai, általános esztétikai horizont át rajzolására is javaslatot kellett tennie.

A *Nyugat* melletti tanúskodás roppant feladatát a nagy kritikus, Schöpflin Aladár vállalta magára. A literatúra emberi, társadalmi beágyazottsága iránt különösen érdeklődő irodalmár a régit és az újat megjelenítve elsősorban társadalomantropológiai, művészetszociológiai, funkcionális esztétikai nézőpontokból vizsgálódott. Szituációelemzése a napi kritika korlátait messze meghaladta, helyzetjelentései a mai olvasó, értelmező számára is sok tanulsággal szolgálnak, úgyhogy érdemes őket kissé közelebből is szemügyre vennünk. Legfőképpen azt érdemes firtatnunk, hogyan látja és láttatja Schöpflin a régi, „népnemzeti”, „klasszikus” irányt: milyen veszélyzónákat tár fel, miféle ballasz-

tokra hívja fel a figyelmet, és miként alapozza meg a modern, autentikus világlátás, művészetszemlélet elsőbbségét. Számláljuk elő e problémagubancok közül a legfontosabbakat!

Jelezzük először, hogyan viszonyul a *Nyugat* előtti időkre visszatekintő Schöpflin a történelmi hazafiság érzelmi- és gondolatköreihez! A kultúránk tradícióit számba vevő irodalmár a szabadság- és hőskultusznak mindenesetre domináns szerepet tulajdonít. „A romantikára oly jellemző hőskultusz a katonai hősiességért való lelkesedést jelentette, mert kultúránk múltjából alig lehetett olyan hősökre hivatkozni, akiket egyenrangúvá tehetek volna a nyugati kultúrák hőseivel. A nemzet önérzete hősöket követelt, s ezeket a nagy katonák sorában találta meg. Az általános világnézetben nem volt különbség, a filozófiai gondolat még kevés hatással volt a lelkekre, az aktualitás olyan égető és izgalmas volt, hogy filozófusi töprengésekre alig jutott idő és türelem” – jellemzi az egyoldalúan köznemesi dominanciájú (s függő helyzete folytán természetes kompenzációs gesztusokat alkalmazó) közösség nemzeti tendenciáit a reformkori, tizenkilencedik századi magyar irodalmat bemutatva.¹ „Erős, magától értetődő magyar érzés, amely teljesen átérzi és magáévá teszi a történelmi magyar hazafiság egész komplexumát, a múlt dicsőségén való büszkélkedést, a múlt szenvedései miatti búsongást, a nemzet jövője miatti örök aggodalmat, s a nagy válságok óráiban prófétai magasságokig szárnyal, szerencsés formában fejezve ki milliók fájdalmát, a magyar föld szépségében való szeretetteljes gyönyörködés, az együttérzés mindennel, ami a magyar kultúrát előbbre vinni alkalmas – nagyjában ez a felsorolás adja Tompa költészetének egész körét” – szedi csokorba a hazafias témakör legjellemzőbb motívumait a *Forr a világ* alkotójának világát jellemezve.²

A nemzeti tematikához kötődő XIX. századi alkotó, úgy tűnik, a szűkösség peremén egyensúlyoz. Schöpflin nem egy írásában jelzi: lelkesült íróink, költőink már a reformkorban is gyakran megelégedtek a festői, színpadi ábrázolással, a századfordulón pedig a nemzeti tematika egyértelműen megmerevedett, kiüresedett, penzumköltészetté vált. A hazafias irányultság egyébként szerinte legnagyobb tekintélyű klasszikus alkotónk munkásságát is meghatározta. „[...] Arany költészete fő vonalaiban történelmi és hazafias költészet [...]” – állapítja meg *Az új magyar irodalom* című, 1912-ben publikált tanulmányában.³ „Hazafias költő lett, fel akarta eleveníteni a magyar múlt képeit a nemzeti önérzetet táplálni hajdani dicsősége feltárásával, csúcspontra juttatni azt, amit Vörösmarty a *Zalán futásával* elindított. Lírája is aránytalanul nagy részben hazafias líra: a magyar ember aggodalma szól belőle nemzete sorsa miatt s a tisztán látó magyar intelme az ábrándok kergetése és a nemzeti nagyozolás

1 Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Bp., 1937, Grill Károly Könyvkiadó vállalata kiadása, 9.

2 Schöpflin Aladár: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1973, Szépirodalmi Könyvkiadó, 355.

3 Schöpflin Aladár: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1973, Szépirodalmi Könyvkiadó, 76.

ellen” – mutatja be Arany Jánost XX. századi irodalomtörténete visszatekintő fejezetében.⁴

A közösségi, nemzeti elkötelezettséghez természetyszerűleg társul a komolyság, a morális emelkedettség hangneme. Az életet a felelősség alapjára helyező attitűd azonban egykönnyen válhat didaktikus moralizálássá, a művészi szabadságot és vitalitást korlátozó nyüggé.⁵ Annál inkább, mert hiszen a közösségi képviselőt bizonyos mértékig fegyelmezett, rendezett lelkiséget feltételez. „Legjellemzőbb vonása [...] a klasszikus mértéktartás. Megfékezi magát, hogy minden erejét a fennmaradásra, a továbbépítésre fordíthassa. Neveli magát, de megőrzi tiszta ösztönei kincsét. Egyéni életakarát szabad öntudattal kapcsolja nagy erkölcsi törvények korlátaival. Egyéni, vitális erőit erkölcsi megfontolás, a nemzeti ösztönöket a tudatossá művelt nemzeti akarat szolgálatába kívánja állítani, ilyenképpen vitális és erkölcsi erők harmóniájában a világos józan értelem és a valóságérzés uralmát akarja biztosítani.

Az egyéniség, mint benyomásainak parancsoló lény, jelenik meg előttünk, mert célképzetei határozottakká váltak, de minden reális »földiessége« mellett is túlsúlyra jutnak benne az intellektuális energiák. Az értelmi erőkre esik a főhangsúly, ezek kormányozzák a képzelőerő működését is” – ad képet a nemzeti klasszicizmushoz kapcsolható morális, értelmi, érzelmi sajátosságokról s fontos lélektani paramétereikről az irodalomtudós költő, Keresztury Dezső.⁶

A Horváth János nyomain járó irodalmár tanulmányában a moráltudatos racionalizmus és a vitális erőit erkölcsi megfontolássá alakító, önmagának parancsolni tudó lélek egyértelműen pozitív színezetű költői entitások. Schöpfung Aladár viszont inkább az egotudatos, fegyelmezett, rendezett lelkiség negatívumait hangsúlyozza, s pozitív színezettel rendre a „komplikált érzékenység”, „komplikált lelkiség”, „belső meghasonlással küzdés” fogalmait látja el. A *Nyugat* költőire, íróira jellemző „bonyolult idegélet” szerint egyenesen a modern művész sine qua nonjának tekinthető, a nyugalom viszont egykönnyen „lelki tengődéssé”⁷ fajulhat. (A szerelem bonyolultságából, a férfi-nő kapcsolat komplikációiból az Arany János-i, Petőfi Sándor-i attitűd természetyszerűleg semmit sem tudott megmutatni, Ady párkapcsolati lírájának úttörő jelentősé-

4 Schöpfung Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Bp., 1937., Grill Károly Könyvkiadó vállalat kiadása, 14.

5 „Erkölcsi világában Arany, a shakespeare-i erkölcsi igazságosztásra támaszkodva, a felelősség erkölcsi alapjaira helyezi az életet. Az ember magába szállását fejezi ki ez az erkölcs, amely pontos megfelelője a nemzet magába szállásának a forradalom után. Az ember felelős cselekedeteiért, minden bűnének megvan a bűnhődése, s minden bűnhődés valami bűn következménye” – írja Schöpfung 1932-es Arany-tanulmányában. *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1967, Szépirodalmi, 347.

6 Keresztury Dezső: *A nemzeti klasszicizmus esszé-irodalma*. Bp., 1928, Eggenberger-féle könyvkereskedés, 9.

7 Schöpfung Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Bp., 1937, Grill Károly Könyvkiadó Vállalat kiadása, 11.

gét, újító vívmányait nem lehet eléggé hangsúlyozni – ismétli el több tanulmányában.)

A komplikált érzékenységet viaszorító, stabilitásra, rendezettségre törekvő pszichikum egysíkúságát Schöpfung legteljesebben, leghatározottabban Gyulai Pál karakterrajzán keresztül mutatja be. A határozott, szilárd tartású kritikus faculté maitresse-ét, az „egész-férfiség”⁸ fogalmában találja meg. „[...] nem ismer kételyeket, ha egyszer valamiről meggyőződést formál magának, ellenérvek nincsenek rá nézve. Egy ember, nem vitázik önmagával, nem gondolkodik párbeszédében, amelyek egyszerre mutatják a dolgok *másik* oldalát is. Bizonyos lenézéssel szól az effélékről, férfiatlannak tartja a meggyőződés ingadozását, az elvtelenség pedig felháborítja” – jellemzi neves kritikus elődjét.⁹

A *Nyugat* legnagyobb szépiírói a tagadás bűvöletében is érzékelik a „konzervatív”, „nemzeti” irodalom nívóját. Babits Aranyt „beteges, abnormis zseniként”, az „előkelő szenzibilitás” költőjeként mutatja be, és a „léha gáncsok” miatti fájdalmát panaszolva úgy remél tőle vigaszt, „mint gyermek hogyha idegenbe szidják”. Kosztolányi Dezső a modern idők hangját hallató öreg lírikus felé fordul imádattal, az *Őszikék* szenvedő aggastyánja előtt teszi le „az új magyar írói nemzedék alázatos és forró hódolatát”, Kaffka Margit a *Szondi két apródját* úgy tartja számon, mint „legszebbjét minden élő magyar versnek”.¹⁰ Maga Schöpfung több régimódi költőről (Gárdonyi Gézaról, Vargha Gyuláról, Kozma Andorról) is elismeréssel szól. Nem tagadja, a végletes lelki komplikációktól tartózkodó, fegyelmezett költői karakter is alkothat jóra való műveket.

Az irodalomkritikus a szelíd, konzervatív, attitűdből mindazonáltal többnyire hiányolja a komplikált idegrendszerre utaló mélyebb, disszonánsabb akkordokat, s a szubverzivitást kerülő, csöndesebb, megbékélőbb „apollói” kiengesztelés elégtelenségét sugallja. „A költészet ősi motívumai újulnak meg benne, de a szerelemmel, ifjúkora egyetlen tárgyával örökre leszámolt, az olyan emberben, mint ő, a házasság tényével elhallgat, illetőleg áthangolódik családi érzéssé a szerelem. Az elhagyott szülőhelyre való visszavágyás, türelmes, megadó belenyugvás az életbe, minden igazságtalanságaival, a magába vonuló, lelki életet élő ember megvető mozdulata, mellyel elutasítja magától a körülötte zajló vásári lármát, Budapest néhány képe, utcai jelenetek pillanatfelvételei hangulatok oldó anyagában feldolgozva, önmaga teljes átadása a melanchóliának, az ősz és tél motívumaiból vett természeti képek, melyek néha a természettel való mély közösségről árulkodnak, – ezek a fő motívumai ennek az öreges, lágy érzésű lírának” – mutatja be Vargha Gyula csöndes rezignációval, elégtelenséggel meg-

8 Schöpfung Aladár: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1973, Szépirodalmi Könyvkiadó, 71.

9 I. m., 200.

10 Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok. Első kötet*. Bp., 1978, Szépirodalmi Könyvkiadó, 171; *Arany Jánoshoz*; Kosztolányi Dezső: *Lenni vagy nem lenni*. Bp., é. n., Nyugat kiadása, 157, 158; Kaffka Margit: *Regényei*. Bp., 1968, Szépirodalmi Könyvkiadó, 744.

elégedő öregkori költészetét, s jellemzése Arany *Őszikéire* és Tompa „pasztelljei”-re is maradéktalanul ráillik.¹¹

A derekas, békés, családi érzés és az ösztönvilág mélyét fölkavaró szerelem szembeállításával Schöpflin az irodalom társas, polgári, kispolgári beágyazottságának problémagubancát is érinti. A családtisztelő szemérem ugyanis azoknak a stabil társadalmi rítusoknak a része, amelyek korábban, a *Nyugat* forradalma előtt a művészek számára is érvényes evidenciának számítottak. „Így gyökeresedett meg egy klasszikus magyar világnézet. [...] Erkölcseiben ragaszkodott a polgári erkölcs követelményeihez és elutasított minden lázadozást ezek ellen, [...] kiválóan alkalmas volt arra, hogy alappillérévé legyen egy polgári életformák köré helyezkedő társadalom életének” – tekint vissza a kritikus a korábbi időkre XX. századi irodalomtörténete elején.¹² „Valami kellemetlen, alacsonyrendű, nyárspolgárias szemmel nézik az írókat és irodalmat egyaránt, s ebből kifolyólag a munkájuk alig egyéb, mint íróknak és irodalmi műveknek nyárspolgári perspektíva szerint való kiegészítése” – utasítja el a korabeli irodalomtörténet kicsinyes elköteleződését.¹³

A társadalom működése szempontjából fontos intézmények igen gyakran kicsinyesek, s az új író távolságot tart velük szemben. Az extrémításokat elutasító Gyulai Pál még a becsületes, dolgozó, polgári életformát javasolta az alkotóknak, a századelő ifjú sereglete azonban a bohém, szabad életformákat választja, a derék, jóra való intézmények (hitelintézetek, Akadémia, Kisfaludy-társaság) köreit messze elkerüli, füstös redakciók körül s kávéházakban lebzsel. A rendezett, polgári életformák tagadásában a legvégsőbb stádiumig Ady Endre, Krúdy Gyula, Cholnoky Viktor, Csáth Géza mentek el. Cholnokyt Schöpflin a magyar irodalom legszélsőségesebben nyárspolgárellenes szellemeként tartja számon. „Akik ismerték, tudták, hogy jóformán sohasem volt tökéletesen józan állapotban, délben, amikor fölébredt, már az éjjeliszekevényén volt a boros üveg – amit írt, abban munkatársa volt az alkohalmámor.”, „A magyar irodalomban ő a legnagyobb lázadó minden ellen, amit kora általános világnézete érvényesnek tartott” – jellemzi a Trivulzió-ciklus íróját.¹⁴

A normalitás, a társas kooperáció, a rend, az illem világában természetes követelmény a viselkedni tudás, a szemérem, az egyensúlyos állapot megőrzése, a normális mindennapiság. A *Nyugat* költői viszont a mindennapvilág helyébe a fantázia terrénját állítják, szimbólumok, mítoszok titokzatos erdeiben barangolnak, s mindez fokozott érzelmi állapotokat hív életre. Adyék „Visszahozták a költészetbe az extázist, a normálisnál magasabb feszültségű lelkiállá-

11 Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Bp., 1937, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata kiadása, 94.

12 I. m., 10.

13 Schöpflin Aladár: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1967, Szépirodalmi Könyvkiadó, 55–56.

14 Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Bp., 1937, Grill Károly Könyvkiadó vállalata kiadása, 203.

potot, s ezt nem lehetett a hétköznapi nyelven kifejezni.”¹⁵ Az önfeltáró exhibitionizmus Schöpfung mérlegén súlyosabbnak bizonyul, mint a szemérem. „[...] úri ember mindig megőrzi nyugalma, soha se jut extázisba, nem beszél nagyon hangosan, nem lép ki önmagából. Ez természetesen jól áll az úri embernek, de kevésbé áll jól a költőnek” – kételkedik a tartózkodó jólneveltség költői hasznosíthatóságában Kozma Andor verseit jellemezve.¹⁶ „Soha költő nem képzelte magát annyiszor meztelenül állva vagy fekvő. S a költészet is meztelen: takaró nélkül áll az emberek elé, hogy látva lássák. Semmit magából el nem titkolt, úgy adta magát verseiben, amilyen volt: a szenvedélyektől zaklatott, bűnökkel terhelt, Istenhez vágyó, büntudattal teljes, tisztaságra sóvárgó esendő ember. Exhibitionizmus ez? Döntsék el a psychoanalitikusok, De lehet-e költészet exhibitionizmus nélkül?” – tesz hitet az önfeltáró költői attitűd mellett Ady Endre poézisét boncolgatva.¹⁷

A társadalom és az irodalmi művek világa Horváth János nemzeti klasszicizmus koncepciójában találkozik egymással. Petőfi Sándor, Arany János költészetét és a versolvasókat, az „irodalom kisdedeit” a megegyezés, kiforrás garanciájaként felfogott ízlés fogalma kapcsolja össze. Schöpfung Aladár azonban a kétféle világot nem tudja harmonikusan egyesíteni. Az irodalom oldalán álló kritikus a korízlás formájában jelentkező társadalmi igényt épp ezért konzekvensen elutasítja. „[...] a Nyugatnak kifejezetten az volt egyik főelve, hogy kizárta törekvéseiből a közönség kíváncsiához való alkalmazkodást. [...] A kor liberalizmusának megfelelően együtt dolgoztak a Nyugatban keresztény és zsidó származású írók, [...] s a szerkesztők nem kívántak tőlük mást, mint hogy tehetségük legjavát adják, a saját fejükkel gondolkozzanak, a saját szívükkel érezzenek, a saját világnézetük szerint írjanak” – állítja szembe a közízlést az alkotói akarattal, s jelzi: a *Nyugat* mozgalma épp azért tudott jelentős esztétikai értékeket létrehozni, mert önelvű, autonóm világból kizárta a külső elvárásoknak való megfelelést.¹⁸

A *Nyugat* vezérkritikusa – mint már utaltam rá – elsősorban irodalom és társadalom gubancát, összecsomósodásait bogyozgatja; sokoldalú érvrendszere azonban végül irodalomantropológiai, esztétikai kérdésekhez is elvezet. Írásaiban a hasznos köznapiságba illeszkedő, szép és jó, morálisan komoly és hasznos irodalommal szemben másféle eszmény rajzolódik ki. A kritikus legitimálja, megerősíti, középpontba helyezi a művészet nyugtalanító, leleplező, destruáló, problematizáló, válságmegjelenítő attitűdjeit, s véglegesen megrendíti a sok évszázados esztétikai elvárást, a kiengesztelés normáját. „A nyugalom nagy életérték egyes emberre és társadalomra egyaránt, de a túlságos nyugalom

15 I. m., 146.

16 I. m., 60.

17 Schöpfung Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Bp., 1937, Grill Károly Könyvkiadó vállalata kiadása, 172.

18 I. m., 150–151.

életellenes is lehet. Az emberi szellemnek szüksége van bizonyos mértékű nyugtalanságra és nyugtalanításra, kérdések feltevésére, amelyben a kérdés a lényeges, nem a reá adandó felelet [...]” – jeleníti meg a harmónia-diszharmonia dialektikáját újszerűen *A magyar irodalom története a XX. században* című könyvében.¹⁹ „Ha ennek azt vetik ellene, hogy az irodalomnak azért kell felügyelet alatt állni, mert különben destruálás eszközévé válhatik – arra csak egy helyes felelet lehet: az irodalomnak bizonyos értelemben nemcsak joga, hanem kötelessége is destruálni” – szögezi le egy másik, kisebb terjedelmű, de ugyancsak összefoglaló érvényű, *Az irodalom és a konzulok* című (1932-es) tanulmányában.²⁰

*

Az ismertető, összefoglaló számbavétel remélhetőleg megmutatta Schöpflin kérdésfeltevéseinek jelentőségét, aktualitását. A kritikusnak, be kell látnunk, számos tekintetben igaza volt; a nyugatos modernség nagy, korrigáló, bővítő újításai az 1900-as évek kontextusában különösen helyénvalónak tűnnek. Ki tagadná, hogy Adyék innovatív leleménye jelentős új térrésumok meghódítását segítette elő? *A századelő költői nemzedéke a tudattalan ábrázolására törekedve legitim, jelentékeny költői feladatot vállalt* – az értő, elismerő szavakat éppen a legnagyobb konzervatív magyar kritikus mondta ki először. „Hogyan lehet kifejezni, azaz másokkal is közölni lelki életünk tudattalanul végbemenő folyamatait? Közölni úgy, hogy tudattalan jellegök a közlés által le ne töröltessék? [...] Sokat írtak Adyékrol, de erről a kérdéstről megfeledeztek [...] Csak a homály tűnt fel, de nem gondolták meg, hogy oka nem a nyelv anyagában, nem a szövevényben s a mondatszerkesztésben van, hanem valahol másutt. [...] A költő fő feladata tehát az ilyen fajta költészetben az, hogy egy-egy megnyilatkozni kívánó, futólagos, alig észrevehető, elemezhetetlen, mert tudat alatti lélekállapot vagy esemény kifejezésére szuggesztív erejű szimbólumot találjon [...] Az az emberi lélek nyilatkozik meg e látomásokban, s az a lélek rezdül meg bennünk is, mely csodálkozva, félve, s minden környező valóságban egy-egy hozzá hasonló élőlényt sejtve először nézett körül a nagyvilágon; még a történetelőttiség korszakában; az az emberi lélek, amely babonát, mítoszt, metafizikát teremtett, melynek beszéde még évezredes hagyulás után is sejteti az első nagy hit gazdag, eleven színeit. [...] De most valaki az ősember naív hitével tud (mert tud!) ismét úgy látni, s jóformán csak úgy tud látni: ezen csodálkozhatunk vagy megdöbbenhetünk, s egyebek közt e jelenségben is a *décadence* bizonyítékát láthatjuk: de hol van, ki e szemlélet költőiségét tagadni merné?” – jut el a fogalmi közlés és a morális, racionális, „érzésleti” meghatározottság pártján álló Horváth János

19 Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században* Bp., 1937, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata kiadása, 11.

20 Schöpflin Aladár: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1967, Szépirodalmi, 166.

az Ady Endre-i „ösztönös poézisben” megnyilatkozó költői erő teljes, fenntartás nélküli elismeréséhez 1910-ben megjelent tanulmányában.²¹

Horváth tiszta, világos érvelésére az irodalomtörténeti folyamatok feltérképezésekor is bizvást építhetünk. A racionalista, normatív versépítést a „látomás és indulat” jegyében korrigáló „vizionárius balladák”, „hipnotikus versek”: Az *ős Kaján*, az *Özvegy legények tánca*, Az *én koporsó-paripám*, a *Vérivő leányok*, a *Csipkerózsza*, a *Haláltánc* és társaik, el kell ismernünk, olyan érzelmi tartományokba tudnak behatolni, amelyeket a nagy hazafias ódák, a nosztalgikus természetversek, a szelíd, racionális *Ószikék* még csak meg sem érintettek. S a pszichológiai, társadalmi perspektívájú Schöpfung Aladár-i észrevételekben szintén sok igazság rejlik. A stabil, férfias rezultatsra törekvő lelki irányultság joggal látszhat kicsinyesnek, korlátoottnak, bezárkózónak a „komplikált érzékenység” sokrétű, gazdag szubverzivitása mellett, és a századelő szabadságot igénylő művészei, úgy tűnik, törvényszerűen kerültek szembe a polgári szokásrend korlátozó, tiltó normarendjével, szabályrendszerével.

A szubverzivitás korabeli jelentőségét s az attitűdben rejlő energikus értékelhetőségeket igazában nem lehet elégszer hangsúlyoznunk. Sőt a problematizáló, bátor válságkifejezésről töprengve akár általánosító észrevételek irányába is elmozdulhatunk. Egyetértésünket, elismerésünket a művészet „destruáló” alkatát, rendeltetését belátó és pártoló schöpfungli észrevételekre is bizvást kiterjeszthetjük. A századelő nagy perújrafelvétele hitelesen utal arra, hogy a költészet nem csupán békés, szelíd, társas érdekek szolgálója, nem egyszerűen a természetes, a jó és a szép harmóniáját jeleníti meg,²² hanem bonyolult, összetett, ellentmondásos, „amorális”, vitális mélységekben mélyen gyökerező – akár a rosszat is magában foglaló – emberi jelenség. A művészet és különösen az irodalom, úgy tűnik, alkatilag leleplező karakterű, s a boncolók, korántsem csupán „külszín-, fölhám- és látszatrombolók”.²³ A költészet világának jelentős alkotói Euripidésztől, William Shakespeare-től E. T. A. Hofmannon, Nathaniel Hawthorne-on át Ernest Hemingway-ig, Samuel Beckettig, Jorge Luis Borgesig problematizáló kételyüket sok-sok elsőrendű fontosságú, szilárd, közösségi érdekű, társadalmi érvényű, antropológiai, metafizikai biztonságot nyújtó hitre, hiedelemre terjesztik ki.

*

De ne tágítsuk, bővítsük ilyen hirtelen és indoklás nélkül választott optikánkat! A század eleji *Nyugat*-kontextusból egyelőre csak kissé lépünk tovább: a XIX.,

21 Horváth János: *Irodalomtörténeti és kritikai munkái*. Bp., 2009, Osiris Kiadó, 287, 290–291, 292.

22 „Ami igaz, az természetes, ami természetes az jó és szerintem szép is. Ez az én esztétikám” – írta Petőfi Sándor Arany Jánosnak az elhíresült mondatokat 1847. március 31-ére keltezett levelében.

23 A szókapcsolatokat Illyés Gyula *Óda a törvényhozóhoz* című versből kölcsönözöm. „Jogot a boncolóknak, / a külszín-, a fölhám-, a látszat-rombolóknak, / kik elválasztva percenként a rosszat / a jótól, / valamit folyvást rendbehoznak.”

XX. századi magyar irodalom vetületében rajzoljunk ki némileg tágabb keretet! E tágabb keret azonban a töprengő irodalmárt az eddig mondottak kiegészítésére, korrekciójára sarkallja. A századforduló perspektíváját kibővítve az igazság bonyolultabbá, összetettebbé válik; az éles ellentézés több ponton alkalmatlannak, erőltetettnek tűnik, és a Schöpfung Aladár felvetette szempontok, ítéletek érvénye sem marad változatlan. A szűkebb századforduló (Szabolcska Mihály, Ábrányi Emil, Endrődi Sándor) helyett hozzuk képbe a teljesebb magyar XIX. századot, pillantsunk a Csokonaitól, Kölcseytől Gozsdu Elekig, Ambrus Zoltánig terjedő időszakra, s a *Nyugat* bátor, kételykifejező szubverzivitása mindjárt kevésbé látszik unikálisnak, kivételesnek!

Schöpfung az előzményekre visszanézve csak Madách Imre és Vajda János munkásságában lát erőteljes válságjeleket,²⁴ a behatóbb, részletesebb vizsgálódás azonban a „komplikált nyugtalanságot” és a problematizáló, hiedelmeket tagadó, leleplező bátorságot a magyar irodalomban a század kezdetétől a kilencvenes évekig folytonosan ott láthatja. Kölcsey *Vanitatum vanitasa*, Eötvös *Karthusija*, Bajza *Fohászkodása*, Vörösmarty *Előszava*, Kemény Zsigmond *Zord időkje*, Madách *Tragédiája*, Tompa Mihály *Haldokló mellett* című verse, Petelei István *Keresztekje*, Ambrus Zoltán *Renan*-esszéi és *Ninive pusztulása* című könyve már magukban a fenti állítás hathatós bizonyítékaként szolgálnak. Az említett művek válságérzlete egytől egyig mély és átfogó; messze meghaladja azt a szintet, amelyet a költők érzékeny idegrendszerével, „mániakus depressziójával”, elégikus hangoltságával jellemezhetnénk. A felsorolt költemények, esszék, regények (a Madách Imre-i drámai költeménnyel együtt) az ember nagy metafizikai, antropológiai, történelmi hiteivel szembesülnek, és a kétséget rendre olyan hiedelmekre terjesztik ki, amelyek biztonságérzetünk szempontjából nehezen nélkülözhetők.

S a „népnemzeti”, „nemzeti klasszicista” címke egyoldalú harmónia-, kienesztelés-sugallata a század más jelentős íróit képbe vonva is megtévesztőnek tűnik. Jókai 1872-es nagy regénye, *Az arany ember* a társadalmi intézményeket a méltánytalanság, igazságtalanság, ostobaság jegyében rajzolja föl, az emberi viselkedési stratégiát és pszichikumot játszmaelvű, önsorsrontó, kompenzációs műveletekkel jellemzi. A műben az elmagányosult, tanácstalanná vált főhős egzisztenciális szorongásait a modern regények vizionárius látomásbetéteihez kapcsolódó rémálmok, önmarcangoló monológok, baljós szimbólumok sora jeleníti meg.

Arany János epikai műveit vizsgálva is hiba volna csupán az archaikus-nemzeti perspektívát emelnünk ki. A költő profanizáló, destruáló, dekonstruáló műcsoportja ugyancsak jelentős, fontos értéknek tűnik. Az *elveszett alkotmány*, a *A nagyidai cigányok*, a két *Bolond Istók* leleplező képet adnak az ember reményeiről, és a Byrontól átvett modernista-posztmodernista „kéteypoétika” min-

24 Schöpfung Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Bp., 1937, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata kiadása, 11, 26.

den lényeges elemét felvonultatják. Az 1850-ben írott verses regény sivár világában a létharc durvasága mellől teljességgel hiányoznak a magasabb, lelkes-eszményítő szférák, és a mű az irodalmi alkotást övező eszményítő elképzeléseket profanizáló, autoreflexív elbeszélői gesztusok sorával vonja kétségbe.

A férfias határozottság példányhőseként számon tartott Gyulai Pál 1857-ben publikált kisregényét kézbe véve is csak csodálkozhatunk. Az *Egy régi udvarház utolsó gazdája* főszereplője, Radnóthy Elek a magyar irodalom első sokoldalúan bemutatott „antihőse”; válságkezelő lélektani attitűdjei problematikusak, ellentmondások, csekély hatásfokúak, kompenzatorikus mechanizmusai látszateredményeket hoznak, efemer, pillanatnyi megkönnyebbülést eredményeznek. A volt alispán jobb híján indulatátvitelekkel él, terméketlen gúnyolódással enyhít tehetetlenségén, és a jogi érvelés, igazságmondás szubjektív vehemenciájával, lendületével „semmíti” az őt körülvevő, szilárd intézményi, politikai hatalmat.

Az *Udvarház...*-ban megjelenő, végletesen földivé lett „szerencsétlen tudat” a tradicionális művekben – hősénekekben, románcokban, romantikus elbeszélésekben – szokásos lélektani víziótól nyilvánvalóan igen messze esik, és a problematizáló, válságkifejező realizmushoz kapcsolható. De a modern, újkori realista regény kiábrándultságát idézi meg a Gyulai-mű társadalomrajza is. Az elbeszélésben a szociumot, az embert meghatározó környezetiséget a Habsburg-abszolutizmus képviseli, s a világ így az emberi vágyakkal, lehetőségekkel szemben álló acélos, kíméletlenül determináló, elidegenedett, ellenséges intézményszerűségként jelenik meg. Az erdélyi emberek sorsát idegen katonák, rendfenntartók és bürokraták szabják meg, s ezek az idegenek egyben az üres, felületes emberség elvét is reprezentálják. A mű végére nem csupán Radnóthyt éri el a halál, de hűbb szolgálói is elpusztulnak, s a keserűen ironikus zárás a hitványság triumfálását törvényszerűnek, magától értetődőnek mutatja. A kisregényben Gyulai Pál legfontosabb életvezérlő elvei, a szilárdság, állhatatosság, eszélyesség, megtartó fegyelem szétporladnak, s az elégikus, elesettség atmoszférája, a beismerő válságtudat attitűdje hatalmasodik el.

*

A teljes magyar XIX. századot képbe vonva, látjuk, a Schöpflin megalkotta ábra jelentősen módosul. De tágabb perspektívát alkalmazva kiegészítésre szorulnak a kritikus azon észrevételei is, amelyek a nemzeti tematika sztereotipizálódásának, problematikussá válásának, kiüresedésének veszélyeire figyelmeztetnek. Mindenekelőtt ne értékeljük túl a tematikai azonosítás műveleteit! A téma- és motívumvilág a jelentős költők műveiben csupán „fölköcs”, burok, az igazán fontos tartalmak mögöttesen jelennek, s az elemző irodalmár feladata éppen ezek felszínre hozása. Így, ebben a szellemben köti össze Barta János 1937-ben Vörösmarty „nemzeti epikáját” Jaspersszel és az egzisztenciálfilozófiákkal, s mutatja ki 1973-as tanulmányában, hogy az archaikus, mesei, mondai dimenziók gaz-

dagító lehetőségeit sóvárgó nyugtalan individualitást is meg kell látnunk Arany János „hazafias”, „ómagyar” elbeszélő költeményeiben. Az 1877-es *Vörös Rébék* tematikai szempontból népies parasztballada, de a címke semmit sem mond arról, hogy a mű valóságképe a méltánytalanság és brutalitás karkai világát idézi meg.

A szalontai költő példája óvatosságra int akkor is, ha nemzeti költészetünk sztereotípiáit, balladáink és verses epikánk formulaszerű patetizmusát elemezzük, boncolgatjuk. A korrekt feltáró műveletek során nem téveszthetjük szem elől a sztereotípiákat meghaladó, teremtő, újító mozzanatokat sem, s Arany jelentős történelmi balladáiban éppen e vonásokat csodálhatjuk. Vegyük példának a *Szondi két apródját!* Az 1856-os műben a költő a reformkori hősi balladák hagyományos nemzeti toposzához nyúl, csakhogy közben a konvenciókat átalakítja, átformálja, megújítja. A várvédő kapitány helyett az apród fiúkat állítja középpontba, az olvasói érdeket a török küldönc és a fiúk „párbeszédéhez” köti, a közvetlen kimondás helyett a verstesttel való közlés elvét alkalmazza, és a mű jelentésstruktúráját sokféle értelemben kinyitja, kitérít. Az apródok eltökélt, makacs ragaszkodását korántsem csupán az erőszakos hódítót s a mohamedán hedonizmust elutasító hazafiság és a morális alapú kereszténység felől értelmezhetjük. A fiúk a róluk gondoskodó, szeretett személyt siratják el, versteremtő ihletettséjük mélyről való, s az egzisztenciális elköteleződésről, költőiségről mit sem tudó török küldönc a maga durva instrumentalizmusával rendre e belülről vezéreltség felszámolását szorgalmazza. („Aztán – no hisz úgy volt! Aztán elesett! / Zászlós kopiával hős Ali temette; / Itt nyugszik a halmon, – rövid az eset –; / Zengjétek Ali ma helyette!”) A *Szondi két apródja* a nemzeti problematikát magába foglalja, de nem csupán erre korlátozódik. A költemény nyitott jelentésstruktúrája többféle applikációs lehetőséget kínál fel: a török csábításának ellenálló fiúk tartása *mindennemű tartalmas rögeszme, egzisztenciális megragadottság védelmére biztat a belülről fakadó emberséget folyamatosan pusztító intézményi, hatalmi elidegenítéssel, „világi” instrumentalizmussal szemben.*

De a szó szoros értelmében vett nemzeti tematikától lépünk egy lépéssel tovább! Vegyünk szemügyre egy másik, a *Nyugat* korszakára jellemző problémahalmazt: szóljunk pár szót az *individuális attitűd*, a *komplikált lelki különбözés*, *elkülönülő extremítás* és a *közösségi emberség, társadalmi kapcsolatiság* körüli dilemmákról, kontroverziákról! A századelő éles vitái, összecsapásai jobbra a kétféle attitűd összeférhetetlenségét, antagonizmusát hangsúlyozzák, tágabb folyamatokra, tendenciákra tekintve azonban az ellentétező szembenállás ezúttal sem tűnik maradéktalanul indokoltnak. Ady Endre lázongó, „aktivista” költészete már az „esztétizáló modernség” korszakában, az *Új versek* s a *Vér és Arany* tanúsága szerint is közösséghez kapcsolódó attitűdök, szereplehetőségek sokaságát vonultatja fel. Kosztolányi első verseskönyvének legsikeresebb fejezete *Magyar verseket* tartalmaz: a ciklusban a dicsőséges-keserves nemzeti múlt hősei, a Kárpátok bércéről a medencére letekintő Árpád, a mohácsi csatában részt vevő katonák, a Mátyás megválasztására összegyülekezett „negyvenezer ke-

mény, magyar vitéz”, Rákóczi és Mikes Kelemen bukkannak fel. *A szegény kisgyermek panaszai* a bácskai, vidéki magyar középosztály életforma-elemeit önti roppant bőségben az olvasó elé, s a ciklus 1910-es, a valahai honvédtiszt nagyapát megidéző verse az ősi, tradicionális nemzeti frusztációnak ad hangot: a „[...] néma gyermek minden kismagyar / s a Nagyvilág nem érti a szavát” panaszát fogalmazza meg. Babits Mihály *Turáni indulója* (az 1852-es *Keveházához* és az 1902-es Herczeg Ferenc-i *Pogányokhoz* hasonlóan) az ómagyar világtól nyer segítséget az erő, lendület, szilaj energia megjelenítéséhez, kifejezéséhez, és a *Levelek Írisz koszorújából* színes politeizmusát a költőnél csakhamar a transzcendencia-szomj, az istenkeresés mozdulatai váltják fel.

A nyugatosok komplexitását, korrekciós attitűdjét, az individuális modernség eszmevilágát bővítő törekvéseit *A magyar modernség első hullámának* szentelt, 2018-ban megjelent tanulmánygyűjteményében Tverdota György is tisztán látja, és többféle vetületben jeleníti meg. A kiváló irodalmár azonban a föltétlen értékhelyzetbe állított modernség fogalmához ragaszkodva a jelenséget nem annyira természetes, többoldalú nyitottságként fogja fel, hanem meghasonlásként kezeli, a nyugatosok időről időre bekövetkező megtorpanásaként, megingásaként írja le. „Az t a feszültséget veszem szemügyre, amely a modernség akarása és egyes alapítókat nyűgöző társadalmi-kulturális beágyazottság tehetetlenségi ereje között képződött”, [...] korántsem volt problémamentes az ő modernsége sem. Nála, egyebek között a vallásos hit bizonyult gyenge pontnak”, [...] a modernnek táborába tartozó Móricz egyszerre csak néhány olyan munkát tett közzé, amelyek a népnemzeti iskola ízlésmintáihoz igazodtak [...] a sötétben látás és tragikus emberábrázolás orgiái után [...] egyszer csak átadta magát a problémátlanabb, jámborabb és derűsebb világlátás iránti nosztalgia érzésének, mintha ezzel meg-nem-történte lehetne tenni az előbbieket” – alkalmaz Tverdota olyan beállítást és fogalomhasználatot a teljes *Nyugat*-nemzedékről, majd Juhász Gyuláról és Móricz Zsigmondról szólva, amely a modernitást evidens, teljes, kiegészítésre nem szoruló alapértékként láttatja, Babitsék kereső sokféleségét meghasonlásnak mutatja, s a jelenség okait firtatva a nemesi, középosztályi, latainer származást helyezi középpontba.²⁵

*

Az elszigetelt individualizmus Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz, Kaffka Margit, Juhász Gyula írói attitűdjét nem határozza meg egyoldalúan már a színes, „szecessziós”, „dekadens”, „esztétizáló”, háború előtti időszakban sem; a művekben a modernségekre törekvő, új program mellett a nemzeti kötődés, a másféle társadalmi csoportok iránti szolidaritás és az istenkereső, létgaranciákra vágyó gesztusok is határozottan jelen vannak. Hogy az utóbbi tendenciák a háború, a forradalmak és Trianon hatására tovább erősödnek, azt, úgy vélem, nem kell külön

²⁵ Tverdota György: *Meghasonlott nyugatosok* = uő.: Hagyomány és lelemény. A magyar irodalmi modernség első hulláma. *Kalligram*, 2018, 22–30. Az idézetek: 22, 26, 27.

bizonygatnom, hiszen a szakirodalom gazdagon dokumentálta. Arra azonban nyomatékosan utalnom kell, hogy a közösségekkel és világgal való próbálkozás elől a későbbi magyar irodalom sem vonul vissza a végleges és végletes válságtudat, a megváltoztathatatlan izoláltság költői birodalmaiba. Erdélyi József már 1922-ben a plebejus népiesség friss hangjaival jelentkezik, s az új nemzedék legnagyobb költői: József Attila, Radnóti Miklós, Dsida Jenő a harmincas (negyvenes) években a mély egzisztenciális szorongások és az apokaliptikus történelmi látomások mellett a támaszt kereső, emberi kötésekben reménykedő, közösségi képviselőt vállaó irodalom attitűdjeit is bőségesen megjelenítik.

József Attila a komor bűnversek szomszédságában írja a megváltó játékoságba feledkező *Altatót*, a *Hazám* szonettciklusában szociografikus alapozással mutatja be az 1937-es Magyarország ezernyi baját, s társadalmi csalódását, megrendülését, bűntudatát, depresszióját a *Töredékek* egyik versdarabjában jellemzően a közösségi horizont felől értelmezi át.²⁶ Dsida Jenő *Nagycsütörtökjében* a székelykocsárdi váróterem kopott mindennapisága és a versalkotás, szókincsválogatás, mondatképzés egyszerűsége, prózaisága fonódik össze a biblikus mítosziság és a közös kisebbségi történelmi sors problémafonalaival. A *Miért borultak le az angyalok Viola előtt?* szintézisverse a naivság-reminiszenciák, az intertextuális játékoság, a humor és az ironia közegeiben érvényesíti a hit, a kereszténység iránti mély nosztalgiát, a *Psalmus Hungaricus* pedig az emberség-magyarág elsőbbségi sorrendjét megfordítva jut el a „Nincs más testvérem, csak magyar”, a „ha bűnös is, magyar / s ha tolvaj is, magyar / s ha gyilkos is, magyar” meggyőződéséhez. Radnóti Miklós a fasizmus és a háború értelmezhetetlen botránya közepette is megőrzi a költészet rámutató, képviselői, prófétai funkcióit. „A valóság, mint megrepedt cserép, / nem tart már formát és csak arra vár, / hogy szétdobhassa rossz szilánkjait” – nyújtja át a dermedt reménytelenség, visszavonhatatlan elidegenedés látéletét *Ó, régi, börtönök* című versében. „Próféták s költők dühe oly rokon, étek a népnek, / s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar, míg / eljön az ország, amit ígért amaz ifju tanítvány, / rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat” – valósítja meg a „képviselői költészet”, közösségi helyzetértékelését a *Nyolcadik ekloga* hexametereiben.

*

A *Nyugat* és a századelő problémavilágát felvázolva, és a napi kritikai küzdelmekről tágabb horizontok felé fordulva végül is két nagy, összefoglaló problémagubanc foglalta magába a kisebb, részérdekűbb dilemmákat. Az alkotói attitűdöket, irodalomtörténeti, poétikai folyamatokat firtatva a művészet társa-

26 „Diványon fekszem, sziszegek: / »Na várjatok!...« S egyszerre hallok / gyötrően munkát! Kenyeret! / kiabálnak az uccasarkon. / S rohanok, majd nem azt sikoltom – »Várjatok hát! Megyek, megyek!...« / Mit gyerekes dac! Igazi voltom / Küzdő, emberi szeretet,”

dalmi kapcsolatrendszere és a válságátélés, válságkifejezés lettek az alapvető csomópontok; jól tesszük, ha az irodalom – és az irodalomértés – velük kapcsolatos viszonyát igyekszünk mindenekelőtt tisztázni, felderíteni. A *Nyugat* képviselői és az őket megelőző s követő (Aranyék s József Attiláék által szemléltetett) magyar literatúra attitűdjeit vizsgálva azt kell mondanunk, hogy alkotóink, a társadalmi beágyazottság és a krízistudat, krízismegjelenítés tekintetében ha nem is állnak teljesen egy alapon, de nem is különböznek végletesen: a „nemzeti klasszicizmus” írói, láttuk, a nyugatosokhoz hasonlóan számos ponton megingatták a stabilitást, jelentős, fontos emberi hiedelmeket helyeztek kétség alá. Másrészt azt is konstatáltuk, hogy a kétely súlyos problémája sem Madáchéknál, sem Ady Endrééknél, sem József Attiláéknál nem vezet valamiféle programos attitűdhez, az elszigetelt determinizmus végleges tudomásulvételéhez.

A magyar irodalom legjelentősebb alkotóit, úgy tűnik, sokkal inkább a próbálkozás, mintsem a végleges és végletes elszigetelődé, lezárulás fogalmaival jellemezhetjük. Nyugat-Európa és Észak-Amerika XX. századi művészetfilozófusai, elméletírói azonban nem egészen így gondolkoznak. A nyugati irodalomértésben a szó társadalmi energiái különösen a múlt század második felében apadnak el egyre fokozódó mértékben. A művészetbölcselet ekkortól a mindennapi, társadalmi emberséget véglegesen elejti, s helyébe más perspektívákat, kontextusokat állít. Szemléltető példaként idézzük meg a neves amerikai irodalmár, Lionel Trilling *A modern irodalom tanításáról* című századközépi esszé-számvetését! Az 1905-ben született amerikai kritikus a modernség szó lehetséges jelentéstulajdonításain medítálva elsőként Matthew Arnold gondolataira utal vissza. „A »modern« szót Arnold maradéktalanul dicséző értelemben használja. [...] A társadalom szerinte akkor modern társadalom, ha képes megőrizni a nyugalom állapotát, a magabiztosságot, az elme szabad tevékenységét és az eltérő vélemények iránti toleranciát. Akkor modern, ha megfelelő anyagi jóléttel szolgálja az élet kényelmét és az ízlés fejlődését. És, végül, a társadalom akkor modern, ha tagjai intellektuálisan érettek, ami Arnold szerint annyit tesz, hogy az ész fényénél ítélnék, a tényeket kritikus szellemben veszik szemügyre, és a dolgok mélyén munkáló törvényt keresik.”²⁷

A neves, XIX. századi angol irodalmárt azonban Trilling csak azért idézi meg, hogy élesen elhatárolódjon tőle. „És milyen távol van Arnold modernség-eszménye a mi jelenkori modernségérzetünktől, a mi modern irodalmunktól! Azok szemében, akik a modern irodalmon nevelkedtek, Arnold rend-, kényelem-, illendőség- és ésszerűség eszménye nem más, mint néhány apró előny és szűkös korlát, melyek néhány gazdag nemzet középosztályának életét jellemezték a 19. században” – utasítja el a közös, társadalmi érdekeket középpontba helyező felfogást.²⁸

27 Lionel Trilling: *Művészet és neurózis*. Bp., 1979, Európa Könyvkiadó, 187–188.

28 I. m., 188.

„[...] e civilizáció rendjéért az egyéniség minden képzeletet felülmúló elfojtásával fizetünk, akár kényszer, akár belenyugvás révén történjek is; nyugalma meddő; toleranciája lagymatag vagy szeszélyes; anyagi kényelme korrupt és korrumpáló; ízlése a kishitűség vagy a gőg kifejeződése; ésszerűségét az erő és szenvedély megcsonkítása árán érte el” – láttatja a mindennapi normalitást represszív, művészetellenes tényezőként, s tagad meg a társadalmi szférától az „apollói” társadalmiasságtól, a normakövető, bizonyosságelvű szempontoktól minden igazi értékképző lehetőséget.²⁹

Az amerikai művészetfilozófus álláspontja végletesen radikálisnak tűnik. Trilling nem a polgári, kispolgári mentalitást utasítja el a *Nyugat* módjára, nem egyszerűen a művészet autonómiáját védi a társadalom előíró, törvényszabó szokásjogával szemben, hanem a mindennapi emberséggel együtt az irodalom egész társadalmi kapcsolatrendszerét eljelentékteleníti, és minden érdeket, nívót, értékesélyt a freudi ösztönénnel hoz kapcsolatba. A „túlásig vitt”, „jobbára csak megvetésre érdemes” civilizációt elutasító kritikus számára az autentikus modernség az ego-tudatosság, a racionalitás és mértéktudat elvetését jelenti. Lionel Trilling a modern irodalom ösvényein barangolva az ősi, erkölcsön kívüli energiák megjelenítését fürkészi, James Frazer, Friedrich Nietzsche, Joseph Conrad, Thomas Mann műveit hozza képbe, és a személyiség felbomlasztása által létrejött orgiasztikus szituációknál, szado-mazochisztikus megnyilvánulásoknál állapodik meg.

*

A mindennapi emberség – és talán a művészet számára is – fontos társadalmi kapcsolat ügyében az amerikai művészetfilozófus, látjuk, meglepően elutasító álláspontra helyezkedik. De a válságfelfogással, válságkifejezéssel kapcsolatos állásfoglalásokat fürkészsze még merevebb, még hajthatatlanabb attitűdökkel is szembetalálkozunk. A korábbi „tradicionalizmuson” és az Új Kritikán túllépő nyugat-európai, észak-amerikai művészetfilozófia, irodalomelmélet, irodalomértés a század utolsó évtizedeiben radikálisan új paradigmát léptet életbe. E paradigma nemcsak a mi nemzeti klasszicizmusunk „apollói igényeitől” s a századfordulós magyar modernség hamis mítoszokat oszlató, korrekciós, pesszimizmusától áll messze, de a távlatvesztést, léthiányt *problémaként* bemutató posztmodern írókhoz (Kaffkához, Becketthez, Jorge Luis Borgeshez, Italo Calvinóhoz) képest is radikálisabb álláspontot képvisel.

A sűrű szövésű teoretikus hálót alkotó eszmerendszert és módszertani együtttest egyszerűen a posztmodernizmus-posztstrukturalizmus névvel jelölhetjük. E kulturális trend fontos jellemzője, hogy a bizonyosságkereső, próbálkozó emberséggel véglegesen leszámol, a krízisérzületet és a válságbelátást alternatíva nélküli entitásnak láttatja, s az autentikus korszerűség jelvényével ruházza fel. A krízisbelátás új művészetfilozófiai, irodalomelméleti fogalmak

29 I. m., 189.

honosítását teszi szükségessé: a *différance*, *text*, *écriture*, *disszemináció*, *areferencialitás*, *intertextualitás* hatékonyan képviselik az elméleti érdeket, a szerző halála és a nyelv uralhatatlansága tézisei energikusan diszkreditálják az alkotó, kezdeményező emberhez fűzött, valahai – mélységesen anakronisztikusnak láttatott – elképzeléseket.

A józan ész (és a tudományosság aligha különbözik radikálisan a józan esztől) joggal kételkedhet a posztstrukturalista, dekonstruktivista kultúrfilozófia és irodalomértés alkalmasságában. De a kételyt professzionista érvelések – könyvek, tanulmányok – is alátámasztják. A posztstrukturalizmus és a dekonstrukció gondolathalmazát az angolszász filozófia, nyelvfilozófia és irodalomelmélet több jeles kutatója – Roy Harris, John R. Searle, Gerald Graff, Martha Nussbaum, Geoffrey Galt Harpham, M. H. Abrams – találták tudományos szempontból alkalmatlan, mitologikus, kultikus elemekkel teletűzdelt kísérletnek. A bátor tudósok az uralkodó paradigmát minden lényegi ponton kétség alá helyezték, elveit és működésmódját illetően alapvető anomáliákat, ellentmondásokat tártak fel, és az eszmerendszer „evilági”, ideologikus, szociokulturális beágyazottságára is bőségesen utaltak. A legnagyobb tekintélyű amerikai scholar, M. H. Abrams *What is a Humanistic Criticism?* című kiváló írásában a posztstrukturalizmus életidegen teoretizmusára és dehumanizáló eltökéltségére hívta fel a figyelmet, s a teremtet embert a nyelv differencia-játékaival helyettesítő buzgólkodás alkalmatlanságát, felületességét, ellentmondásosságát pontról pontra korrekt, meggyőző érveléssel mutatta ki.³⁰

Geoffrey Galt Harpham (az Egyesült Államok neves irodalomtudósa, a kiváló irodalmi szótár, az *A Glossary of Literary Terms* szerkesztője) az 1968 és 1987 közötti periódust a *Critical Terms for Literary Study* című tanulmánygyűjteményben már öt évvel az új évezred kezdete előtt olyan irodalomértési korszaknak („Theoretical Erának”) látja, amely fölött egyértelműen eljárt az idő. Az amerikai kutató az átalakulás kezdőpontját 1987. december elsejéhez s a *New York Times* közléséhez köti. A lap aznapi híradása a roppant tekintélyű dekonstruktivista vezér, Paul de Man, valahai, ifjúkori leveleiről tudósított; azokról az antiszemita, kollaboráns irományokról számolt be, amelyeket a belga irodalmár még odahaza, a német megszállás idején tett közzé. A publikáció – Harpham így látja – azonnali és elsöprő következményekkel járt. Az Egyesült Államok elméleti és kritikai gyakorlata teljes egészében megváltozott, s e változás épp oly radikális és erőszakos volt, mint a korábbi metamorfózis, amely egy generációval korábban, az elméleti gondolkodás hajnalán söpört végig az irodalomértés partvidékein.³¹ A dekonstrukciós módszer vonzereje elapadt, alászállott, az

30 Meyer Howard Abrams: *What is a Humanistic Criticism?* = Dwight Eddins (editor): *The Emperor Redressed*. Tuscaloosa and London, 1995, The University of Alabama Press, 13–44.

31 „[...] everything about literary theory and criticism as practiced in the United States underwent a transformation as violent and radical as that which had been wrought a generation earlier by the advent of «theory» itself.” Frank Lentricchia – Thomas McLaughlin (szerk): *Critical*

érvényben levő paradigma megdőbbséggel kezdett széttöredezni. A reménytelen utóvédharc lehetőségi köreihez szokott humanista irodalomtudósok előretörésben, harcosságtalanságban találták magukat. A posztstrukturalizmus optikáját, erős igazságait, presztízsértékű fogalmait mind többen helyezték kétely alá. A teória elsőbbsége, szubsztanciális tekintélye s hatékonysága, a roppant determináló erővel felruházott nyelv és a decentrált szubjektum, a szerző halála, a művek és a világ „elszővegesedése”, az értelmezés instabilitása és társaik egyszerre kicsöppentek a korszerűség státuszából, és vitathatóvá váltak.³²

*

Harpham helyzetértékelése szerint az amerikai irodalomértés nagy változásban van. Idehaza azonban inkább mozdulatlanságot érzékelünk. A jelenség történelmi, mentalitástörténeti, intézményi okokkal egyaránt magyarázható. Magyarországon a posztmodernizmus, posztstrukturalizmus a nyugat országaihoz képest még teljesebben, még hézagtalanebbül rendezkedett be. Térnyerését nem fékezte a józan empirizmus tradíciója, és a válságkultusz jegyében megvalósított egységesítés sikeréhez a humán fakultások, tudományos műhelyek kis száma is hozzájárult. S az okokat számba véve ne feledkezzünk meg a pártállami kommunizmus voluntarizmusáról sem! A hazai humán értelmiség a gyökeresen átalakított szellemi életben még a hatvanas-hetvenes években is a nyugati folyamatoktól elzártan működött, s nem csodálkozhatunk azon, hogy a rákosista, kádárista kultúrpolitika chiliasztikus életbizalom-ideológiájától megcsömörlött irodalmárok kompenzációs mohósággal kaptak a „korszerű” válságfilozófián és a vonzó nyugati világ csillogó-villogó fogalmain, eszméin. A krízisérzetet, heterogeneitást képviselő metaforikus szókészletek bemutatásában, kodifikálásában és az applikációs minták terjesztésében természetesen az akadémiai szféra játszotta a fő szerepet, de a példát a tanárok, kritikusok is igen hamar követték.

A megújulás a rendszerváltás után is elmaradt. Sőt, az egyetemi előadók, konferenciatermek, tudományos diákkörök, tudományos és irodalmi folyóiratok a heterogenitás és ambivalencia iránti készség megnyilvánításaival és a posztstrukturalista zsargon könnyen másolható (föltétlen presztízszt biztosító) szókapcsolataival éppen az ezredfordulóra teltek meg véglegesen. A „célra irányuló szerkezetek megbontása” az epikai alakítás nélkülözhetetlen részévé vált,

Terms for Literary Study. Second edition. Chicago and London, 1995, The University of Chicago Press, 389.

- 32 Az Egyesült Államok irodalomtudományában végbement fordulatról és a posztstrukturalizmussal leszámoló, átfogó kritikákról az utóbbi években a *Magyar művészet* című folyóiratban többször is részletesebben tudósítottam, beszámoltam. Nyilasy Balázs: A nyelv mítosza, a huszadik század és az ezredfordulós irodalomértés. *Magyar művészet*, 2015/1, 50–158; Az elvalótlanítás zsákutcai. *Magyar művészet*, 2016/2, 152–159; A király meztelen, avagy Abramsék esete a teoretizmussal és a posztstrukturalizmussal. *Magyar művészet*, 2016/3, 143–149.

a kritikusok a közvetettség, közvetítettség, dialogicitás, megszólítás, önmegszólítás fogalmait különbségtétel és korrekt analízis nélkül tapasztották az azonosságtagadás képzetköréhez, és a verselemzés műfaja szubjektum- és nyelv-vizsgálattá alakult: az elemzői feladat a poétikai, esztétikai érték fürkészése helyett „az én antropológiai defigurációjának” kimutatása lett. A radikális átértékelés az irodalomtörténeti folyamatrajzokra is kiterjedt. A vezető posztstrukturalista kutató 1993-ban publikált, viharos gyorsasággal kanonizálódott könyvében³³ az autentikus modernség története a válságbelátó determinizmus folyamatrajzává alakult át. A lendületes irodalomtörténet egyetlen szempontot ismert: a műveket a válságmegértés felől vizsgálta, vizsgáztatta le, s a presztízsadományozást attól tette függővé, milyen mértékig hajlandó az alkotó a nyelv uralhatatlanságát beismerni és megjeleníteni.

*

Az irodalmi tudat bizonyosságkereső és válságérzékelő, társadalmi kötelékeket vállaló s elutasító gesztusait firtatva a nemzeti klasszicizmustól és a *Nyugattól* a közelmúlt és a ma posztstrukturalizmusáig jutottunk el. A két „rég” tradíció szálait boncolgatva, a korabeli vitát s az ellentétképzéseket tágabb kontextusba helyezve végül egyszerű, de fontos következtetésre jutottunk. A magyar szóművészet karaktervonásait fürkészve az *aktív hazafiság*, a *felelősség alapjára emelt alkotás*, az *önmagának parancsolni tudó lélek*, a *rendezett társadalmi életformák értékét, fontosságát belátó „apollói attitűd”*, a *vigasztalás, kiengesztelés normáját képviselő mértéktudat*, az *alkotót s közönségét összekapcsoló ízlés és az autonóm művészlét*, a *nonkonform individualitás*, a *kicsinyes mértéket elvető extázis*, a *vitálisból fakadó energiabázis*, a *látomás és az indulat*, a *nyugtalanlás és nyugtalanítás* fogalmait nem egymást kizáró, antagonisztikus ellentét jegyében álló entitásoknak látjuk. A két paradigmásor attitűdjei inkább korrekciós kölcsönviszonyban állnak egymással: egymás igazságait folyton módosítják, de nem szüntetik meg, s végül valamiféle arányos teljességet adnak ki. Ezt a teljességet a próbálkozó emberség irodalmának nevezhetjük, s a magyar versekben, elbeszélésekben, drámákban, esszéikben mindegyre felfedhetjük, beazonosíthatjuk. A mi irodalmunk s irodalomértésünk egészen a legutóbbi időkig mindegyre okult a válság tapasztalataiból, de a szó nemzeti, társadalmi lelkét nem vetette, nem veszítette el, és a krízis mechanikus igenlését sem tette magáévá.

A magyar tradíció ellenlábasa nem a nemzeti klasszicizmus és nem a nyugatos modernség, hanem a művészetet a társadalmi emberségtől végleg elválasztó, statikus, elszigetelt individualizmus és a fetisizált, determinisztikus-mechanikus válságképviselet. A hagyomány lelkét őrizni akaró magyar irodalmár számára nehezen tudnék elgondolni fontosabb és hasznosabb feladatot, mint a posztmodernista-posztstrukturalista kultúrfilozófia, teória, irodalomértés elleni harcot, a körületekintőbb gondolkozásra, paradigmacserére, „visszahuma-

33 Kucsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története, 1945–1991*. Bp., 1993, Argumentum Kiadó.

nizálás”-ra sarkalló útmutatást.³⁴ A küzdelem persze nem ígérkezik könnyűnek. Az uralmon levő paradigma bástyái szilárdan állnak, a falakat a kulturális presztízs habarcsa erősen összetartja, s a posztstrukturalista teoretizmus hirdetői az intézményesültség minden előnyét élvezik. Az éden, az emberséges beszédmód, a korrekt és humánus tudományosság, a méltányosabb, méltóbb presztízsadományozás országa e pillanatban nagyon távolinak tűnik. De ne hagyjunk fel a próbálkozással! A szellem ügyeiben kitartásra és türelemre – sok-sok türelemre – van szükség.

34 A „visszahumanizálás” kifejezést Kenyeres Zoltán könyvéből kölcsönözöm. A frissen megjelent tanulmánykötet helyzetértékelése, láttelepe erősen kritikai, mai irodalomértésünk megváltoztatása a tapasztalt, széles látókörű kutató szerint is elodázhatatlan feladat. (Kenyeres Zoltán: *Harmadik csöngetés. Visszahumanizálási kísérletek*. Szombathely, 2018, Savaria University Press.)

Ágh István

Siratódal

Aki tegnap úgy élt, mint én,
mára lélek, por és emlék,
mára lélek, por és emlék,
hihetetlen képtelenség,

talányos bűvészmutatvány
valami tévedés folytán,
valami tévedés folytán
urnát látok mint Nagy Andrást,

hát akkor a Farkasréten
kiért állok feketében?
kiért állok feketében
egészen a közelében,

közel, mégis olyan messze,
mint egy csillag süt szemembe,
mint egy csillag süt szemembe
a szívemre nehezede,

amit a föld alól hallok
valami ismerős hangon,
valami ismerős hangon
sírnak a családi hantok,

talán csak az Isten tudja,
mért nem én kerültem sorra,
mért nem én kerültem sorra,
mikor annak rendje volna,

kihalt előttem mindenki,
a baj hátam mögött kezdi,
a baj hátam mögött kezdi
rokonságom sorra venni,

ÁGH ISTVÁN (1938) író, költő, műfordító. A *Hitel* főmunkatársa. A Nemzet Művésze.

akkor sem előlről támad,
elbújik áldozatában,
elbújik áldozatában,
mintha az törne magára,

ahogy szíve szíve ellen,
vére vérétől rekedt el,
vére vérétől rekedt el,
álma álmatlanná lepte,

annak sincs már, aki látja,
három drága sír utána,
három drága sír utána,
se vigasz, sem apelláta,

hiába is lázadozna
annyi félbeszakadt munka,
annyi félbeszakadt munka
csapkod összegabalyodva,

ha a vonal megbicsaklott,
elejti a kéz a pontot,
elejti a kéz a pontot,
kezdődnek az örök dolgok.

Az én muzsikám

Volt egyszer, hol nem volt, túl a külvárosi vasúti töltésen, a bolgárkertészetek mellett éledgett egy család, ahol szerettek énekelni. Ezek voltunk mi, a szüleim hozták magukkal a régi dalait. Így aztán még az ünnepi dalokat is, főleg a karácsonyokat, népdalként ismertem meg. Akkor még azt hittem, hogy mindenhol betlehemeznek és regölnek, aztán rájöttem, eléggé ritka madarak vagyunk. Így volt ez egészen az iskoláig, a zenei osztályig.

A népzenei vonzalomban három nő volt az életemben: az édesanyám, Szécsi Margit, akivel szinte mindig fölveltük magnóra a rádió népek zenéi adásait, japánt, zulut, kecsuát, andalúzt, egyebet. A népdalvilágra nagykaput nyitott nekem. Észrevehettem a másokéban is a szépet és a szenvedélyt.

A másik két csodálatos személy, két Kodály-tanítvány: Sebestyénné Farkas Ilona, azaz Mona néni és Szabó Helga karnagy. Mona nénitől tanultam például furulyázni és a zenei alapismereteket. Helga néni pedig elvitte a növendékeit a rádióba, és sorozatban mutatta be a világnak, hogy hangzik a Kodály-módszer a gyakorlatban. A műsor alcíme ez volt: *Énekes improvizáció az iskolában*. Legalább tizenkét óra tömör gyönyör. Elképesztő szerencsénk volt a két sokra hivatott tanárnővel, akiket Kodály rávett, hogy a zuglói iskolában tanítsanak a világhódító pályá helyett. A Hunyadi János Általános Iskola zeneoktatása akkor nemzetközi hírű volt, több nagy művész is megfordult nálunk, például Isaac Stern. Az egyik szépséges Kodály-kórusmű, amit én is énekeltem kisfiúként, máig sem hagy nyugton a dallam, szöveg és kép hármasságával, akkor mind ilyeneket rajzoltam: *Zöld erdőben, sík mezőben...*

Népdalfüggő voltam, és nem is tudtam róla. Hiába jártam dzsesszklubokba, koncertekre, nem elégített ki. Na, de megérezte ám a nemzedékem a táncház felszabadító örömét, s visszatért a vér az ereinkbe, csak úgy zubogott. Apám hozott Erdélyből egy magnószalagot Kallós Zoltántól. Teljes letámadás: gyimesi tisztí hejsza, ördögösfüzesi ritka magyar, széki négyes..., fölzaklatott, majd kiugrott a szívem. A három a magyar igazság is kiegészült a ráadással, a tánccal.

NAGY ANDRÁS (1953–2018) grafikus, könyvtervező, a *Hitel* képszerkesztője volt haláláig.

Magam is húztam át a Tündérkertbe, a menyasszonyomhoz, aztán Kallós útmutatására Moldvába, Lujziba, megismerni a hejgetést, aztán az ördöngösfüzesi lagziba, táncházba meg kántálni Méréba, Visába, Réka lányomat ott is kereszteltük. Oda jutottam, hogy akaratlanul is ezek a bevésődések gyönyörködtetnek, vigasztalnak, biztatnak magyarul élni, küszködni és szeretni.

Addig élek, amíg élek, amíg bennem zeng a lélek / zeng a lélek, zeng a szó, zeng a szerelemajtó! – aztán – Úgy búsulok, majd meghalok, mégis jó kedvet mutatok – vagy – Zúgjál erdő, sejhaj, csendülj mező, falevél...

Na, így vagyok ezzel. Még a képi emlékek is meghatározóak a terveimben.

Fölteszem, mondjuk, a nagysajóit, és a paradicsomi indák mindjárt beszövik a porcikáimat, szinte érezni, ahogy halad ide-oda. Persze ehhez olyan prímás is kell.

Hallod-e te szelidecske, leány vagy, vagy menyecske?

Ember tervez...

Feljegyzés videóportré anyaghoz

Olyan, egyszerre megnyugtató és fölzaklató gondolattal beszélhetek életem munkájáról, hogy rengeteg mondanivalóm van, miközben, ha annak csak kis részére tekintek, amivel adós vagyok embertársaimnak, enyéimnek, rájövök, hogy 200 év is kevés megművelni a tervbe vehető nyersanyagot. Persze a művelés viszi a prímét, hiszen kultúra nélkül mit sem ér az emberi élet, a társadalom. Értsük ide tevékenységeink széles körét, a gazdálkodókét, a mesteremberekét, a művészekét, tudósokét, a teljesítményeik határát vállalatokét, mindazt a tudást, amit szellemi és tárgyi evolúciónk hordoz.

A gondviselés, a tényezők együttállása úgy hozta, hogy olyan környezetbe szülessék, ahol csak a jó minőségű értékrend érvényesül, akár a megélhetés forrásait nézem, akár a fölmenőim munkáját, életét. Ez meghatározó. Elődeink kezét fogva állunk talpra, az ő tudásuk segít a közös nagy mű megértésében, életcéljaink megfogalmazásában, úgy is, ha egy nagyobb családra, a nemzetre vagy szakmai, művészi és megbecsülésre érdemes társadalmi közösségekre, hagyományainkra gondolok. Érvényes ez jó gazda, földműves nagyszüleim örökségére, asztalos nagyapám mesterségtiszteletére, költő szüleim magas hőfokú izzására, szabadságakarására. Nem szeletelném, hogy anyámtól, Szécsi Margittól vagy apámtól, Nagy Lászlótól kaptam ezt és ezt, mivel hátra van még a magam családja. Elsősorban Erdélyből érkezett feleségem, aki az összefüggéseket kiválóan látó, tanítványait hazaszeretetre nevelő történelemtanár. Akárhova

tekintek, ott egy különleges személy. Komoly ösztönzés ez – bárcsak kereshetne, találhatna ilyen világot, akinek nem adatott.

Visszanézve immár nem féltutamból, azt látom, hogy tarthattam magam az ifjú ábrándhoz: tartósat és hasznosat alkotni. Ehhez a képzettségem és tehetségem megvolt, apám a grafika felé tanácsolt, a mestereim is jók voltak a Kisképzőtől fölfelé, pl. Szalai Zoltán, Pásztor Gábor, Kass János, Szántó Tibor és még több művészpélda a családi, baráti körből. Amikor már tervező grafikusművészként a könyvművészethez szegődtem, elég önző módon arra gondoltam, a szép és jó könyv száz év múlva is megmutatja, ha nem akárki dolgozott vele. A könyvszakma csodálatos. Egyfelől megértő fegyelmet követel, mert sok művelet végeredménye a szép könyv, ezért előre kell látni a célt, mint a műépítészeten. Bizony sok nyegle, csiricsaré putri szomorítja a mai szemlélőt. Talán a technika ördöge csábítja csak a hasznoszerzés felé ezt a területet is? Nem. Globális tünet az értékek hígulása, az esztétikai küzdelem madáchi értelemben, szintén szüntelen. Egyébként se fogjuk rá az életminőség javítását szolgáló technikára a hanyatlást. Egy hétpróbás grafikus lásson mindent előre, tartson lépést, érvényesítse az új tudást, hozza a magasabb rendű többletet a számítógépes eszközökkel is, keltse föl az igényt a jó minőség iránt. Ezzel vállaljon szerepet a közösség vizuális színvonalának fejlesztésében. Lássuk át, a feladat kettős: a meglevő értékek átültetése, átfogalmazása az újabb korokba, a kezdeményező hajlam ébren tartása, és még az új, soha nem látott műveket is meg kell alkotni!

Már a pályám elején azzal szembesültem, hogy rémes vizuális szakadék tátong a társadalom különböző rétegei között. Mintha nem is az én népem volna, akinek rajzolok, tervezek, szerkesztek, hanem az érzékelésben így-úgy elhanyagolt, esztétikai butaságtól nem látó, vadidegen nézőknek. Grafikus növendéktársaimmal még simán csak esztétikai nivótlanágnak véltük a bajt, amit majd virtuóz, ütős poénjainkkal áthidalunk, és ízibe meghódítjuk a világot. Ma is szeretem ezt a közösséget, jó tervező lett minden társam. Klasszis volt ez a néhány évfolyam is. Fölöttem járó grafikus barátom plakátszlogenje szerint: „Az Iparművészeti FőisCola volt az igazi”. Mi hiányzik mégis? Az emberi kibontakozásunk során kidolgozott jelképrendszer általános ismerete, ezen belül a magyarság sajátos vizuális kultúrájának fölmutatása és ezeknek a közgyakorlatban való érvényesülése. Már a typo-grafika szakon is foglalkoztatott ez a kérdés, gyűjtöttem a látványanyagot, rajzoltam és rajzoltattam, de majd tíz év kellett ahhoz, hogy rátaláljak a *Jelképtár* könyvhöz a kivételes ismeretekkel fölvértezett szerzőtársaimra, Hoppál Mihályra, Jankovics Marcellre, Szemadám Györgyre. Talán már a 7. bővített kiadásnál járunk. Sok száz szócikk, ezernél is több rajz és minden tételnél magyar vonatkozások. Úgy vagyok ezzel, mint Kallós Zoltán keresztkomám a jelmondatával: „addig maradunk magyarok, amíg magyarul énekelünk és táncolunk”. Azaz itt is nyelvében él a nemzet, esetemben a látványvilág anyanyelvében. Ez már tizenéves koromban belém oltódott, megismerkedvén a táncház elevenségével, amely a lázas-lázadó beatvilágomat önkéntelenül áthangszerelte. Jó zenei alapképzéssel könnyű volt szeretni a tiszta

forrást. A bartóki modell él, gondoltam magamban akkor és ma is az *Allegro barbarót* hallgatva. Ez a sarkcsillagom.

Ahhoz, hogy meggyőződjek e tétel hitelességéről, magamnak kellett bizonyítani. Diploma után egy évvel munkába állva, a Helikon Kiadóban már különleges könyveket tervezhettem, gondolozhattam, kultúrtörténeti és művészettörténeti alpműveket, bibliofil és hasonmás műveket, klasszikus és modern írásoknak adhattam formát, tudományos ismeretterjesztő és néprajzi munkáknak. Néhány cím ezek közül – Móricz Zsigmond: *Erdély*, László Gyula: *Árpád népe*, a *Korán*, *Thuróczy Krónika*, *Székita kincsek nyomában*, *Virágok vetélkedése* (fotóalbum), *Róth Miksa művészete*... Illusztrálhattam Tolsztoj *Hadzsi Muratját*, Lorca színdarabjait, Kós Károly *Országépítőjét*, Eckhart mester *Teremtés könyvének magyarázatát*, kazak és kirgiz népmeséket, a *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások és imák* könyvet. A tizennyolc év Helikonos műhelymunka mellett, hogy együtt dolgozhattam pár nagy formátumú, a könyves szakmában is alkotó grafikusművészekkel pl. Gyulai Líviusszal, Rékassy Csabával és néhány fotóművésszel, a szakmai fegyelem magasiskolája is volt kiváló munkatársaim egymásra figyelő társaságában. Itt ért a legtöbb szakmai elismerés és díj. Ez később hozzájárult, hogy más cégektől is bőven kapjak megrendelést, sorozatokat. Tervezhessek emblémát (*Kodály Kamara Táncgyűttes, Népszínház*, kettős állampolgárság logója), díszletet (*Sámántánc, Szent Kinga gyűrűje*), tánccház lemezsorozatot, Kallós Zoltán könyveit és lemezeit, cédéket, Bognár Szilviáé különösen nagy örömet okozott.

Mi ezekben az egyedi, a rám jellemző hangvétel? A modern technikai eszközöket igénylő nyomdakész anyagban is megjelenik a kézművesség, hol egy-egy kalligrafált címnél, hol a szabadkézi ornamensnél vagy más grafikai plusznál. Talán az is, hogy a klasszikus felfogás szerint igyekszem szem előtt tartani a tartalom és forma egységét. Különösen, ha olyan értő szemű, nagyrészt még kortárs szerzők műveivel foglalkozom, mint Buda Ferenc, Csoóri Sándor, Falusi Márton, Jánosi Zoltán, Kiss Benedek, Nagy Gábor, Szöllősi Zoltán. Az arányok több tekintetben is fontosak a főtéma és a magam munkája között. Első persze a stílus, amit kifejtetni itt hosszas lenne, különben is, Nagy Lászlóval szólva: „Műveld a csodát, ne magyarázd.” Első igazi mesterem Ő volt, tőle leshettem el több grafikai eljárást és fogást, s főleg azt, hogy gyöngé termést ne adjak ki a kezem alól.

Vissza tehát a szüleimhez. 1973 óta tervezek nekik könyveket, lemezeket. Az első Nagy Lászlóé volt, a *Versben bujdosó*. Szécsi Margit é a *Madaras mérleg*. Amikor látták, hogy a terveim jók, velem készítették a címlapokat, később többet is vállaltam. Az igazi örömet a közös bukfencnkönyvbe tervezett meseverseik illusztrálása hozta már az új évezredben, Nagy László *Csodamalac* és Szécsi Margit *Eszem a gesztenyét*. Az ő gondolatfűzésük, szóhasználatuk hat rám a legerősebben, olyannyira, hogy az utóbbi években megjelenő művészeti írásaimban fölfedezem, hogy a fordulat forrása bizony egy Szécsi Margit-anagramma vagy egy Nagy László-szállóige. Hányszor kérdezték tőlem: milyen is két költőzseni fiaként létezni? Nekem édes teher. Bár még van tartozásom.

Élhetünk-e teljes életet? Ki miben látja, természetben, hitben. Nekem a mindennapi MIÉRT-ből bontakozik ki az értelmes élet. A kíváncsiságból, egészséges önazonosság-tudatunk fejlesztéséből, személyes és közösségi értelemben. Örök szerelem ez vagy szomjúság? Aki nem volt szerelmes, nem tudhatja. Megelégedni a felszínes örömszerzés lity-lötty módjával annyi, mint lepaktálni a gicccsel. Az igazán nagy alkotásokért szellemileg is meg kell dolgozni, ha nem is éppen a befogadáskor, de az ismeretek és a műmegértés elsajátításakor. Létezésünk minden rétegében így van ez. Sajnos a jó bort a pancsolt lőréhez szokott réteg nem is képes értékelni. Ember tervez, borissza végez.

Mostanában a művészeti írásban érzem szükségét valamiféle hiánypótlásnak. Nem írnának elegendően? Mást és másról igen. Engem a problematikus témák fölöttébb izgatnak: az ízlés hanyatlása, a fércművek eltűrése. A nivótlan, hazug selejtelek fölhasználása igazi művészet helyett épp olyan üzletszerű szélhámosság, mint a közéletben – értékválság, lefelé húzó örvény, és mindig akad, aki alább kínál a népszerűségért. Ellene az új formájú, a klasszikus esszétől, kritikától, glosszától eltérő drámai vitairatokat is bevethetőnek tartom, mert még a sznobjaink se jó felé haladnak. Távolodunk a minőség forradalmától. Ezért a *Hitel* folyóirat képszerűsítőjeként is rendre a legjobb színvonalú alkotói példákkal igyekszem ellensúlyozni a felhígult közízlést. Idestova tíz éve munkálodom a lap arculatán. Évente 12 versenyképes címlappal is. A kulturális folyóiratunkat persze nem forgatják tömegek, de minőségi élményben lehet részük. Egy somlai borosgazdától hallottam: kevés borom lesz az idén, de az oroszlán.

Itt a vége, fuss el véle!

András, Dóra, kokárda...

Néhány színes dia egy cipősdoboz mélyéről. 1973. március 15-én készültek az Iparművészeti Főiskola ünnepi műsorán. Az akkor másodéves grafikus, Nagy András gondolta ki, hogy tegyük ünnepé a forradalom napját (akkor még persze nem volt munkaszünet), megkért, hogy legyen segítségére, majd együtt vettük rá a fényképeken látszó fiúkat és lányokat, hogy szerepeljenek a zugligeti díszteremben zajló eseményen. A Petőfi feliratú trikóban Kerényi Jancsi, aki fejből szavalja a „Talpra magyart”, a zászlós festőlétra tetején pedig Herpai Zoli, aki a szája szögletébe tolt cigarettával olvassa: „Óh, vannak koszorúk, keményebbek, mint a deszkák...” Látható továbbá Horváth Kata, Flohr János, Bánáti Gábor, Komáromi Györgyi, Kelemen Kati, Bojti András, Oláh Enikő, Vida Győző. A közönség soraiban: Horváth Imre, Penkala Éva, Bársony Péter, Tatár Péter, Sajnovits Sándor... Az első sorba nem merészkedett senki, de a karzat tele. Az aggódó tekintetű tanárok közt Csernus Lászlót, Nagy Zoltánt, talán Pogány Frigyeszt, Gulyás Döncit, Farkas Domonkost és a második sort is vállaló Haiman Györgyöt sikerül felismernem. Arra sajnos csak emlékszem, de a felvétel nem került elő róla, hogy az egyik kimerevített forradalmi élőképben (mert ilyenek is voltak) sokszor lerajzolt aktmodellünk, Farkas Kati Delacroix *A szabadság a barikádra vezeti a népet* című festményének nyitott keblű főalakjaként pózolt. A fotók mellett megmaradt egy példány azokból a jókora festett kerek kokárdákból is, ami a résztvevők mellére tűzve látszik a fényképen. Néhány fotón András is ott van, könyékig föltúrt világosbarna, nyitott kardigán, nefelejcskék ing, sötétzöld farmer, akkoriban úgy hívtuk, dzsínsz. Balkeze a dzsínsz zsebében, jobbával gesztikulál. Alighanem verset mond. Nem emlékszem, mi volt a vers, de olyan sokszor hallottam tőle a „se oroszlán, se olajág, se cifra mezőt”, hogy én is megtanultam. Úgy képzelem, ezt szavalja a fotón: „én hálók a világgal, nem énelem ő”. Barna haja a homlokába hull, hátul a vállára omlik. A szíve fölött a kokárda. Néhány nappal korábban átjött a termünkbe, kérdezte, hányas a kabát (mindig így indult a beszélgetésünk, a helyes válasz: ötvenhatos), aztán mondta, aka-

rok-e segíteni a műsor kitalálásában. Látva, hogy hezitálok (valami szerelem-féleség miatt inkább Kecskemétre vonatoztam volna), hozzátette, nem leszek egyedül, átküld egy elsőst, akivel megoszthatom a munka rám eső részét. Dórát küldte, aki Zsuzsánnaként mutatkozott be. Keresztes Zsuzsánna, a régi barátai máig így hívják, aztán engedve a hivatalok nyomásának, megbékélt első számú keresztnévvel is. Látásból nyilván ismertem már, nem jártunk olyan sokan az Iparművészeti Főiskola typo-grafika szakára, de addig nem beszéltünk. Ő is úgy emlékszik, hogy nem. Átjött, mondtam, hogyan képezem, ő is, hogy ő hogyan képzei. Megfestette a fényképeken is látszó kokárdákat, aztán eltelt három év és a feleségem lett. A fotókról a főiskolás színjátszók másik két jeles produktuma is eszembe jut, a sárospataki várakokban adtuk elő az építész Gerő Karcsi rendezésében André Gide *A tékozló fiú visszatérése* című színművét, a *Sisimaja* című, Szendrő Iván által írt és rendezett kabuki darabot pedig több helyszínen is, a főiskola mellett például a Fészek Klubban játszottuk. Kerényi és Bánáti a *Sisimaja*-ban is szerepeltek, Herpai, Vida és én pedig mindkettőben. Akkor, március 15-én, a délelőtti főiskolai esemény után néhányan a kollégiumból átmentünk Pestre, és a Váci utca környékén spontán szerveződő, a hatóság által „nacionalistának” bélyegzett diáktüntetéshez csapódtunk. A rendőrség persze, mint minden évben, ekkor is szétkergette a résztvevőket, és több tüntetőt előállítottak. A szerencsém az volt, hogy épp a demonstráció idején nyílt Király Sándor szintan tanár kiállítása a Váci utcai Csók István Teremben. Az igazoltató rendőrökkel sikerült megértetnem, hogy eszem ágában sem volt „huligánkodni” (ők mondták így), csupán a megnyitóra igyekszem. Hogy megtorlatlan mégse maradjak, elvégre mégis elkövettem a „rossz időben rossz helyen” tartózkodás vétékét, túl nagynak ítélt festett kokárdámat elkobozták. Szóval az, ami megmaradt, Dóra Zsuzsannáé lehet.

Mennybe költözött a Gyümölcsoltó

Átlépted az Égi Kaput, Barátom, fellegajtó nyitogató lettél te is, Bundi!

Hadd kapaszkodjak néhány könyvomas emlékembe negyvenéves ismeretségünk felidézésekor. Mit szólnál, ha kettőnk kapcsolatát a némi távolságot sejtető „ismeretség” helyett inkább barátságnak neveznénk? Egyetértesz? Jó, akkor induljunk ki ebből a régi mondásból: „Barátot szerencse hoz, szükség próbál.” Kettőnk esetében a szerencse az volt, hogy szüleink révén már fiatalon találkozhattunk. Ámbár biztos vagyok abban, hogy előbb-utóbb összesodródunk volna a nomád nemzedék valamelyik szárnyékában is. A barátság próbatételeit pedig valóban mindig a szükség hozta el számunkra: a közélet vérlázító eseményei vagy valamelyik tanítómesterünk szomorú halálhíre, olykor meg önként vállalt feladataink közös megvalósítása. Tudtunk egymás munkáiról, folyton követtük a másik sorsának változásait, még ha ritkán is ültünk le borozni egy jót.

Lapozgatom a könyveidet. Egyfelől büszke, hagyománytisztelő, szigorú és konok emberre vallanak ezek a munkák, másfelől érzékeny, derűs, humoros és játékos alkotóra. Amilyen voltál valójában.

Nézegetem nemzedékünk első hazai népzenei lemezsorozatához készített borítóterveidet. Amikor azok születtek, akkor találkoztunk először. 1978-ban, éppen negyven éve! Majd hallgatom azt a rádiós beszélgetést, amit néhány éve készítettem veled „Az én muzsikám” sorozatban. Lejegyeztem, úgyhogy idéznék belőle, ha megengeded. Fontos, szép dolgokat mondtál, és ezt a felvételt már úgysem játsszák le soha többé, mivel törölték az intézmény hangtárából. Saját archívumomban azonban megőriztem. Lehunyom a szemem, itt ülsz velem szemben. Csak az a furcsa, hogy magázódunk.

ÉN: Generációnk nagy közös ihlete volt a népi műveltség. A hetvenes évek elején kialakult új népművészeti mozgalom egyik aktív szereplője Ön is. Ez a mozgalom abban különbözött az előző, hasonló jelenségektől, hogy komple-

xen közeledett a népművészethez. Biztosan emlékszik rá, hogy egy időben indultak a kézművesek, a tokaji építésztaórok – Makoveczék, Zelnikék indították – és a táncházmozgalom, ami felszínre hozta az addig ismeretlen archaikus népzeneét... Jelentett-e valami változást az életében ez a világ?

TE: Hogyne jelentett volna! Ámbár nálam ez gördülékenyebb folyamat volt, hiszen kiskoromtól kezdve benne éltem ebben az érzésben, ha nem is volt tudatos. Szüleim magukkal hozták az ő kincseiket, és kezdetben én azt hittem, hogy mindenhol betlehemeznek és rególnék a családokban, de aztán rá kellett jönnöm, hogy ritka madarak vagyunk a külvárosban. Később a zeneiskolában azért a népdalismeretek általánosabbá váltak számomra. Mikor a kórusművészet is beköszöntött, akkor már egy olyan komplex világban élhettem, ami után nem volt akkora különbség a táncház világával való megismerkedés. Köszönhető ez annak, hogy három csodálatos nő volt az életemben. Az egyik ugyebár az édesanyám, aki nagykaput nyitott a világ tájainak zenéire, mert valamikor rendre fölvevük a népek dalai sorozat adásait a rádióból, így aztán megismerkedtem a kínaitól a nepáli muzsikán át a mongol marinhur zenéig. Fölvevük az afrikai Fodéba Keítát, meg ami már egyébként is közel volt hozzánk, apám Lorca-fordításai miatt a bővérű, andalúz muzsikát. Hát így aztán már az iskolai anyag is közelebb volt. Ott aztán két zseniális énektanárnő, Sebestyénne Farkas Ilona és Szabó Helga vett kezelésbe, akitől a zenei ismereteket – így a népzene világát is – kerekébbre nyithattam. Csodálatos világ volt ez..., még a táncház világa előtt.

ÉN: Önnek a magyar nyelvű beat-korszak kimaradt?

TE: A magyar nyelvű beat nem maradt ki, csak akkor annyi mindenre figyelt az ember, többek között sportolt is... A középiskolában nem volt zeneóránk például, ami egy borzasztó dolog volt, hirtelen visszazuhanni a nem is tudom hova...

ÉN: ...a sötétbe... Mona néni után el tudom képzelni...

TE: Hát igen, vissza a sötétbe, és akkor hiába az esetleg népzene alapú beatzene, mondjuk Szörényitől vagy másoktól, az nekem akkor már kevés volt. Hanem jött a táncház, és egyszer csak apám hazahozott Erdélyből két magnószalagot – talán Kallóstól vagy Szervátiusztól, nem tudom –, ahol hihetetlen dinamikus gyimesi zenét hallhattam, a tisztí héjszát. Aztán ördögösfüzesi lakodalmast, több táncrendet... De hát nem is tudom elmondani, hogy mennyire földobott ez engem, hogy végre itt van, amire egész életemben addig vártam, és a legszebb szavakat adja számba az udvarlaskor: „Hallod-e te szelídecske, leány vagy-e, vagy menyecske?”

ÉN: És ezzel aratni is lehetett szerintem. Vagy rosszul gondolom?

TE: Hát én ezt most itt nem fogom kifejteni részletesen, de tény az, hogy ha nem azt mondd, hogy „Hej, bébi!”, hanem valami ügyesebbet mondasz magyarául, akkor az azért jobban eljut a lányok lelkéhez.

ÉN: Mikor a napokban beszélgettünk, említette, hogy a „Zöld erdőben, sík mezőben” kezdetű dal indította meg Önt gyerekkorában a rajzolásra.

TE: Igen, ez új képi világ volt számomra. Ezt a „Zöld erdőben, sík mezőben” világot az is színezte, hogy megismerkedhettem a magyar népzene gyűjteményekkel már nagylemez formában. A Zenetudományi Intézet adott ki egy több-lemezes antológiát, hát az valami csoda volt. A *Rákóczi kis úrfi* balladája, akkor azok a gyönyörű gyimesi frissek..., el nem tudom mondani, hogy milyen világot szabadított föl... És ezzel együtt járt az, hogy valójában föl is nőttem ahhoz, hogy megértsem: ezt a világot nekem művelnem kell, magyarul megmondva: ez az én világom.

ÉN: És a rajzolásra édesanyja inspirálta? Szécsi Margitról van szó.

TE: Hát édesanyám nem nagyon rajzolt, viszont szépen faragott. Kevesen tudják róla. Apám volt az, aki a képzőművészeti pályán próbálkozott, de rájött, hogy neki viszont a vers az igazi matéria. Nem is tudom, mi indított rajzolásra. Az biztos, hogy a képzőművészeti gimnáziumban már próbálkoztam olyan hangulatú tervekkel, amiből később kifejlődhetett egy olyan lemezborító sorozat, mint az „Élő népzene” volt.

ÉN: Ez volt az első munkája, amivel Ön is bekapcsolódott a táncházmozgalomba?

TE: Igen. Aztán sorra jöttek a különféle szerencsés megrendelések. Például a Helikon Kiadó *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák* című könyvének illusztrációja, aztán olyan szerencsém volt, hogy kazak és kirgiz meséket is illusztrálhattam. Ami aztán végképp kinyitotta a motívumkincs iránti érdeklődésemet, és ennek egyik szerencsés csúcspontja lett, az a több munkatárssal készített Jelképtár című kötet, ahol ezernyi magyar példát hoztam már minden egyes címszóra. Úgyhogy ez is zene, csak éppen látható.

ÉN: Visszatérve a táncházas lemezborítókra, négy vagy öt lemez jelent meg akkoriban. Mindegyiken egyetlen egy szimbólumot bontott ki.

TE: Porszaru-karcok, csontkarcok ezek. Napszimbólumok, örvényminták. Ezeknek persze egy igen-igen modern változatát akartam megtervezni, aztán később rájöttem, hogy nem is olyan modern ez. Hiszen ezer évvel ezelőtti skandináv ábrázolást is találtam, szintén ilyen régi kaukázusit, úgyhogy valahogy a fantáziám és a művelődéstörténet, a hagyomány összeért. Ez volt az én kicsiben előadott tárgyi vagy kulturális evolúcióm. Az az érdekes, hogy ugyanezt végül is megfigyelhetjük a XXI. században is: a visszatérést azokhoz a vizuális és zenei őselemekhez, amik az egész életünket mozgatják.

Amikor leülök dolgozni, mitől is az én muzsikám az, ami közben szól? Hát egyfelől attól, hogy ezt választom zenei háttéranyagnak, például tervezéskor. Munka közben rendszeresen szól valami, hol a fülemben, hogy a család ne hallja, hol pedig ha nincsenek otthon, akkor magam is időnként kieresztem a hangomat. Jobban megy így, meg kell, mondom!

A hangszeres népzene közlő elsősorban a szép, telt hangzású, gördülékeny mezőségi áll közel hozzám, de az akusztikus gitár szintén. A spanyol. De ugyanígy vagyok a balkánival is. Vannak olyan szerencsés esetek, amikor a munka és a hangzás egybe esik. A közelmúltban, egy-két évvel ezelőtt tervezhettem

Bognár Szilviának egy CD borítót. Nahát, az is érdekes volt, ahogy ő ráakadt az én gyimesi illusztrációimra, és akkor azt mondta, hogy neki ez köll.

ÉN: Ez az *Ének őrzí az időt*?

TE: Igen, ez a Ratkó-idézetes CD, és hát akkor mondtam, ereszd el a hajamat! Nagy, nagy örömet jelentett az a munka, mert ott nagyon változatos formában belesűrítettem azokat a szeretetmotívumokat, amiket tőle meg visszahallottam. Ezeknek a muzsikáknak csodálatos tartásuk van. Lenne nekem még egy népmesebe illő álmom: hogy ha a rádiószerkesztők összekötő zenének nem holmi generálturmixot adnának, hanem valamiféle karakánabb és önazonosságtudatot erősítő, magyar muzsikákat. Mindjárt tudnák, hogy melyik országban élünk.

ÉN: Mért nem kap hangsúlyos szerepet ez a muzsika a magyar médiában Ön szerint?

TE: Hát hol kap, hol nem. Szerencsére már nem vagyunk olyan szegényháziak, mint a hatvanas években. Mondok olyan példát, hogy azok a kitűnő alkotóművészek, akik a magas kultúrát – mondjuk, József Attila versét – össze tudják egyeztetni a népköltéssel. Egyik ilyen Sebő Ferenc, de mondhatnék mást is. Az ő példája tipikus: miképpen képes meglátni egy eredetileg talán nem is balkáni vagy bolgár ritmusú versben azt, amiből ki lehet hozni így a maximumot. Ilyen például az *Aranypénz-térdű szerető*, ugye, vagy József Attilától a *Harmatocska*.

ÉN: Sokféle népzene, utazások...

TE: Más népek népzene-kultúráját tekintve számomra a legbiztosabb terület az a bolgároké. Személyes élmény is köt ehhez, a Rodope hegységben egy Siroka Laka nevű faluban gyönyörűségekkel találkozhattam. Úgyhogy ha valami földob engem, akkor ez a sodró lendületű bolgár zene. De mondom, én nem helyezem az egyik zenét a másik fölé vagy elé, egyet kivéve, a magyart. Javasolnék még meghallgatásra egy forgácskúti legényest. Hát az olyan, minthogyha egy különítményt indítanék rohamra! El tudom képzelni, mikor egy sportcsarnokban, egy válságos pillanatban időt kér az edző, s akkor bejátszanak egy forgácskúti legényest! És megfordul az eredmény (*nevet*). Tehát így képelem el a zene érvényesülését.

A zenében Erdély, Tündérkert volt a legesleginkább meghatározó számomra a magyar nyelvterületről. Boldog vagyok, hogy Kallós Zoltánnal megismerkedhettem. Ő mutatott utat, mint az akkori ifjúságnak úgy általában is. Ennek nyomán mentünk feleségemmel Lujzikalagorba hejgetés alkalmára. Vagy mentünk Ördöngösfüzesre lagziba. Odáig ment az Erdély-szeretetünk, hogy a lányomat egy mezősegi falucskában, Visában kereszteltük. Ezúton tiszteltetem komámuramat, Répa Ferit és feleségét, Rózsit. Azóta sem szakadt meg ez a kapcsolat. Táncház Méréban, ugyebár ki hagyta volna ki Tötszegiéket vagy Neti Sanyi bácsi muzsikáját? Akár egy inakteleki keresztelőt? Ezek pótolhatatlan élmények. Vagyis nem tudom már visszatekintve elképzelni magamat ezek nélkül. Ajánlom másnak is.

*

Itt ér véget a 2012-ben rögzített beszélgetésünk, Bundikám! Örültem akkor, hogy hajlottál erre az interjúra. És micsoda zenéket hoztál! Egy évvel később ismét nagy örömet szerezteél. Irodalomtörténész apám születésének 75. évfordulójára, Bakos Pistával vállvetve, egy több száz oldalas emlékkönyvet állítottunk össze, amelynek a tervezését a címlaptól a tartalomig te vállaltad. Tapasztalataidnak, tehetségednek nagy hasznát vettem a hosszan tartó közös munka során, és örökre hálás maradok tanácsaidért, javaslataidért. Csak egy szellemesen, de penge keménységgel megfogalmazott észrevételedet hadd idézzem a feljegyzéseim közül, mely híven tükrözi alaposságodat is:

„Vannak bizonyos következtelenségek, hogy ki van benne és ki nincs, pl. Aczél van, Lukács nincs, pedig az se volt kisebb gazember.”

Voltak közös terveink, melyek már nem valósulhatnak meg ezen a földön, ahogyan sok más egyéb tennivalód is bevégtetlenül maradt. Távozásoddal nemcsak gyönyörű családod árvult el, hanem az általad 1975-ben szüleid óbudai lakásán alapított Gyümölcsoltó alkotóközösség és a Nagy László szellemi örökségét ápoló alapítvány is „gazda” nélkül maradt. A *Hitel* folyóirat és a Bethlen Gábor Alapítvány is sokáig szenvedni majd hiányodat.

A férfiak nem siratnak. Ez a szerep a nőkre osztatott. Míg a tradicionális bölcséletlira vagy sorsköltészet egyes darabjai, mint a vitézi énekek, katonadalok, rabénekek, pásztornóták csak férfiak torkából hangzanak hitelesen, a bölcsődal és a sirató a nőké marad, amíg a világ világ.

Hatvanöt évet éltél e Földön, Bundi. Azt kívánom neked, hogy légy boldog odaát is! Remélem, emberi arcunk ott is megmarad, s a poézisnek valamilyen formája ott is fellelhető. Ha ez tényleg így van, akkor meg vagyunk mentve...

Nagy András: Újévi fortissimo (tusrajz tollal, náddal)

„Tartósat és hasznosat alkotni” – Nagy Andrásról

A tipográfiára mondják, hogy láthatatlan művészet. Van azonban számos művész, akiknek munkáit meglátva kedves emlékek kerítenek hatalmukba minket, s úgy okoznak örömet, hogy sokszor még a nevüket sem tudjuk, észre sem vesszük, hogy ott van a jól ismert képek mögött a tudatos kéz. Mert ismerjük őket ismeretlenül is. Nem várják, hogy ellátogassunk kiállításaikra, sem arra, hogy nagyszabású vásznaik révén jussanak el hozzánk, hiszen már rég otthonra találtak a polcainkon. Ilyen Kass János, aki Arany János *Toldiját*, Kodály Zoltán *Háry János kalandozásai* Nagyabonytul a Burgvárig című művét, Reich Károly, aki Móra Ferenc *Kincskereső kisködmönét*, Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk*, Kormos István *Mese Vackorról, egy pisze kölyökmackóról* című művét vagy Réber László, aki Lázár Ervin, Janikovszky Éva és Gerard Durell köteteit illusztrálta. Szalay Lajos, aki a *Genezist* és az *Énekek énekét* kísérte rajzokkal, Würtz Ádám, aki József Attila és a Shakespeare műveinek illusztrátoraként ismeretes a magyar olvasó számára, és még sokan mások, hiszen megnyugtatóan (felsorolhatatlanul) sok remek grafikusa volt az elmúlt száz évben is a hazai képzőművészetnek. E művészek stílusa, egyedi képi világa mindenki számára ismerős, ám csak ritkán ismerjük fel őket, pedig számos gyerekkönyvet, verses kötetet, regényt díszítenek grafikáikkal. Ismeretlen ismerősök, kedves emlékeket felidéző alakok, akárcsak Nagy András.

Lehetetlen róluk múlt időben beszélni, hiszen most is ott vannak a lakásunkban, a könyveink között, az új(ra) kiadásoknál is sokszor az ő munkáikat veszik elő a kiadók.

Nagy András tervezte a díjjal is kitüntetett *Pompeji, Herculaneum* (Castiglione László, Gondolat–Magyar Helikon, 1979) könyvet, a Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András (a munkában szerzőként is részt vett!) – Szemadám György – *Jelképtár* (Helikon, 1990 – számos kiadásban és újragondolt borítóval), László Gyula *Árpád népe* (Helikon, 1988), Érszegi Géza *Az Aranybulla* (Helikon, 1990), Hoppál Mihály *Sámánok, lelkek és jelképek*, a *Korán* (Kossuth, 1987), Varga Vera *Róth Miksa művészete* (Helikon, 1993) című köteteket. Elnyerte a nemzetközi IBA-díjat, többször is volt a Szép Magyar Könyv verseny díjazottja, megkapta

MEZEI EMESE (1989) művészettörténész, középkorász. A késő középkori és kora újkor művészet kutatója, a CentrArt tudományos titkára, a *Hitel* képszerkesztője.

a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének díját is munkásságáért. A Fitz-díj birtokosa, a Széchenyi István Emlékalbum megtervezéséért miniszterelnöki, a Róth Miksa művészete című kötet okán a budapesti főpolgármesteri elismerést kapott. 2009-ben kiérdemelte a Teleki Pál Érdemérmét, 2015-ben a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje polgári tagozatával tüntették ki, idén pedig megkapta az Arany Rajzszőg posztumusz életműdíját. A számos kitüntetés és elismerés hatalmas munkabírást és termékeny éveket jelent. A kitüntetett munkák sora még folytatható, ahogy az ő tervezői munkásságát dicséri több Csoóri Sándor, Kallós Zoltán, Buda Ferenc, Kiss Benedek, Léka Géza és Falusi Márton kötet is, Nagy Gábor *Kijátszott holnap* (Magyar Napló, 2015), Szőlősi Zoltán *Fölöttem a tenger* (Hitel Könyvműhely, 2014) és a *Szamártestamentum* (szerk. Lakits Pál, Helikon, 1983) kötetek megtervezése is. Szüleinek, Nagy László és Szécsi Margit költőknek eleinte csak címlap és a kötetterveket készített, később tartalmilag is gondozta őket. A kötetek mellett logókat (pl. a Kodály Kamra Táncegyüttesnek, a Bethlen Gábor Alapítványnak), emblémákat, lemezborítókat (Bognár Szilvia, Dóczy Péter CD-k, Nagy László versekkel) is készített.

Nagy András nemcsak azért kell, hogy a fent felsorolt nevek mellett szerepeljen, mert számos kötet kötődik hozzá, hanem azért is, mert rajzkészsége erre predesztinálja. Illusztrátorként dolgozott Lev Tolsztoj *Hadzsi Murat* (Helikon, 1980), Federico García Lorca *A közönség; Címtelen színdarab* (Helikon, 1981), Kós Károly *Az országépítő* (Helikon, 1983), Salamon Anikó *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák* (Helikon, 1987), *A láthatatlan tolvaj – Kazak népmesék* (Móra, 1988), *Szürke héja – Kirgiz népmesék* (Európa, 1988), Eckhart mester *A Teremtés könyvének magyarázata* (Helikon, 1992), Szécsi Margit: *Eszem a gesztenyét* – Nagy László: *Csodamalac* (bukfenckönyv, Holnap, 2009), Nagy László: *Csodafiu-szarvas* (Magyar Napló, 2015) című könyvén.

A számbavétel – ami közel sem teljes, mert az életmű még feldolgozásra, számos lappangó mű pedig felfedezésre vár – jelzi, hogy milyen hihetetlen munkabírása volt. Ami pedig még fontosabb, hogy az általa vállalt feladatok körvonalaazzák azt a szellemi örökséget, amelyet tevékenyen igyekezett ápolni, átmenteni az utókor számára is. S aminek köszönhetően Iszkáz megkerülhetetlen és identitásképző emlékhellyé vált a magyarság számára, miközben Nagy András számára az emlékház által hordozott eszmeiség minőségi etalonná lett, ami azt is jelenti, hogy határozott és sziklaszilárd értékrend munkálkodik minden általa elvállalt feladatban.

Nagy András életműve első pillantásra nem mutat stílusegységet. Azért lehet ez a benyomásunk, mert alkalmazkodott: képes volt megtalálni a legkülönbözőbb munkák szellemi háttéréhez és jellegéhez legmegfelelőbb karaktert. Kereste a művek saját, képben is megragadható hangulatát. A másik igazán rá jellemző megoldás, ahogyan könyvben gondolkodik, hiszen keresi a tartalmi és a formai egységet. Az életműben megragadható stílusegység megteremtése helyett visszatérő motívum nála az ellentéttel való játék, tehát a tartalmi értelmezés felől közelítve találjuk meg az életműre jellemző, állandó jegyeket. Jellemző, hogy a borítókön a művek szinte tételmondatba sűrítetten jelennek meg. Szimbólumokat, jelképeket használ, kevés, de erőteljes színnel. Ebben a módszerben

észrevehető, hogy tervezőgrafikusként gondolkodik. A köteteket lapozva bon-
takozik ki Nagy András képgrafikusi karaktere. A grafikák itt lírikussá válnak,
a mű összhangjához illeszkednek, és elbeszélővé lesznek.

A *Hadzsi Murat* borítóképe a Kaukázus hegyvidékét idézi fel, de a vidékre jel-
lemző fejedőviseletre is asszociálhatunk. Kevés vizuális elemmel mond sokat.
A műhöz készült illusztrációk a borítón is látható színeket használják: a sötét
piros és a fekete kontrasztja jellemzi, előbbi hol az ömlő vért, hol a ruhák tömegét
érzékeltet. A tusrajzok alakjai az előtérben súlyosak, a háttérben határozott, de
filigrán, kifinomult vonalvezetés jellemzi, ezzel érzékeltetve a teret, a perspektí-
vát, a sűrű kompozíciókban rendet és átláthatóságot vágva. Megjelenik a képeken
a méretekkel való játék is, amivel egy-egy konkrét motívum, elvont fogalom meg-
testesítőjévé válik. A *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák* című kötethez készült
grafikák a piros, fehér, zöld és fekete színekkel játszanak. A foltszerű, a népmű-
vészeti motívumokat figurális elemekkel ötvöző képek számos felfedezendő ré-
teget rejtene, a művész képes volt úgy sűríteni a vonalakat és szimbólumokat,
hogy sokadik találkozásra mutatja csak meg minden vonatkozását. Néhol egy-
egy szövés minta hálomotívuma válik erdőrengeteggé, másutt a hímzések szikár
vonalvezetése borítja a dombokat, terménnyel telinek mutatva. A borító szűk-
szavú, engedi a tipográfiát élni, csupán népi hímzéseket idéz meg. A hátolda-
lára került csak figurális ábrázolás. A Lorca-drámákhoz készült illusztrációk
a műnek megfelelően drámai vonalvezetésűek. A szürrealista szöveghez izgal-
mas képi világot társított Nagy András, az itt-ott felbukkanó arany, a vészjósló
vörössel fokozza a vonalak sűrűségével teremtett feszültséget.

Irodalmi jártasságát nemcsak az általa írt esszék és kritikák mutatják, hanem
finom érzékenysége is, amellyel a *Hitel* folyóirat borítóját-arculatát megújította.
A folyóirat külső megjelenésén dolgozott Melocco Miklós, Banga Ferenc és Gyul-
lai Líviusz is Nagy András előtt. A nagyon különböző, egyedi stílusú művészek
minden esetben karakteres, egy-egy korszakot jelző kinézetet biztosítottak a lap
számára. Nagy András borítóterve tartalmában is erőteljes váltást jelentett, nem
csak stílusában. A rá jellemző képi gondolkodás ragadható meg a címlapokon
keresztül: az egységes elrendezésbe minden hónapban más-más grafikai lap
került, amellyel az adott számban szereplő egyik írás által felvetett problémát
fogalmazta meg képen. A legrégebb grafikai eljárások mellett – a keleti tusrajzok
és kalligráfia tanulmányozása – a legújabb, számítógépes technikákra is nyitott
volt, szinte azonnal elsajátította és beolvasztotta őket eszköztárába. Beszélte az
újabb generációk nyelvét is. Az adott feladat szellemiségének megértése hajtotta,
mert az egyetemes érték megragadásának ösztöne működött benne. Arra töre-
kedett, hogy ne csak szép legyen, és jól funkcionáló a mű, amelyet létrehoz, ha-
nem arra is, hogy neveljen: a műalkotás „keltse föl az igényt a minőség iránt”.

Mint oly sok minden, a bartókiság kérlelhetetlen minőségeszménye is kere-
setlenül, természetes módon épült be személyiségébe, művészetébe, hiszen –
egyáltalán nem véletlenül – a folklórban, a népművészetben, a táncházmozga-
lomban találta meg azt a tiszta forrást, amelyet mint átadni szánt értéket és
beszélt nyelvet használta, hogy ébren és elevenen tartsa mindannyiunk gazda-
godására és gyönyörűségére.

Falusi Márton

A tetű anatómiája

Nagy Tamás jogfilozófus barátom emlékére

mi a rossebbnek rajongtál ezért a kocsmáért
ezért a tananyagba építhető kerületért
előcsalogatta belőled a szociológust
hordatott veled kemény tényeket
a repedésáthidaló hivatkozásokhoz
barátom másnak nem bocsátanám meg
ezt a szakmai megalapozottságot
a jog irodalmi elfojtásait
mint hörgőkre tapadt nyálkát felszakítottad
köhögéstől fuldokolva szóhoz sem jutunk
két hete még együtt kortyolgattuk
az elvhű sört csapongó nézetekkel
sűrűn elnézést kértél amiért
a tulaj a szokásosnál sárgább földig
itta le magasabb lóra húzta fel magát
hogy a vendégek nem bírják a tempót
leréSZEGEDtünk a rész-egész
konyhafilozofikus sarokasztalánál
mért van az hogy az egész sokkal
kevesebb a részek összegénél
sőt egyetlen részénél is pocsekább
minőséget képvisel a *haza*
ahogy előszeretettel hívom
a berakott számok impulzusát
térdben csípőben szemidegben
kis híján *betiltott* számokat
írtam jó lesz ha óvakodunk tőlük
nem zenegép szól *bluetooth*ról irányítják
a hangfalat próbálok csatlakozni
ledob a rendszer gondosan kimunkált
részeiben is az egész folytatódik

FALUSI MÁRTON (1983) költő, esszéista, a *Hitel* szépirodalmi szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Jog és irodalom, haza és haladás a magyar eszmetörténetben* (monográfia, 2018).

ha eltérünk a tárgytól még akkor is
tárgyilagosan és következetesen
elbűszkélkedtél pöpec mondatoddal
amit Szilasi regényébe csempésztél
nem úgy mondják a Kárász utcában mondtad
egy borsodi segéd munkást idézve
kinél én is *kárászutcaibb* vagyok
cigányzenészek lepték el a placcot
hátukon betokosodott hangszer
összecsukott szárny Unicumokat
csippantanak föl te annak örültél
hogy egyensúlyomból kibillenthetsz
egy teljes üveggel döntöttél be
mikor doktori védésemre autóztunk
féltettelek a visszapillantóból
aki tehetetlen esélyt kap a bölcsességre
nem mártja szavak közfürdőjébe testét
tisztálkodnak vagy ürítkeznek benne
használt tamponok úsznak a kontextus
túlfolyórácsába eltömítik
egyikünk sem hátratekintő
előrelátó oldalra sandító
egy pillantást vetünk a névtelen
visszapillantásra titokzatos
szembetegségedet diagnosztizálja
eszmetörténeti békaperspektíva
haladjunk buzdított gimnáziumom
hirdetőtábláján Veres Pálné
nehogy objektívnak érezzem magam
mivel senkinek sem adok igazat
igazat adtál elfogultságaimnak
szubjektíve meg cseszhetjük az egészet
kitörölhetjük seggünket a tudománnyal
opponensi véleményed végül
learatta helyettem a babérokat
mire valók találkozásaink ha nem
arra hogy a súlyponti fogalmakat
inkább mi ejtsük ki nem pedig más
s lehetőleg minél többször mert ki tudja
mivé válunk amikor olvasunk
Hajnóczyvá átértelmeződtél
mielőtt negyvenhét esztendősen
halálra adtad fejedet kezembe

nyomtad a negyvennyolc évesen
elhunyt Papp Zsolt esszékötetét
türelmesen kivártad hogy utolsó
betűje helyet foglaljon türelmetlenül
hogy a sokadik korrektúra végeztével
disszertációm is nyomdába kerüljön
aznap derűsen távozhattál közülünk
legalábbis nem érvényesülhetett
alternatív forgatókönyv hiszen
a legjobb történet győz az esküdtszéken
példabeszédünk miszerint a tetű
anatómiájában a világegyetem
anatómiája fellelhető akárcsak
Jimi Hendrix kalotaszegi gyűjtése

Azok a hatvanas évek¹

(1966)

Tanulmányi szolgálathalasztás. „Édes Misikém! / Ezt a levelet kancsítás közben írtam, mert be van gyulladva a szemem. Itt küldök neked egy papírt, amit te kaptál. Nem tudom megnevezni, hogy mi az.” (A csabai városi pénzügyi osztály értesít, hogy a járási kiegészítő-parancsnokság tanulmányi szolgálathalasztásban részesített, emiatt ők elrendelték a honvédelmi járulék fizetési kötelezettség szüneteltetését.) „Fater kérdezte, hogy nekik miért nem írsz. Mondtam, hogy nincs pénzed bélyegre. Meg volt rémülve, hogy kellett neked Pestre menni, elkölteni a pénzed.” (Azt a húsz forintot.) „Jót röhögtem rajta. / Most persze nem tudom, hogy tényleg nincs semmire pénzed, vagy csak hülyéskedtl. Ha tényleg nincs, akkor a következő levelemben küldök egy csomó bélyeget.” (Valóban nem volt.)

Gyulai (fél)disznó. „Van egy jó hírem a számodra. Nov. 7-én disznót vágunk.” Nyilván, hogy megüljük az oroszok nagy októberi ellenforradalmának évfordulóját. „Persze Gyulán! Tudod, már állatira unjuk, hogy reggel szalonna, kenyér, hagyma, délben szalonna, kenyér, hagyma, este szalonna, kenyér, hagyma és így tovább. No persze így sem lesz sok a kaja, apukáék gondoskodnak róla. A fele disznót biztos otthagyják apósáéknak... / Legújabb érdekesség: legalább 3 fiú akar velem járni. Sajnos egy sem érdekel. Olyan hülye szöveget tudnak levágni, hogy sokszor még ők sem hiszik el. / Különben valamelyik szombaton találkoztam Sass Atillával. Kérte a címedet... / Feri” (aki Pesten katona) „nagyon összehaverkodott... Jancsival. Teljesen összeillenek. Mind a kettő olyan nagy hantás. El tudom képzelni, hogy mekkorákat füllentettek egymásnak!” (Feri öcsém 2016-ban, miközben már alig áll a lábán, arról regél, milyen szov-

SARUSI MIHÁLY (1944) író. Békéscsabán született, 2001-től Balatonalmádiban él. Két és fél évtizeden át az MTI tudósítója volt. Utóbbi művei: *Nyílik a savanyauborka-virág* (2018), *Igen, a haza* (2018), *Kisiratos 200 éve képekben* (2018).

1 Részlet a szerző *Életszomj* című, készülő levélregényéből.

jetellenes akciót hajtottak végre ekkoriban rádiófolderítő magyar honvédként...) (Mondom, ha a fele igaz, épp elég.) (Azt kérdi, mikor fog megjelenni. Már amit írtam. Mondom, ha megérjük, vagy 20 év múlva. Húsz év?... csodálkozik. Mint-ha tudná, hogy pár hónap múlva már túl lesz árkon, bokron.) „Hiányzol az osztálytársaimnak. Nem tudják kivel leváogatni a hajukat. Különösen Tündének. Tudod, annak a vékony, alacsony, helyes kislánynak.” Édes kis lelkeim... Nekem is hiányoztak.

Bözsí a Kortársról meg Béciről. „A leveledet és a Kortárstól a választ egyszerre kaptam meg.” (Sajnos az irodalmi szerkesztők leveleit többnyire tűzbe vetettem, nem őriztem meg őket, mert – pár kivételtől eltekintve – mind egy kaptafára íródott.) „Írhat sz Bécinek, biztos fog válaszolni. De biztos, hogy írj!!!” Béci? Ő is? Jó, de ki ő?

Faterékről a húgom. „Szombaton feltétlenül gyere, és feltétlenül hozd a bőröndöt is.” Szidja apánkat. „Mindig azt mondd, hogy ne foglalkozzak vele, hagyjam rájuk. Nem tudom...” Én 20, öcsém 18, a húgom viszont csak 14 éves, amikor árván maradunk. Mert az apja egyre inkább elhanyagolta. Az újasszonnyal kellett foglalkoznia, emellett a kislányára már nem maradt ideje. Ereje. Kedve. Csak nagyon sokára bocsátott meg neki – bocsátottunk meg apánknak. Azért, amit ellenünk elkövetett. „Különben a mostohád azt mondta Arankáéknak, alig várják, hogy 18 éves legyek, mert el akarnak menni Gyulára lakni. / Alig várom, hogy békén hagyjanak. Mindig piszkálnak valamiért... Mert ő most terhes.” A bőröndöt biztosan vittem! Apámék meg... „Millió puszi: Erzsi.” Majd újabb levél a borítékban. „Pont ma írtam egy levelet neked, de még szerencse, hogy nem adtam föl a postán... / Apukáék csináltattak fényképet együtt. Állati, hogy milyen öregnek néz ki fater. Olyan ráncos az arca, mintha legalább 10 évvel öregebb lenne. A felesége meg avval a pufók képével úgy néz ki, mint egy túlhízott vénlány. Együtt meg úgy néznek ki, mint akik pont most indulnak megröhögtetni a cirkuszi nézőközönséget. Mostohádnak hurkakontya van a képen. / Na persze nem izgat az egész... / Borzasztó rossz hatással vagy rám!” Sajnos.

Bözsí Szajolban. Azzal kezd, hogy járt tőlem hazafelé tartva. „Borzalmas éjszákám volt Szajolban. ½ 1-től ½ 5-ig kellett poshadnom az állomáson. Majdnem 2 órát késett a vonat. Borzasztóan ki voltam készülve. ¼ 6 helyett ½ 8-ra értem haza. Hazamentem és lefeküdtem... Annyi erővel nyugodtan Debrecenben aludhattam volna, és csak reggel jövök haza... / Szajolban az állomáson megismerkedtem egy fiúval. Még szerencse, hogy éjszaka nincs szolgálat az anyakönyvvezetőnél, mert az a hülye képes lett volna azonnal feleségül venni. Én már csak kabaréból is hozzamentem volna. Igaz, hogy sok mindent összehazudtam neki, pl. hogy tanítóképzőbe járok stb., de ez nem lényeges. Jó közmondás az, hogy amelyik kutya ugat, az nem harap. Ezért nem érdekel. Nem mint-

ha férjhez akarnék menni, de az ilyen srácoknak nem hiszek. / Faterék ma vágta disznót, nem mentem át Gyulára, mert Feriék is átmentek, és nem akarok velük lenni... Nem vagy már beteg? Nagyon vigyázz, hogy mit eszel, nehogy a gyomrod is kikészüljön.” Ekkor történt velem, hogy bevágtam a vacsorához egy kis üveg savanyított cseresznyepaprikát és véres lett tőle az árnyékszék. Halálra rémültem, de az orvos megnyugtatóan, csak megzavarta a paprika a beleimet. „Mindig a legfrissebb kaját egyed. Minden nap egyél meleget, és sok tejet vagy vegyes dolgot egyél... / Ja, és boldog újévet kívánok. Valamivel jobbat, mint az ez évi.”

Pikó M. Pikó barátom írja Csabáról a Blaháné 13-ba, Debrecenbe: leszerelt, és meglepődve hallotta a húgomtól, hogy újra deák lettem. Nem könnyű alkalmazkodnia a polgári élethez; a katonaviseltnak illik felnőttként viselkednie – igyekszik. Ennek ellenére „szombaton társaságban kissé zaftosan fejeztem ki magam, és igencsak ámult a közönség. Képzeld el, mennyire kínos volt szabadkozni, hogy ‘bocsánat, de katona voltam’. Majd csak kialakul valahogy.” Pikó barátom, a Vajda uccából, nyomdász lett, mégpedig kiváló szakember. Valahogy így alakult. Apukája 1956 végén fenéken rugdosta az öcsémet, akit tetten ért komcsi plakátok tépkedése közepette. A forradalom napjaiban meg az anyukája rám bízta a fiát, hogy siessünk haza, ha baj van. Ha szidják a kommunistákat. (Szidták.) (Szidtuk!) Jó pajtás volt.

Miska Debrecenbe. Orvostanhallgató Miska-cimbora ezúttal már Debrecenbe, a Blaháné uccai diákszállóra ír Miska barátjának. Meglep alaposan, s egyben utólag meg is magyarázza, miért szakadt meg köztünk minden. Volt, nincs. Vége! „Kedves Barátom! / Ahogy kiveszem soraidból, ott egy egzisztencialista társulat vesz körül Téged. Hát igen, meg kell szoknod a harcot, nem lényeges... Azt hiszik, hogy úgy lehet élni, mint A. Camus vagy F. Sagan könyveiben megírta, hisz ezek az egzisztencializmus hirdetői. Mondd meg nekik, hogy ne biflázzák be a filozófiát, hanem tanulmányozzák a dialektikus materializmust vagy a marxizmust és leninizmust. Na, nem muszáj nekik mindjárt transzba esni, nem olyan nehéz az. Viszont azt a hibát fogják találni benne, hogy ezt nem lehet magolni, hanem csak megérteni, másképp nem megy. / Ami azt a vezércikket illeti, esetleges tanácsadással szolgálnák, illetve ajánlanák egy-két dolgok. ‘A szocialista hazafiság követelményei napjainkban’, ‘Népszabadság’ 66. 03. 24-i szám Komócsin Zoltán beszéde alapján. ‘Ízlés és világnézet’ a ‘Társadalmi Szemle’ 1966. június (6. szám) Szabó György cikke a 45. oldalon. Vagy napjainkban még mindig hat az irredentizmus, ezt kifigurázni. Vagy pedig a lap jellegétől függően aktuális problémát boncolgatni. Például itt van a ma emberére oly jellemző közöny...” És majd ő megmossa, ha meglátogat, a barátaim fejét. Elvi síkon. (Netán a *Kelet* 67 című diáklapban.)

Szegény cimbora. Alaposan eltévedt. Mi nem lett az eminens diákból! A prole-tárdiktatúra javán. (Mintha KISz- vagy párttitkár, netán titkosrendőr beszél-

ne belőle.) Nekünk arra volt jó a marxizmus és leninizmus, hogy legyen mitől elrugaszkodnunk, ők pedig... belefutottak.

Utoljára Csabán a temetőnél találkoztunk, az 1990-es években valamikor. Édesanyám sírját tettem volna rendbe. A Körös-partról nem tudtam a sírkert elé kanyarodni, mert a kápolna környékét és a bejáratot tömeg lepte el, a kerítésen innen kocsik tömege. Még ha lenne is hely valahol leállni, motorom zajával zavarom a szertartást. Ott álltam, majd némi csodálkozás és várakozás után visszahajtottam a városba. Utóbb megtudtam, Miskát temették. Kocsimat látva azt hitték, megjött a papunk, akire jó ideje vártak. Ugyanis plébánosunk elaludt, s hosszas hiábavaló várakozás után Miska anyukája a plébániára zavarta az őskommunista apukát, aki káromkodva rángatta ki atyánkat az ágyából, s tartatták meg így jókora késéssel a temetést. Több ismerős arc villant rám a ravattal mellől. Egykori munkásörök, pártmunkások, rendőrök, politikai nyomozók... Hogy elijesszenek a temetésnek még a környékéről is.) (Ha tudtam volna, hogy kit temetnek, csak odamentem volna.)

Pali dr. K. M. rímfaragó professzornak. A Blahánéba címzi dr. professzorságunknak, „aki zugfirkász...”; honnét vette?! Volt min nevetni a deákotthonban... Utazásairól regél. „Kedves Rímfaragó Barátom! / ... A legérdekesebb, mondanom sem kell, a keszthelyi kiruccanásom volt. Hát ez a Janega valóban nőszülni óhajt... Neki elég a lumpolásból, a nők utáni rohangálásból. Család kell neki, és pénz. Hát nem szép! Igaza van. / Lehet, hogy én is hamarosan példáját követem. Igaz, jócskán visszatart az a tény, hogy ezáltal 10 liter bor-számla terheli tárcámat.” Abban egyeztünk meg, hogy aki hamarabb nőszül, állja a cehhet?! „Mindenesetre János is elhullott sorainkból. Mihály, ideje cselekednünk. Igaz, Te nagyon csendes vagy, ki tudja, mily tettekkel lépsz hamarosan színre. / Még Janegánál tartva, igazán írhatnál neki...” Még hogy írtam, meg is látogattam. A menyasszonya nem igazán örült nekem. Stoppos vagány emlékezteti vőlegényét a szabad életre... Az hiányzik! (Utóbb kiderült, valóban a párja tudott lenni. Szép gyermekeik lettek. S Janega ügyesen gazdálkodott a tudásával, kapcsolataival a rendszerváltozás után is: vállalkozóként boldogult. Igaz, megkecsesedve. Mert elbukott álmai álma, a szocialista nagytáblás gazdálkodás. Hogy idő előtt maga is távozzon.)

„Nagyon örültem önbizalomtól és becsvágytól duzzadó levelednek.” Mert, szerencsére, néha az is volt. (Másképp hogy sikerült volna...) Amúgy pedig „...kitűnően érzem magam. Életoptimizmusom és főleg tanulási vágyam... eddig sosem tapasztalt méreteket ölt. Én csodálkozom.” Ami közös volt bennünk: a tanulásvágy! Tudni. Minél többet. „Kissé hasonló helyzetben, mint Te, amikor dolgoztál, azzal az óriási különbséggel, hogy amit teszek, azt jórészt örömmel csinálom.” Ami különbség majdnem végig megmaradt... Magunk kényszerből, nem jó kedvünkben végeztük egy életen át a kenyérkereső foglalkozás által ránk mérteteket. Ellenben Pál szerette a munkáját. Sikerült az összhangot meglectni. Álmok, valóság... Kevesünknek jött be. „A hasonlóság még

az, hogy nőikkel abszolút nem foglalkozom. Három hete egy nőt nem csókoltam meg. Komolyan.” Borzalom anyja, ne hagyj el! Én is, amikor nekiveselkedtem jól érettségizni, rá nem néztem egy fruskára sem... hónapokig. Hogy aztán. (Hagyjuk.) (Lapozzunk.) „A hivatalban már megőrülnek sokszor, annyira közömbösen viseltetek irántuk. Valami hasonló játékosság szállta meg őket, mint a Te volt fodrász kollegináidat. Állandóan idegesítenek, cirógatnak, teljesen félreérthető dolgokkal traktálnak. Én viszont szilárd vagyok. Szinte élvezem a sztorit. De egyszer lehet, hogy megtörök, és mindenkit sorra veszek. Ott benn. Az lenne nagy hecc. Egyik-másik le is feküdne, az zicher (no, nem benn), de hát hova a francba vigyem őket. Nagynéném örökre elzavarna.” Ez az, hol, hol? Valóban, hol, ó hol... „Úgyhogy inkább önmegettartóztatás.” Ami kimondottan veszélyes. Ebben a korban?! „Legalábbis egy ideig. / Erzszi” (a medika) „is zaklat ismét, de tudod, mi van. Egyszerűen nem érdekel. / Vagy adja magát, vagy kimondottan jó nő legyen az illető.” Ez az, adja vagy nem adja. „Apropó, Szilveszter. Mi a terved ezzel kapcsolatban? / Írj. Csókol / Pál.”

Úszunk, vagy mégsem. Karácsony hava 6-án kelt a Tengerhajózás azon levele, mely ebből áll: „Kérésére felvételi kérelmét tárgyalannak tekintjük. Mellékelte: 1 db gimnáziumi érettségi bizonyítvány másolata.” A levél címzettje ekkor már megint a debreceni Blaháné uccai diákotthon lakója. Azaz... meggondoltuk magunk! Tán mégis jobb lenne befejezni a főiskolát, hogy legyen valami végzettsége az embernek, ami miatt már emberszámba vehetnek. Hogy majd aztán, ha úgy gondoljuk, még mindig nekivághassak...

Nekinek neki, de. 1970-ben, már okleveles népművelő-könyvtárosként fél évet bírtam ki a Dunán, tengerészként. Hamar kiderült, hogy nem nekünk való. Advent eleji jeges zuhany a Dunán, tüdőgyulladás, haza, Csabára, s már nem is megyünk vissza. Volt – már megint – némi ugra, bugra.

Bözszi, egyedül. El akarják vágni oroszból. Apuka kitér a hitéből, ha megtudja, s vége a Balassába járásnak, mert szerint a tánc miatt nem tanul. Hollandiába, a Dunántúlra, Görögországba készülnek. „Vagy menjek el dolgozni? Pl. kozmetikus tanulónak? Tudod, ahol most építik azokat az új házakat a Szabadság téren, ott nyílik új fodrászüzlet. Oda talán felvennének... / Südyné azt mondta, hogy nincs olyan isten, amely átsegítené a harmadikos oroszra. / Ha most elkezdeném tanulni az oroszról, ami rengeteg időt venne igénybe, akkor pedig másból húznának el, mert nem lenne időm mást tanulni. Nagyon sürgős választ várok. / Képzeld, milyen marha vagyok. Mára elkezdtem számolgatni, hogy mennyi orvosságom van itthon. Nem sok híja volt, hogy be nem szedtem. Annyira hiányzik anyuka, vele úgy meg tudtam mindent beszélni. Faterral nem lehet normálisan beszélni. / Utálok mindent és mindenkit. Egyedül az tartja bennem a lelket, hogy a Balassiba járok, és tudok a próbáknak és az előadásoknak örülni... Misi! Sürgős választ várok! / Milliő puszi: húgod.”

Húgom, húgom. Tizenhat éves gyönyörű kislány... De hát az anyja. Anyuka! Még Veszprémbe is többnyire vele álmodtam. Rendre elém jött. Hogy fáj ez nekünk! Tenger könny sem mosta el a fájdalmunk. Legföljebb enyhítette. Segíteni... hogy tudtam volna? Valamit írhattam neki; de hogy mit?... Valóban levezőn fejezte be a gimit. Már fodrászként. A tánc pedig egy életre szól, utóbb már ebből él (néptáncoktatóként, majd főiskolát végezve tánctanárként, együttesvezetőként), s a fiából táncművészt nevelt. Nem könnyű. Mert egyedül. Egyedül. Csak mi voltunk – annyira, amennyire – egymás mellett.

Bözszi: letojni az egészet? „Azt hiszem, hogy most már beletörődtem. Muszáj átvenni a stílusodat, és letojni az egészet.” (Tehettünk mást?) Egy hónapig Hollandiában lesz a Balassival. Hága és a tengerpart. Ha ügyes, a nyáron Görögország. „24-én este megyek Romániába.” (Azaz Kisiratosra, a családhoz, nagyszüleinkhez.) „Muszáj elmenni. Olyan régen voltam. Csak egy hétig leszünk.”

1967

Bözszi a helyzetről. „Írtál már Bandinak, a barátaidnak, de a húgodnak nem vagy képes írni. / Különben most betegállományban vagyok, már 2 napja nem voltam suliban. Állatira meg vagyok fázva, lázas vagyok és borzasztóan köhögök... / Mostohaanyánk Gyulán várja a kölykét, és így fater minden nap átjár hozzá. Állati jó, hogy egyedül vagyok. Persze fater egészen más, hogy a 'felesége' nincs velünk. Hétfőn du. itthon volt. Egész normálisan el lehetett vele társalogni. Ilyenkor látszik, hogy mennyire az 'újasszony' hatása alatt van.” Apánkra a feleségei (2., 3., 4. /s készült az 5.-re/) valóban hatással voltak, sőt, meghatározták a viselkedését – ami természetesen nem csoda. (Az első jó hatással, a többi...)

Kati első levele. Kati leveleit fél évszázad múltán olvasgatva jövök rá, amit akkor nem éreztem, nem akartam észrevenni, nem vettem komolyan? Hogy szerelmes volt belém. Sőt, az addigi lányok közül ő vallotta meg ezt a legnyíltabban. És legkitartóbban. Az utolsó levelét Veszprémbe 1971-ben írta; akkor már házas, hív, keressen meg Pesten, amikor a férje nincs otthon. Mert változatlanul csak engem szeret! Elképesztő. „Azt az utolsó éjszakát nem tudom elfeledni, no persze a többit sem... Sikerült felcsigáznod az érdeklődésem, de ne félj, nem fogom mással csillapítani, ennyire nem vagyok türelmetlen.” A csabai könyvtárban tanultam, ő is vizsgára készült. Addig méregettük egymást, míg mellé nem ültem. A végén meghívtam, tanuljunk együtt! Vihetek fogkefét? – kérdezte. Aztán beköltözött hozzánk. (Én nem egészen így gondoltam.) „...elég nehezen pihentem ki a 'mézes napok' fáradságait... Leteszem a fejem és már alszom is, pedig ez nem jó dolog (a terhesség egyik előjele az aluszékonyság, elég terhes vagyok – nem terhelt!!! –, gondterhes, vészterhes és végzetterhes).” Jóval ijeszt-

get. „A vándorlásoddal kapcsolatban csak annyit, hogy uralkodj magadon. Ha elcsatangolsz valahová, 'csillapítani' fogom magam... / Nem mész sehova, hanem maradsz a fenekeden és kész – tanulj... Semmi különös újság nincs, csak az, hogy tegnap hánytam, meg most is hányingerem van. Én nyugodt vagyok, légy Te is az!!” Egészen megnyugtatót.

Kati: hiányzol! Nagyon hiányzom neki, írja, s hogy „...szeretném, ha itt lennél. Úgy érzem, ha itt ülnél mellettem, még a 'Köpködő'-det is végig tudnám olvasni – bocs, ez van –, feltéve, ha ilyen helyzetben hagynál olvasni!” Köpködő? Nyilván az ANTI-WERTHERem, amit utóbb a feleségem is szívből utál. (L. NÉGY KICSI MÉRGES AVANTGARD.) „Milyen helyzetben? – félig ülő, félig fekvő, a bal könyökömön (csupa ő) támaszkodom. S várom, hogy kiegyenesítsd a karom – minden hiába. Más témát, mert kezd remegni a 'bensőm', de főleg kívül./ Lapozzunk...” Lapoztunk. Majd leírja, milyen volt az SzTK-rendelés.

Pali Ginsberg-ről. Ginsberg a Gangesban fürdés után... Fényképkivágás egy lapból, ami kihullik a levélből. „Édes egy komám! / Még mindig kedves szülővárosunk falai között töltöttem időmet, szerencsére nem is haszontalanul – így innen írom e pár sort is.” Odahaza, az Arany uccában segít anyjának az udvar és a kert rendbetételében. Meg persze szétnéz a városban, ne adj, isten a lányok körében. „Egy kedves, büszke keblű, szolid, de mély tekintetű hölgyismerősmőtől kapott amerikai magazinban találtam ezt a kissé meghökkentő képet Ginsberg barátunkról, így frissibe el is küldöm... / Szóval ott is járt. A lapban különben hosszú cikk van róla, most fordítgatom, meg egy új verse, amely Kansas Cityben íródott, háborúellenes, és olyan, mint egy protest-song. A cikk írója állandóan Whitmannhez és Mózeshez hasonlítja, no persze külsőleg ítélve. Állítólag Prágában is járt, és óriási sikere volt a fiatalság körében. Hozzánk is jöhetne.” Ekkoriban kaptam Palitól azt a latin-amerikai falragaszt, amely arra biztat: NE HÁBORÚZZ, SZERETKEZZ! No la guerra, hacer el amor! „Azt hiszem, ezt az oldalt a hölgyeknek szentelhetem, vagy legalábbis részben. / Hát szóval szeretem őket, imádom őket stb. Ez az igazság. Ezzel nap mint nap számolnom kell. Fantasztikus.” Az, az volt, az marad. „A minap is ülök meg gitározok Szőkéknél” (csabai lányikernél), „amikor betódul az ajtón néhány roppant csinos, fiatalos, kedves nőszemély”. Mert hogy roppant csinosak, fiatalok, kedvesek, sőt, nőneműek voltak! „Közöttük közös könyvtárbeli ismerősünk.” A Körösparti könyvtár erre is jó volt! „Mondanom sem kell, majd megörültem. Ez kell vagy kellene, barátocskám!” Miközben ott lenne a két szőszke bombázó; jönnek ezek, a többiek... „Persze nem is izgatlak, neked tanulnod is kell, és nem utolsósorban könyvtár-népnevelned.” Ajaj. Ajvé! Mi az, hogy. Nyilván azt válaszoltam: tedd le a gitárod, és nézz a körmükre!

Bözszi, olvashatatlan leveleidre. Idegállapotom fejezhette ki, hogy olvashatatlan az írásom? Zaklatottságomé. Bizonytalanságom. Kutya nehéz helyzetemé. (Hogy

mondta Körmendi Lajos, hogy érezte magát? Mint kutya a kútban.) „Édes Misikém! / Nagyon megörültem levelednek. Sajnos, amit kb. 2 hete írtál, nem kaptam meg.” (KGB?) „...mindenesetre sem Aranka, sem fater nem tudja elolvasni a leveledet. Velem olvastatják el. Pokoli olvashatatlanul írsz szerintük. Arankáék azt mondják, hogy biztos azért írsz ilyen csúnyán, mert ki vagy merülve idegileg. Mondtam, hogy ez családi örökség. / Különben lehet, hogy ősz-től női figaró leszek. Unom a sok marha-paraszt tanárt. Máshol nincs hely, hogy ipari tanulónak felvegyenek. Valamivel jobb a fodrásznak abból a szempontból, mert fél napja szabad... / Azért egy kicsit el vagyok kenődve...” A harmadikat befejezve marad ki a gimnáziumból. Nem ért szót a tanáraival. Osztálytársai 50 év múlva is barátnői, szeretik. „Most tudtam meg, hogy mostohánkknak lánya van. Fater borzasztó boldog... / Röhögtem volna, ha ikrei születnek. Sőt, 5 vagy 6-os ikrei!...” Az ő írása szépen olvasható. Miközben. (Épp oly egyedül van, mint én.) (Ő Csabán, én Debrecenben.) (Ahol éppen lehetünk?)

Apámtól a diákkotthonba. Nehezen olvasható ákombákom betűivel. Milyen öröm... látni. „Édes Mihálykám! / A leveledet megkaptuk, már nagyon vártuk.” (Kivártam e levél megírásával?) „Nem tudtuk elképzelni, hogy mi van veled. / Mi jól vagyunk, most már teljesen, mert 23-án megszületett a kisleányunk, illetve a kis hugod. A kis hugi nagyon szép. Anyukáját nagyon megkínozta, 4,05 kilóval született. / Erzsike nagyon el van tőle ragadtatva. A keresztelő húsvétkor lesz, várunk haza. Jó bulit csinálunk, kaja, pia stb. Tudod, régen hogy szoktuk.” (Bőzsi húgom születésekor, 1950 nyarán apám örömeiben disznót vágott, és anynyi vendéget hívott, hogy alig maradt a kocából valami másnapra.) „A nyereségedet csak te veheted fel, éppen ezért postán a címedre küldi a KTSz.” (Akármilyen kicsi volt a szövetkezeti tagnak járó évi nyereség, hogyne jött volna jól az üres zsebbel Debrecenben ténfergő deáknak!) „Kis szivikém, írdál sűrűbben, és ha megkapod a pénzt, nehogy italra költsd. / Elfelejtettem megkérdezni, hogy mennyi a pénz. / Választ várva millió puszi Apukád...” Édös jó istenkénk. Hogy másodjára kerül kezembe e levél, már Ildikó is nyugdíjas. Mi meg... mi-ben nem mesterkedünk?! Földézni: amit hogy lehetne?

Kati az író férjéről. Édes, Egyetlen, Drága Misikémnek szólít, s mit nem ír le: „Ha én nem, akkor Te szerzel nekem örömet – ui. azt írtad, nem akarod kivágnatni Magad a suliból. Ez nagyon helyes.” Így volt. Hol menni, hol maradni akartam. Mehetnékem volt, de tudtam, hogy valamiféle felsőtanodai oklevél nélkül sehol sem fogadnak el. Majd egész jópofa hangot üt meg; hogy örültem-e neki, nem tudom. „Nincs szándékomban szemtelennek lenni, mikor a következő sorokat írom, csak a hecc kedvéért – feleség, leendő feleségként akarsz a kis szobádba vinni, vagy pedig ruhatárosnak? Ezt feltétlen tisztázni kell. / Hogy miért? Mert ha ruhatáros leszek, minden darab után 1 Ft esetleg 2 Ft (ha nagyobb darab), ha pedig spórolni akarsz, elveszel feleségül – s megmarad 1 Ft-od. / (Viccnem rossz!)” Annak nem. „Különben egyformák vagytok Ti a drága öcséddel. (Ő

üldözési, Te pedig kóválygási mániában szenvedsz.)” Jól megkaptuk... Majd azon rágódik, mit jelent neki férjhez menni, netán hogy a feleségem legyen. Azé, akinek határozott elképzelései vannak. „Ahhoz...”, hogy valaki író, mégpedig jó író legyen, nagyon sok mindent meg kell ismerni – tehát a Te szavaddal élve, sokat kell csatangolni; én pedig nem venném jó néven, hogy a mézes évek-ből csak mézes órák jussanak, igaz, azok akkor édesebbek; de ne feledd, hogy a túl édes émelyít!” Jó szagú Úristen. Miska, mibe keveredtél? Mert választásra készlet: vagy, vagy. Ami: hogy menne? 23 évemmel... Ahhoz még gyerek vagyok. Másra érett, de erre nem. „...pedig ...nagyon szeretem a mézet!” Nem is rossz.

Ajaj! Írás, család. Korai lenne még az összhang? Ha egyáltalán lehet. (Szerintem – mindig ebben bíztam! – igenis lehetséges.) Csak. Csavargás? Amikor matrónak mentem, diákkori szerelmem, Marika végleg lemondott rólam. Szomorúan búcsúzott: „Élvezd a világ minden szépségét...” Mert itthon szeretett volna tartani. A szoknyája mellett. Akkor... az ő férje lettem volna. Csak ugye. ‘Hívott az út.’ Az igazság? Az élet.

Pali a bajodról. Épp ez hiányzott... „Jó napot, szerelmi-bajos barátom! / Köszönettel nyugtázom néhány héttel ezelőtt írt, bajodtól hemzsező leveledet. / Őszinte részvétem, és tény, hogy ebben még, hangsúlyozom, még néhány mérfölddel mögöttes kullogok, de elképzelhető, hogy hamarosan sorsodra jutok. Barátom, fantasztikus!!! Óriási sikerem van újabban a nőknél. A vállalatnál legalább 5 nő van, aki örülne, hogy jól elkapnám, alig bírok ellenállni. Egyszer-kétszer nem is bírtam. Nagyon megfutott most. Úgy látszik, mindenki érzi a tavaszt.” Meg hogy 23 évesek vagyunk. „Persze hírnevemre vigyáznom kell. / Barátom, mikor jössz fel Pestre? De úgy örökre. Nagy bohémkodásokat csapnánk. / ...most szombat-vasárnap-hétfőn otthon tartózkodtam. A húgomnak most volt a ballagása. A legjobb hecc vasárnapról hétfőre virradóra történt velem. Vasárnap este véletlenül bementem a Halászcárdába, és ott találkoztam általad is jól ismert Jani bátyámmal. Majdnem részeg volt már. Attól kezdve reggel 5 h-ig nem szabadultam tőle. Halász, Csaba, Csaba presszó, végül a Kishajó következett, sok-sok itallal, közben ilyen szövegeket hintett: ‘Olyan orrod van, mint Mátyás királynak’, vagy olyan, mint Erhardnak. Ezt mondta mindenkinek, különösen a pincéreknek. ... A legjobb akkor következett, amikor 1/2 5-kor kidobtak bennünket a Hajóból. Ugyanis ekkor el akart csálni a kedveséhez, amiről alig tudtam lebeszélni... / Tudass egészségi állapotodról...” Halász, Csaba, Sarki (Csaba) presszó, Kishajó... Egyik jobb, mint a másik. A kidobás is ismert. Jani bácsi nem különben. Nagy-Csaba ez időben legismertebb éccakai iparos mesterei a csapszékekben... Mese, mese, mesketé! Aki a cigánytól Kodályt kért. (– Hát melyiket, kérem alássan? – Amelyik így kezdődik: Tara-ram, taram, tirararam... Pi-pam!) (Követni nem tudtuk.)

Kati válaszol. Hogy mit ért volna nekem akkor a házasság. „Édes Kicsi Idétlenkém! – bocs Misikém! – Semmi bocs! – Szeretlek!! / Még erősen zsong a fejem

a leveledtől. Értem és mégis nehéz követni. Annyi erő, lendület és élni akarás van Benned, hogy vétek lenne megzabolázni olyannal, mint 'házasság'. Meggyőztél, valóban ósdi dolog, ill. nem ósdi, csak 'régí' formság a házasságkötés." Legalább így nemet mondtam. De ő ott folytatja, ahol abbahagyta. „Bíráljuk a 'régit', s csak azt mentjük át, amit érdemes, ami jó. A házasság is ilyen 'régí jó'. / Most úgy tűnik, én kérlek ill. unszollak, hogy tégy félre mindent" (jól megjártam volna, ha hallgatok rá!), „s légy férj. Igen, légy férj, apuka – de mindamellett ne szűnj meg látni, csodálni a világot és törekedni a megismerésére. Félsz?! Mitől és kitől?! Hogy nem leszel szabad? Miért? Nem bilincset húzol az ujjadra, hanem gyűrűt. Szerinted a házassággal lezárul minden? A házásoknak már csak emlékeik lehetnek, élményeik (újak) nem?! Együtt, közösen – így szebb is, nem? – Egyedül sétálni, moziba menni utálok." Ezért vettelek volna el. „A jót hamar meg lehet szokni. – Melletted aludtam el, melletted ébredtem, s ez olyan jó volt. Sokkal biztonságosabb érzés, mint egyedül feküdni, kelni." Hosszan idézem? De tanulságos. Ki mit érez. Mit éreztünk... húszévesen. Akörül. „Úgy mellékesen, bizonyára szívesen vennéd, ha 1-2-szer más mosná ki az inged." Ez az, ing. Gatyá! (Meg a szívünk.)

Bözszi a kishúgunkról, meg a Szu-ról. Vasárnap lesz a keresztlő. Lesz frankó kaja, pia. „Ha hazajössz, te is berúghatsz." Nem rúgtunk be. El se tudtunk menni. Miből? Útiköltségre hogy futotta volna. (Az ösztöndíj épp hogy elég diákokthozni ellátásra, tankönyvre, tanszerre.) „Tegnap hazajött..." (mostohád a leányával). „Olyan furcsa, hogy egy bőgő kisgyerek van a lakásban... / Ma mondták az osztálytársaim, hogy voltak S.-nénél. Feljött a szó az osztályról, és mondták, hogy az orosz miatt ki fogok maradni év végén... / S.-né elkezdett bőgni, és hogy mennyire sajnál, és hogy borzasztóan bánja, hogy megvágott... / Tudod, volt egy osztályfőnöki óra, és mindenkinek kellett különböző kérdésekre felelni. Pl. mi a véleménye az egyházzal, szereti-e a Szovjetuniót, és hasonló egyéb kérdések. Persze névtelen papírra kellett írni. / A mi osztályunkból állati nyílt kártyákkal írta meg mindenki a véleményét. Az egész tanári kar el volt hűlve, hogy milyen dolgokat írtunk. Azt mondták, hogy hiába, a mi osztályunk a legjobb képességű. Persze én is olyan dolgokat írtam, hogy én is csak csodálkoztam rajta." Elszólták magukat. Azaz hogy: kinyitották a zsilipet. Azt hitték, szabad. Megtehetik. S nocsak, a tanárok nem hívtak rendőrt. Mégsem lehetett olyan rossz iskola a miénk? Alkalmatlan tanárral épp eléggel találkozhattál – bárhol.

Kati: fedezz föl megint valami újat! Beteg, Pesten van, édesanyja ápolja, oda ne írjak levelet. Szeret, hiányzom stb. Majd végül: „Írj hamar! Úgy szeretnék már látni – no meg érezni is –, de ez a másodlagos, amiért hiányzol. Hátha felfedeztél megint valami újat, amit olyan lelkesedéssel adsz elő, hogy engem is magaddal ragadsz, s elfelejtem, hogy havi 1000 Ft-ból kell kijönnöm." Ahogy sokunk-

nak valami hasonló semmiből. (A jövődöbelim pár év múlva havi 800-ból igyekszik – albérletet fizetve – nem éhen halni.)

Születésnapomra. Unokahúgom, a Corvin 7.-ből, a húga nevében is: „Kedves Misike! / Születésnapod alkalmából sok puszit küldök. De hogyha megint írsz, igyekezzél szebben írni, mert egy szót se tudtunk kiolvasni. Üdvözetemet küldöm: Ari és Anna. / Ne haragudj, nem azért írtam, hogy sértegetsek. Mi jól vagyunk, te hogy vagy? Választ várok.” Az anyjuk, nagynéném küldi az általam kért orvosságok (köhögéscsillapító és C vitamin)vényét.

Földjáradékosak vagyunk! Kisgazda őseinktől jött... A legjobbkor. „Van egy jó hírem a számodra. Kaptunk 82 Ft-ot fejenként mind a hárman a tsz-től, földjáradékot... Állati jól jött.” (A kényszerűségből beadott föld után. Amit elrabolt tőlünk a komcsi banda, Moszkvából gyüvet.) Panaszkodik az iskolára, az orosz-tanulásra. „Különben állati jól érzem magam. Nagyon jó kedvem van. Nincs rá okom, de most ilyen a hangulatom.” Tavasz, tavasz... Meg földjáradék... Ilyen kevés elég hozzá? „Tegnap fater egy kolbászt hiányolt a kamrából. Nem te vitted el? Nem mintha baj lenne, csak fater cirkuszt mamaékkal, hogy biztos ők vitték el. / Mindig van valami baja. Pont olyan, mint az öreg volt.” (A volt ház-tulajdonos.) „Megszámol mindent, nehogy elloppja valaki.” (Az öreg Szilasi kötött belénk mindenért.) (Ha megöregszünk, mi is meghülyülünk?) „...tele vagyok pénzzel...” Tele, pénzzel. $200+82=300$... – írja. Tele, mi!

Kati: szakítunk, vagy sem? „Édes Misikém! – csak az enyém?!...” Valóban nagy kérdés volt. Gondjai vannak a sportkörrel, a sulival, a munkahelyével, ráadásul éppen gyógyulóban. Miközben: engem szeret. Hogy az is eszébe jusson, tán jobb lenne szakítani. Miért? A régi nóta. Felőle nézven: „Te VILÁGOT akarsz látni, egyedül, olykor velem; én pedig otthont akarok és egy édes pici babát, de élőt!!! Hát ez van.” Ez volt. „Maradj a fenekeden és tanulj!!!” Nem volt könnyű. „A bolgár tengerpartról majd várom a leveled, vagy egy szép képeslappal megörvendeztetesz... Misikém! Nekem ez nem elég! Vagy velem leszel mindig, vagy pedig... kár tovább haladni ezen a vágányon. Keresünk egy kitérőt, ott leblokkolok, te pedig száguldj tovább, és ismerkedj a Világgal meg az Emberekkel.” Így történt. „Ahol én élek, az egy kisebb világ, kisebb emberekkel, de boldogabbak, mint az Emberek! Én abba a kis világba szeretném összegyűjteni a Nagyvilág minden boldogságát, s Te ez elől menekülsz vagy legalábbis más-ként akarod érteni.” Szó szerint. „Értsd meg, hogy gyereket – egy édes pici tündért – akarok.” Azt kívántam neki, sikerüljön.

Kati bevallja. Nemrég tudhatta meg, hogy jártam vele. Nyilván igen goromba levelet küldtem neki. „Mihály! / Megkaptam a leveled, kb. fél órája, hogy elolvastam. Köszönöm. / Ne ijedj meg, nem halálos a betegség, amit tőlem kaptál

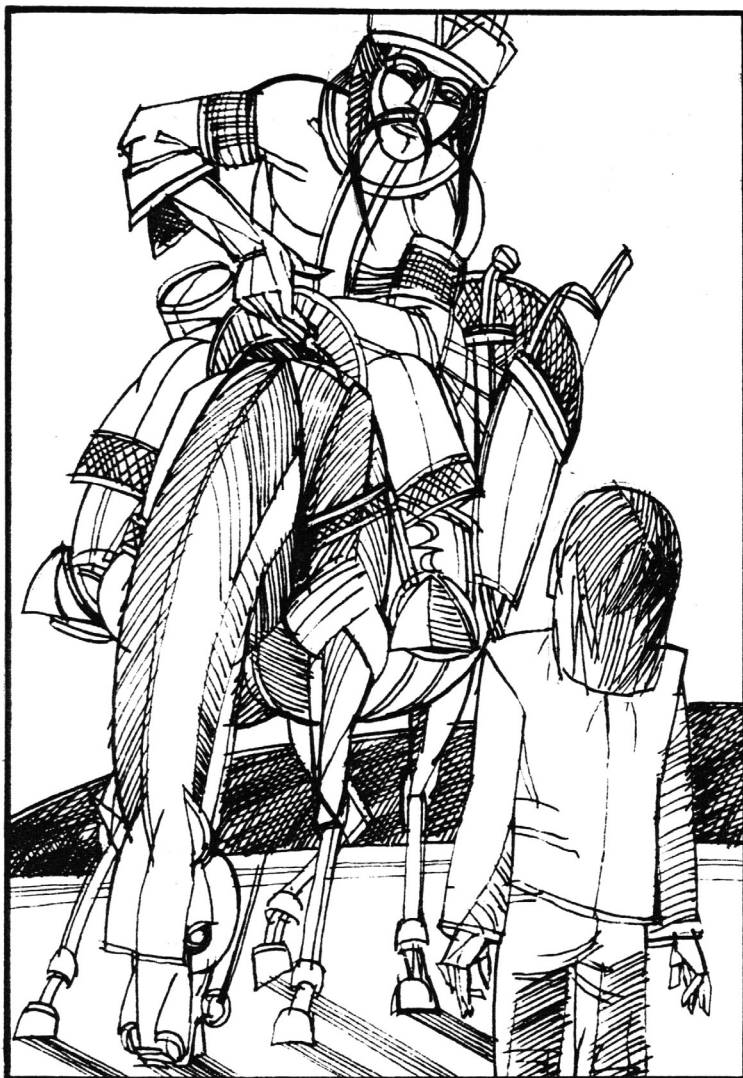
– más volt. / Hülye vagy, de én még hülyébb – ennyi az egész. / Jó volt Veled – de már nem akarok férjhez menni. Szeretném, ha itt lennél; nem a 'bot' miatt, másért. / Hülyeség minden. Délelőtt még csak azt tudtam, hogy szeretlek, most már azt is tudom, hogy hülye, gyáva, idétlen vagyok – a többi jelző Nálad van. / Nő vagyok. Nő, mint a többi; nem vagyok jobb, de rosszabb sem... Vagy mégis? / Emberibb ember leszek, Mihály! / Szia és köszí mindent: Kati." Kár volt ezért a búcsúért. Ilyenért. (Persze sokkal szebb másképpen sem nagyon lehetett volna. Mert a szakítás...) (Mindig fájdalmas.) (Egyiknek; másiknak.)

Szerelmes a húgom. Kurtucz Erzsébet, Kurtucz Borbála, Sarusi Borbála, Kis Sarusi Borbála... után most épp Fekete Borbálának adja ki magát a húgom. (Rossz példát mutattál a húgodnak – kapom meg időnként a feleségemtől.) „Hétfőn találkoztam Katival, alig ismertem meg. Sajnos, elég nagy marha vagyok, de szerelmes vagyok Sz.-ba. Tudom, hogy előbb-utóbb át fog verni, de majd megpróbálom megelőzni, ha majd látom, hogy tesz rám.” Feri honvéd otthon volt, mindent fölforgatott, megitta apánk likőrjét, jó nagy veszekedés.

Húgom, a Blahánéba. Galamb híján a hírháziakkal. (Hangház: rádió. Hírház: posta.) (A temetők meg üresek.) „Mire a levelet megkapod, gondolom, a pénz már a zsebedben lesz. Ne idegeskedj, nem én kértem mostohánkat, egy szóval se mondtam, hogy küldjön. Kinn hagytam a leveledet, és elolvasta. Azt mondta, hogy majd ő is küld neked egy 100-ast. Mondjam neki, hogy ne próbáljon küldeni? Hadd küldje, ha olyan sok van neki.” Évről évre egy fillér nélkül kezdtem az új főiskolai tanévet. Kölcsönkérhettem a húgomtól, mire föl küldhetett egy százast a mostohaanyám is. Nagyon jól jöhetett! „A suliból kis híján kirúgtak. Unom az egész bulit. Azzal vigasztalom magam, hogy 1 hónapot csak kibírok még valahogy. Aztán éjjel-nappal a strandon leszek. / Képzeld, oroszból megszületett az első egyesén felüli jegyem. Röpdogát írtunk, és az egész szöveget kimásoltam a füzetből. Nem tudom, hogy hányas lesz, de a tanár is marhára csodálkozott, hogy egyáltalán írtam órán... Magyarból feleltem 4-esre, ha ötösre feleltem volna, akkor 5-re állnék... / Különben már nem érdekes Sz. Teljesen kiábrándultam belőle. Meg aztán olyan hülye, nem érzem jól magam vele, pl. nincs közös témánk. Ez borzasztóan idegesítő, amikor csak ülünk egymás mellett, és hallgatunk, mint a kukák. / Különben is, már másba vagyok szerelmes. Sajnos, úgy érzem, hogy ebbe se leszek sokáig.” (Ebben egymásra ütöttünk – másban alig. Én is képes voltam – akárcsak a barátaim! – naponta másba szerelmes lenni.) „Ma láttam Mátét itthon. Palinak annak a lánynak a címe: Mária. Garai u. nem tudom, hány szám. / Millió puszi, húgod: Borbála.”

Ari néném biztat. „Leveled megkaptuk, mi aránylag jól vagyunk, csak én nem, mert szombaton garambolom volt, de már nagyjából túl vagyok rajta, nem tört el semmi csontom, ami a fontos. / Itt küldöm az igazolást, mellékesen ajánlom, hogy tanuljál, légy szíves. / Hogy vagy? Jó, kellemes az idő, lehet napoz-

ni, de azért tanulni is muszáj. / Jancsi is hazajött a gyógyfürdőből, mondja, hogy nagyon vacak volt, rossz volt a kaja. / ...millió pusztit küldök: Aranka / (Légy jó! Tanuljál!)” Valami igazolás mindig kellett, ha csavargásra adtam a fejem. (A főiskolán így is csóválták a fejüket.) Jancsi, a férje alig állt a lábán. Az egyik főorvos mégis szimulánsnak vette. Nagy pártemberként teljesítenie kellett a normát (hányan kaphatnak rokkantsági nyugdíjat, hányan nem). „Alkoholos a lélegzete!”, és kirúgta. Pedig csak a végét járta, a betegségtől volt bűzös a lehelete.

Nagy András: Kun László (tusraiz, 1975)

Csontos Márta

Az embergép tragikomédiája

Én egy stigmatizált munkagép
vagyok, csekély díjazás ellenében
megbontom az önvédelmi falat;
töröm magam előtt az utat, töröm,
hogy többé ne legyenek járhatatlanok.

A munkagép felszereltsége
nem túl dögös, az üzemeltetés
is olykor sok bosszúsággal jár, s a
terep sem mindig ugyanaz.
Mint agyonhajszolt lélek futok a
felhők alatt, s nem látom igazán,
mennyi még a minőségi üzemanyag.

Pedig fáradt olajcseppekből nem
lehet színes buborékokat fújni,
meglazult, testet vesztő csavarokkal
angyalröpt helyett jobb lelassulni.

Elképesztő, hogy mennyire nem látom,
létem megszerzett jogán meddig
jár a motor jól hasmánt s haránt.

CSONTOS MÁRTA (1951) költő, tanár, a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktoriskola védés előtt álló hallgatója. Legutóbbi kötete: *Látószögek* (Kráter, 2018).

Multiverzum

Stephen Hawkin nyomán

Én egy egyszemélyes univerzum vagyok,
önértékem nyomán kikeverem
palettámon a Napot.

A kozmogónia nem foglalkozik velem,
csak én tudom, hány dimenziós
énemben a világegyetem.

Helyem már kijelölték a Sehol szélén,
de csak odafönt leszek kozmopolita,
matrica a mennybéli kékjén.

Fényem átbocsáttatik a Nagy Kapun,
s mikor átvilágítanak, a rétegeken
felnyílik bennem a multiverzum.

Így leszek elérhető emlékezet-modell,
mindenki számára holofon, végleg
önazonos Istennel.

Harangszó és haditudósítás

Széljegyzetek elszelelt napokhoz

Valamit a nyitottságról s a tömegről

Kiss Gy. Csabától olvasom: „Vajon lesz-e globális társadalom? Nehezen elképzelhető, bár kétségtelen, hogy a közösségi identitásformáktól eloldott egyén jobb fogyasztó.” S ugyancsak tőle, ugyanitt: a tömegtársadalom újabb reflexei szerint „már nincs múlt és jövő, csak jelen, ahol a posztmodern fölfogásnak megfelelően szétoldódnak az identitások. Az európai identitásnak pedig minden irányban nyitottnak kell lennie, a legfontosabb a Másik iránti nyitottság – olvassuk a bölcs megfontolásokat. A Másik, akikhez képest már nem lényeges, mi kik is vagyunk. Akár le is mondhatunk önmagunk megformálásának igényéről.” Hát igen... Ha nem mondasz le, nem vagy toleráns. Ha lemondasz, van-e értelme tovább? Ahogy Horváth Kristóf, azaz Színész Bob slammer mondta nemrég egy interjúban a PC meg az önfeladás összefüggésében: az embernek nagyon könnyű tömeggé válnia. Egyébként van egy remek kis videója, az *Európa csendes*. Ebben a Nyugati téri forgatagban, a körülötte föl-alá özönlő járókelők között mondja (alakítja!) fennhangon a szövegét, mit sem törődve a tömeggel, amely zavarodottan (kíváncsian, megbotránkozva, szánakozva stb.) néz vissza rá... Mintegy azt példázva, hogy neki már – még? – sikerült kiválnia... (2017. február 15.)

Harangszó és haditudósítás

Rába György 2006-os verseskötetében, a *Földlakóban* olvasom: „Egy harang strázsa-szavú nyelve / aki voltam s most is vagyok” (*A körülmények hatalma*). Amire azonnal felkondul bennem a múltból, pályakezdő koromból, vagy ötven évvel ezelőttről *Litánia* című versem „én vagyok a harangnyelve” is. Persze az idős Rába György nem ismerhette ezen fiatalkori opusom, mindössze arról lehet

TÓTH LÁSZLÓ (1949) Budapesten született, Dunaszerdahelyen él. Költő, író, művelődéstörténész. Legutóbbi kötete: *Wittgenstein szóvivője* (versek, 2018).

szó, hogy miként a nyelv súgott nekem akkor ezzel a képpel, neki is ugyanezt súgta mindentől függetlenül most. Esetleg az is elképzelhető, hogy mivel *Litá-niám* írása idején jelent meg Rába *Férfihangra* című kötete, amelynek én – más hatások, más vonzások mellett – azonnal a bűvkörébe kerültem, annak érzékelésmódja (is) segítette világ- és énérzékelésem kifejlődését (amely persze az időben szüntelenül változónak bizonyult), s attól kondult meg versem (énem) akkori harangja, s tulajdonképpen csak tőle vettem kölcsön azt a képet, melyet ő most és itt akasztott ki egyedül jogos helyére: kérdéses verse falára.

S a *Földlakóban* találtam meg erkölcsét vesztett jelenünk lírai kritikáját, egy kiábrándulás (kiábrándultság) térképszerűen pontos rajzát s apokaliptikus vízióját, Rába *Haditudósító* című remeklését. Íme, álljon itt teljes egészében is: „Minden író haditudósító / egy düledékké perzselt városból / küldözgeti bajkiáltó távmondait / a remény elszenesedett falai közül / emberalakban futkározó fáklyákról / égő otthonok fényénél olvas / kocsihúzója tetemén pihenteti fejét / körötte csoportképeken taposnak / széttépett öröklétet ki rakosgatna össze / jobb híján kordéba csimpaszkodnak a vének / de a kulik már nem veszik föl a hámot / az áhitott pénz értéktelen / minden sarkon ateista imádkozik / föltámadó szél mondja rá az áment / nincs ideje már a megbánásnak / a vágy tegnapi tárgya mára / csitíthatatlan hahotára gerjeszt / elhamvadtak a történetek is / elhomályosultak az erkölcs fogalmai / segédcsapatot indítani fölösleges / ám jöjjön kereső kutya érte nem kár / a kisdedeket régésznek neveljék.” A jövő tehát még mindig hozhat némi reményt, igaz... Ehhez azonban mindenekelőtt az szükségeltetne, hogy újból feléledjen bennünk az elvesz(t)ett (elpusztult? pusztulni hagyott? pusztulóban levő?) erkölcsi világrendünk helyreállításának igénye („a kisdedeket régésznek neveljék”), mert csak az nyújthat némi reményt (s biztos kereteket) az embernek megmaradásához. Áldassanak hát eljövendő régészeink... áldassanak a kisdedek... (2017. október 4.)

Az igazi némaság

Igazából Jung Károly egy még 1994-es opusa szerint (*A kérdésekről*; Tiszatáj) már én is bőven nevezhetném „magába némuló búcsúzó embernek” magam. Aki már azt is sejti, hogy az igazi némaság, a vég azzal kezdődik, amikor már nemcsak a világhoz, hanem magamagához is egyre ritkábban van szava az embernek. (2018. január 17.)

Világteremtés

Kaiser Ottó elküldte új kiállításának meghívóját: január 22-én lesz az I. kerületi városházán, szívesen megnézném, de mivel február 20-áig nehezen jutok már el Budapestre, afféle korai „tárlatnézőként” már ma felmentem a honlapjára... Mít

mondjak? Nincs jobb szó Ottó képeire, mint hogy a csodát műveli fekete-fehérben, színesben, bármely szeletét ragadja meg a világnak, az a képein azon nyomban átemelődik egy másik dimenzióba, oda, ahol a dolgok igazi, szemmel láthatatlan, elmével előre elgondolhatatlan lényege mutatkozik meg. Látás és látomás, utolérhetetlen szakmai tudás, művészi alázat – mindegyik képén ez a három süt át a legélesebben, mindegyikre ez a három nyomja rá a hitel(esség) pecsétjét. Az ember nem is tudja, mi s kik mellett megy el napra nap ezerszám, míg nem jön Kaiser Ottó, s képei által megteremti addig nem létező lényegük. És ez egyaránt érvényes portréira, táj- és városképeire, színházi és eseményfotóira; azt hinné az ember, a világ általa válik azzá, ami. A világteremtés aktusa Kaiser Ottó fotóin még mindig folyamatban van... (2018. január 17.)

Hamisítás

A januári Kortársban néhány egyéb mellett főként Bertók László legújabb, tűhegynyi, szalmaszálla karcolt firkái turbóznak föl (ahogy mai napság oly gyakran hallani), mint az emberi elme ruganyosságának felfénylő példái. Melyek olvas-tán újólág az olvasó megtévesztésének, félrevezetésének, a valóság meghamisításának gondolom életrajzi adatát, miszerint decemberben immár a nyolcvan-kettedik évét töltötte volna be... (2018. január 18.)

Mégis?

Szép az idő, irány a kert, rendben minden – két szál árva hóvirág a tuják tövében. És fentről mintha Isten nézné őket... (2018. január 28.)

Kortársunk: Vörösmarty

Legmaibb költőink egyike Vörösmarty Mihály. Aligha van ugyanis, ami napjainkat, illetve világunkat pontosabban jellemezné, mondaná, leképezné, mint Vörösmarty *Az emberek*jének szekpszise. Igaz, XIX. századi nemzeti romantikánk nagy költőjének hangját mímeli, de minden szavával a 2018-as tavaszi választások előtti s utáni Magyarországot festi, ám ha tágabbra nyitjuk szemünket, minden szava érvényes szélesebb (világ)perspektívában is. Mintha nem is telt volna el több mint százhetven esztendő a vers megírásától, mintha ma is ugyanott tartana az ember – e „sárkányfogvetemény” –, mint egy és háromnegyed évszázaddal ezelőtt. Ment-e hát előbbre a világ (s nemcsak a könyvek által) ez öt-hat – legalábbis a szó mai jelentése szerint öt-hat – emberöltő alatt? A világ... bizonyos értelemben, nehéz lenne tagadni... De az ember? „Nincsen remény” – ismételteti versében szinte eszelős monotoníával a költő...

Tegyünk szívünkre a kezünket: van?

Igaz, ha szívünkre tudnánk tenni, talán még lenne. Ha még tudnánk, hol (volt?) a szívünk... De mindenütt csak „Ész és rossz akarat” „Istentelen frigyét” látni magunk körül... S az ember? „Örült sár.” „Sárkányfogvetemény...” Ki „fáj a földnek”...

Aligha tagadhatni: mai költőink közt Vörösmarty a legmaibbak egyike. Aki még mindig látni tudja (s meri), amit mi már – önhittségünkben – nem, s ellentétben velünk, szembenézni is bátor vele...

S velünk... (2018. február 23.)

Újra

Az embernek tulajdonképpen egy a dolga a földön. Kérdezni. Rákérdezni a dolgokra, az őt körülvevő világra, saját magára. De egyáltalán nem biztos, hogy jól tesszük fel kérdéseinket. Baudrillard-nál olvasom: „Katasztrófát jövendőlni hihetetlenül banális. Sokkal eredetibb lépés feltételezni, hogy az már bekövetkezett.” Az elsőből ugyanis nem következik semmi, s nem tudunk elmozdulni semerre, sehova. De ha ráébredünk (vagy megkockáztatjuk), hogy a katasztrófa már bekövetkezett, az egy csomó (új) utat nyit előttünk. Előre is, hátrafelé is. És elkezdhetjük újrakonstruálni a világunkat... (2018. február 23.)

Valamit a hitről...

Amikor Borsos Miklósnak, elmúlt századunk kimagasló magyar szobrászának feltették a kérdést, hogy „Milyen Isten-kép él benne”, azt felelte: semmilyen. Mert „Véges lény nem láthat végtelent”. Jeleket ugyan használhat a megragadására, ábrázolására, s ilyen jelei neki is vannak rá, de igazából mindig csak akkor jut eszébe, ha baj éri őt s a szeretteit, vagy, mondja, „ha olyan valami kerül ki műhelyemből, amit [...] képességeimen túli erők szolgálatában hoztam létre”. Hiszen amikor az emberi segítség „gyengének” bizonyul valamihez, „mi marad a lélek erejének”? S Borsos válasza: „Az Isten.” Mert végső soron „Bele kell nyugodnunk, hogy magunk nem szabadulhatunk tetteinktől, feloldást magunk nem adhatunk, lelkünket fölfoghatatlan hatalom kíséri. Tetteinket ezért úgy kell végigvinnünk, hogy a világ létező részének olyan részei vagyunk, ami egyszeri és eljutott a lét forrásainak felismeréséhez, vagyis a törvényhez, hitben és tudományban, anyagi és szellemi vonatkozásban, tehát isteni, szellemi tartalmakat hordozunk.”

Igen ám, csak hogy az e negyven évvel ezelőtti szavak óta eltelt idő – s főleg az utóbbi egy-két évtized – mintha azt igazolná, hogy a „lét forrásai” közül az ember egyre inkább kezdi feladni a hitet és a szellemi vonatkozásokat, azaz önnönmaga isteni lényegét. Amivel viszont már nem biztos, hogy nem fordul

önmaga ellen, s mely folyamat végén nem biztos, hogy továbbra is méltó lesz még az 'ember' névre... (2018. február 25.)

Séta 1.

Délutáni séta Zsuzsával, Annával, Lengyár utcai újjazdag porták, villák, paloták – még nem jártam erre, mióta fölépült ez az utcasor; nem gondoltam volna, hogy ilyen része is van derék városkámnak. Az én időmben, amikor még itt laktam a Kelet lakótelepi Malom utcában, negyven éve, itt még kenderföldek voltak (nem is értem most, miért Lengyár u., vagy én tévednék, s rosszul emlékeznék, és nem is kender-, hanem lenföldek?). Hol voltak ehhez képest a kiemelt helyi s járási pártelvtársak, ósdi nómenklarikatúránk – bár még számos emberarcot is ismertem köztük – családi házai?! Húsz-harminc éves uralmuk alatt is szinte csak kunyhók derék demokreatúránk ez újjazdag dizájnjához, pompózus hivalkodásához képest. S köztük és köztem? A közelükbe se juthatok, mintha ők nem is ebben a világban már. Vagy már én nem ebben. És anyagiakban is minimum száz évre tőlük el. Illetve rosszul mondtam. El sem tudtam képzelni soha, a képzeletem múlta felül mindig is, hogy egy-két évtized alatt össze lehet(ett volna) hordani ennyit. Túl szegényes (szerény?) ehhez az én fantáziám! De még csak azt elképzelnem is gond, mi szükség – a szükségesen túl – ennyire. Szegény lányaim! Hogy épp egy ilyen fantáziátlan atyával verte meg őket a sors! (2018. február 25.)

Séta 2.

Du. nagy, lelket s testet erősítő séta városkám ritkán járt részein, melyek anynyira kiesnek megszokott útvonalaimból, hogy néha egy-egy pillanatra elcsodálkoztam: még mindig Dunaszerdahelyen vagyok? Ez is Szerdahely? Itt is szerdahelyiek élnek? Valaha pedig, egy elmúlt időben és világban, az otthonosság érzése töltött el a város bármelyik zegében, zugában, szegletében (igaz, fele ekkora ha volt); de ma? Bár valószínűleg nem is a várossal van baj – lehet, magában a létben lettem egyre idegenebb? Valaha a harmóniát kerestem a világgal, s magam ellen lázadtam szüntelen. Ám ahogy napjaim, éveim szaporodásával egyre nagyobb részt hasítottam ki belőle magamnak, úgy szorultam ki belőle mégis napra nap? Az ember egyszer rájön, rossz helyen kereste a harmóniát? Bár ez most nem zavar. Mert a megmozgatott test hálás, s a lélek is szabad(abb). Milyen kevéssel is beérheti az ember?! Ám lehet, ez a több. Ha az ember elfordítja arcát a világ diszharmóniájától. S magában keresi a harmóniát... (2018. február 26.)

Sodrásban

Véletlen rákapcsolás Gaál István *Sodrásban*jára, s hosszabb időre le is ragadtam a filmnél. Anno már láttam nem is egyszer, de a film most is magánál tart, hatása most is erős. Bár a rendezői hatáskeltések kissé direktek, nem annyira, hogy a következő kép, képsor, jelenet el ne feledtetné ezeket. Ami pedig az operatőri munkát illeti, Sára Sándor fekete-fehér remeklése ez a film, képei egyszerűen odakötik az embert a mozivásznonhoz (ill. ezúttal a televízió képernyőjéhez). Rá teljes mértékben illik – illett már ekkor is – a 'fényíró' megjelölés. S nem maradnak el tőle – képeinek ellenpontosozottságától – Szöllősy András zenéjének kontrapunktjai sem; egyszerűen marokra fogják az ember agyát, aki ha nem ismerné a történetet, s ha nem is látná a filmet, a zenéből, a hanghatásokból akkor is pontosan kiolvashatná a drámát, a tragédiát. (2018. március 30.)

Háború

A Svéd Akadémia bejelentette, hogy az idén nem ítélik oda – a körülötte kelt zaklatási meg kiszivárogtatási botrányok miatti kilépések következtében, tekintve, hogy ezzel a testület, mondjuk úgy, elvesztette integritását – az irodalmi Nobel-díjat. Ilyesmire a díj történetében eddig hétszer – 1914-ben, 1918-ban, 1935-ben, 1940-ben, 1941-ben, 1942-ben és 1943-ban, tehát túlnyomóan a háborús években – került sor. A mostani eset is újabb bizonyíték rá, hogy a világban háború folyik? Ha – sok területen – ideológiai háború is (a valóságos háborúk mellett), de ki tagadhatná, hogy háborús világban élünk (újból)? S ez már meszsze sem a hidegh... A helyzet ugyanis egyre forróbb... (2018. május 4.)

Mintha játszana

Az imént olvastam egy remek, szinte hibátlan novellát (*Az alkoholista, aki elfelejt inni*). Szerzőjének, Döme Barbarának eddig nevét sem hallottam, s utánanézve a neten, látom, nem is annyira fiatal már, még nagylányaimnál, Katiéknál is idősebb (1973): a negyvenötöt tölti az idén. El kell ismernem, ritka – nemcsak manapság, hanem egyáltalán – az ilyen tökéletes szerkezet, jóízű, ám célirányú (s nem öncélú), felszabadult és kifogástalan nyelv, a mesélésnek, történetmondásnak ez az önfeledt (s megint csak nem öncélú) öröme, ahogy a történetindító ötlet (az alkoholista egy reggelre virradva elfelejt inni) azonnal a magasba, reális és irreális határára lendíti a mesét, s egészen az utolsó mondatig meg is tartja ott, miközben a kimódoltságnak (s akartságnak) a leghalványabb jelét sem tapasztalni a szövegben (szövegen?). Azaz a szerző úgy marad belül a történetén, hogy már az első pillanatban eltávolodott tőle, s külső szemlélőként nézi azt, a reális az irreális felé, a mesevilág – vagy még inkább egy mítoszi

erőtér – felé mozdul el, miközben a történet változatlanul értelmezhető marad realitásként is (kicsit dél-amerikai mintára persze, s karámunkból meg számomra kicsit Kovács Magda vagy Mikola Anikó novelláit is megidézve, bár látomásossága az övékéénél kevésbé terheli meg a szövegét, amit persze sem előnyének, sem hátrányának nem tekinthetünk, sokkal inkább a másságát adja ez). Röviden, Döme Barbara novellája olyan, mintha játszana velünk, noha nagyon is komolyan vesz, s egzisztenciálisan fontos dolgokkal szembesít bennünket; s mintha írásában a szerző is játszana a novellájával, ami ha így is volna, akkor haláljáték ez. Aki pedig egyetlen rövidke novellában tudja ezeket, az tudhat mást is, vagyis *Az alkoholista, aki elfelejtett inni* kíváncsivá tesz az író(nő) egyéb műveire is (mindjárt pl. a novellája és a 2013-as első kötete címe – *A nagy-mama, aki elfelejtett meghalni* – közti hasonlóság okára is). Szóval, Döme Barbara – csak nehogy elfelejtsem... mert ez a mostani novellája mindenképpen érdemesnek teszi magát s őt (is) arra, hogy ne felejtsem el. (2018. május 19.)

Reklám

Robert de Niro ki nem állhatja Donald Trumpot, ezért a világon mindenütt kitiltotta éttermeiből – olvasom a *The Times* internetes portálon. Hiába, a reklám- (örület) nem ismer határokat... Ezek után már csak az hiányzik, hogy valamely étterem Trump-szelet néven szolgálja fel a rántott sertéskarajt, hogy mindenki – aki nincs kibékülve az amerikai elnökkel – jól megszurkodhassa a villájával... (2018. május 24.)

Hol a fényesség

Mindkét szememen elvégzett szürkehályog-műtétem közelében talán nem is lehetett volna időszerűbb (s érvényesebb) véletlen rátalálásom ennél a Székely Magda-négysorosnál:

Hályog

Ha hályog nőtt a szememen
hasítsd le róla istenem
hadd lássam újra aki voltál
hol a fényesség hol az oltár

S még mindig ő. Szakmai közvélekedés szerint (s talán az olvasók szerint is), aligha lehetséges Vladimír Holan verseinek adekvátabb fordítása nyelvünkön Székely Magdáéinál. S bár nem feltétlenül következik ebből, biztosra veszem, Székely Magda verseinek legpontosabb (cseh) fordításai is Holan tolla alól kerülhettek volna ki. (2018. május 26.)

Zsebben

Gömöri György régi nagy, ám rövidke verse, az *Adalékok a kis népek természetrajzához* akadt kezembe a *Kapu* 1989. áprilisi számából a minap („a kis népek / általában a nagyobbak zsebében üldögélnek / onnan ágálnak s hadonásznak...” etc.). S most, különösen a Trianon-centenárium előestéinek idején is mennyire időszerű! Ráadásul felidézi számomra ez a vers Gergely Ágnes *Szobor* című opusának kegyetlenül pontos (Közép-)Európa-képét is (lásd a *Tárgyak az elsülylyedt hajóból* versfüzérét a *Hajóroncs* című kötetében): „...Sebestyén mester ő, ama Sebastian / [...] Sebestyén, ama közép-európai, / akit el szoktak űzni, meg szoktak vakítani, / akinek mindegy: Tihany, Varsó vagy Stockholm, / ahol megvakítják, ott van otthon...”

De változott-e, változóban van-e valami?

Ha egy kicsit is visszanézek magunk mögé – ugyan, mért higgyem ezt?!

Lenne rá akár parányi okom is? (2018. május 30.)

Mulatság?

Mit is írt jó Pápai Páriz Ferencünk majd háromszázötven esztendővel ezelőtt? „Inkább szeretem, hogy énnékem légyen más mulatságom, mintsem én lennék másnak” (*Békességet magamnak, másoknak*). Az az igazság, hogy már ez sem érdekel túlságosan. Az egyik nem vigasztal, a másik hidegen hagy... (2018. május 30.)

Szabadulás

Régi kijegyzés Tornai Józseftől: „Szükségem van a boldogtalanságra, / homokba rakott acélcsapdára, / a szabadulásért leharapom a lábam...” (*Bartók*). Teli találat, az ember hátán az ilyenektől feláll a szőr. Bár, ami engem illet, nem tudom, szükségem van-e a boldogtalanságra. Honnan is tudhatnám? Hisz ehhez előbb azt kellene tudnom, mi a boldogság... (2018. május 30.)

Bűn

„Aki nagyon akar élni, az sok bűnt követ el...” – villan váratlanul eszembe Bretter György megrázó igazságú *Temetés Zsögödönjéből*. E szerint én már megnyugodhatok, hogy olyan sokat már nem fogok...? (2018. május 30.)

Beszédközpont

Szent-Györgyi Alberttől olvastam valamikor valahol: „...az ember nem azért tud beszélni, mert véletlenül beszédközpontja fejlődött, hanem azért fejlődött beszédközpontja, mert volt mondanivalója.” Ugyan hány költőről mondhatnánk el, hogy (még) nem fejlődött ki a beszédközpontja?!... (2018. május 30.)

Dimenzió

Seneca beszél arról az *Erkölcsei levelekben*, hogy természetesen nem lehet akadály a írásainknak, hogy már előttünk is írtak valamiről, amiről nekünk is szándékunkban áll. Hiszen Ovidiust sem riasztotta el, hogy előtte már Vergilius is megpróbálkozott az Etna leírásával, mint ahogy ők ketten együtt sem „riasztották el” Severus Corneliust ugyanettől... Ezután pedig valami nagyon lényegeset mond: az elődök nemhogy elhalászták volna előlünk mondandóinkat, hanem épp hogy feltárták, amit az adott tárgyban, viszonylatban írunk lehet(ne). „...amit már kitaláltak – így Seneca –, nem áll útjában annak, aki újat akar kitalálni”, sőt e tekintetben „a legutolsó helyzete a legelőnyösebb”. Ami természetesen nagy igazság. A gondolkodás mindig folytatás. Még akkor is, ha valami teljesen újat kezdünk el. Minden azon múlik, mit hogyan folytatunk... Mert a folytatás nem ismétlése, nem tovább mondása, hanem – ellenkezőleg – (új) kezdete valaminek, aminek egy másik tér és idő, a mienk ad új dimenziót... (2018. május 31.)

Freud után

Azt hiszem, Remarque-nál olvastam valahol (valaha), hogy a régi görögöknél még istene volt a márnak és az örömnak Bacchus és/vagy Dionüszosz személyében. Nekünk viszont, mondja, „Freudunk van, kisebbségi komplexusunk és pszichoanalízisünk”. Sőt már pízink is, tenném hozzá gyorsan. Mert azóta a nemzetközi helyzet csak fokozódott. Ugye, Virág elvtárs?¹ (2018. május 31.)

Galsai

Egyszer régen, egy mindenre kíváncsi kérdőív Foglalkozás rovatába Karinthy Ferenc ezt írta be: Karinthy Ferenc. Mondanom se kell, bármi mást írt volna, féligazság lett volna a részéről. E kis történet Galsai Pongrác kapcsán jutott

1 Értsd: Virág elvtárs *A tanúból*.

eszembe, aki egyébként legjelesebb műfajtalankodóink közé tartozott anno, bár mostanában már nem is hogy érdemtelenül keveset emlegetjük a nevét, hanem már eszünkbe sem jut. Pedig... pedig hát... folytathatnám, de talán jobb nem folytatni (akkora kitérőt kellene tennem itt)... Nos, az ő remekművű kis műfajtalankodásait – vegyük csak a *Nézzük a tévét* című könyvecskéjét még 1979-ből (de több mást is vehetnénk tőle) – a legtalálóbban galsaiknak nevezhettük volna el. (Ha igaz ugyanis, hogy a stílus maga az ember, akkor ugyanez miért nem volna elképzelhető műfaj-ember összefüggésében is.) S „műfajtalankodásokról” sem véletlenül beszéltem az imént, hiszen az ő hosszabb-rövidebb szösszenetei, tollfuttatásai leginkább az amőbákhoz hasonlíthatnak: állandóan változtatják az „alakjukat”. Például így: esszét – legalábbis azt hisszük, hogy esszé – kezdünk el olvasni, aztán a második sorban rájövünk, hogy nem is esszé az, amit olvasni kezdtünk, hanem krocki, mígnem a harmadik sornál olyan érzésünk támad, hogy mégsem krockit silabizálgatunk, hanem szabályos tévékritikát, ám a negyedik sornál feltámad bennünk a gyanú, hogy mégsem szabályos tévékritika az, amit olvasunk épp, inkább amolyan glosszaszerűség, de felötlik bennünk még a tárcanovella, a műfajelmélet, az (ön)interjú... s még egy sornyi más műfajelnevezés is, míg rá nem jövünk, hogy Galsai Pongrác szemlézett írásai ezek egyikébe se sorolhatók, de mindegyikük mindegyikből tartalmaz valamit – egy szóval: *galsaik*. Galsai ugyanis látszatra sohasem arról beszél, amiről elkezdett beszélni, ám mire az írásvégi ponthoz (esetleg felkiáltó- vagy kérdőjelhez) ér, akkor derül csak ki, hogy semmi oda nem tartozót nem mondott. Aztán: szenvedélyes egoista és szenvedélyes hipochonder (is), aki másról sem tud beszélni, csak önmagáról, ám a legutolsó írásjelnél végül mindig kiderül, hogy a tárgyról, melyről beszélt, minden lehetőt megtudtunk, ám róla – a beszélőről – alig valamit. Ellentétben számosakkal a mai körülöttünk sereglők közül, akikről – miközben tollukat nádpálcaként suhogtatják (bocsánat, akik billentyűzetet, laptopjukat használják kézígyverükként) – minden szükségességet és szükségtelenséget, csak éppen tárgyuokról semmit. Igaz, írásaik, nyelvük, mondataik alapján ők már nem olvassák, nem olvasták őt (sem), bár úgy vélem, mai tévécsinálóink sokjával együtt sürgősen beiratkozhatnak hozzá (is) iskolába... (2018. május 31.)

Önfaggató

Öttől fent, fél hattól a gépnél. Nem élet ez. Nem élet ez így. De hogy lehetne az? Mit kellene másképp? Tudnám-e másképp, vannak-e hozzá eszközeim, képességeim? Vagy teljesen behatárolja mozgásteremet, s ne adj’ isten már képességeimet is anyagi lehetőségeim szükségessége? Persze, tudom, más ennyiből se. Vagyis más így se. Ez azonban nem változtat azon, hogy ne érezzem gátamnak minden területen szabadsághiányomat. Mely már a gondolkodásomat is befolyásolja, beszűkíti. Ám ha változtathatnék, mert azért bizonyos mértékben bi-

zonyosan változtathatnék, akkor sem biztos, hogy már tudnám másképp. Munkaszeretet? Elhivatottság? Fenét! Mi más lenne bennem már mindez, mint személyiségtorzulás?! Mi más, mint testi deformáció is esetleg? Hogy már úgy hozzáidomultak testrészeim, fenekem, derekam, gerincem, nyakam tartása, kezem, hogy már más pózban, mint a számítógép előtt ülve, s a billentyűket verve már kényelmetlen, megterhelő számukra a világ? Ha már gondolkodni sem tudok másként, mint a képernyő fényes szürke síkját bámulva, mint ujjaimat a billentyűzeten gimnasztikáztatva? Mi más ez, ha nem az életképtelenség egy foka, megnyilvánulása?! Önáltatás, megmerevedett énkép? Csak ebben az erős bénaságban lehetek önazonos? Miért lett annyira dogmám az önazonosság? Nem teheti-e boldogabbá, kreatívabbá, gazdagabbá az embert bizonyos mozgó vagy változó identitása, horribile dictu: identitásnélkülisége? Édesapám, ilyen lovat akartam?... Ezért tettem félre s adtam föl minden eredendő képességemet, ami más felé vihetett volna, más életet adhatott volna? Vagy csupán az történt, hogy azzal, amit egynek hittem, elzártam magamtól a sokféleséget? A szilárd, megingathatatlan jellem és határozott identitás tévútjának dogmatikusa lettem? Mit értem el vele?! Dogma és dogma között van-e különbség? Na... ideje föltennem egy újabb kávé... (2018. június 12.)

Főhajtás

Tegnap újból elővettem Peéry Rezsőt, sétálgattam, nézdelődtem, gyalogolgtam benne – azért óriási munka lenne még vele, ha nem is kerekíteném ki egységes szerkezetű és részeiben is egységes mélységű monográfiává, hanem a meglevő tanulmányok és -részek egyberendezésével is. De most ez a bejegyzés nem is emiatt kerül ide, hanem mert a hozzá összegyűjtött öt-hat polcnyi anyagomat nézegetve egészen véletlenül kezembe akadt az az 1999. január 8-án postára adott nagyalakú, téglasárga (téglaörös?) boríték is, melyben Szépfalusi István küldött Bécsből Peéryhez kéz- és gépiratos dokumentumokat (többek közt az íróm temetésén elmondott búcsúbeszédének vázlatát). Szépfalusit egyébként már röviddel a rendszerváltás előtt, 1989-ben megismertem, amikor cseh emigráns és szamizdat irodalomért mentem Bécsbe az egyik, Máriahilferstrasse közeli utcában eldugott könyvesboltba, s mivel a közelben lakott ő is, hozzá is felcsengettem (Monoszlói Dezsőtől kaptam meg a címét, akinél előző este jártam a Fleischmarkt utcában). Később is voltam náluk egyszer-kétszer (a lányaimmal is például, legutoljára pedig nem egészen egy évvel a halála előtt, 1999 decemberének végén, akkori élettársammal), s máig emlékszem, mindig olyan áhítattal léptem be capistrangassói, könyvekkel, festményekkel, a szabad lélegzésű emberi szellem egyéb relikviáival gazdag, tágas otthonába, mintha szentélybe tettem volna be a lábam, bár az az is volt: a kultúra és a műveltség szentélye (akármennyire is nem szeretem az ilyen fennköltégeket, de akkor még, a szocializmusból érkezve, főleg az első alkalmakkor erősen rajtam volt

– a lelkemen? – annak billoga). S ismertem Szépfalusi István feleségét is, a tüne-
ményes Márta asszonyt is, annak a német nyelvű kötetnek az 1995. május 17-ei,
a Héttorony Kiadó által szervezett budapesti bemutatójáról, melyet ő állított
össze, és fordított a kortárs magyar – bár itt meglehetősen erdélyi súlypontú –
irodalomból, s mely az én Csiki Laci barátomnak ajánlott *Úgy néznének ránk*
című elhíresült versemmel nyílik (*Sie schauten uns an...*). Nézegetem most
a kötet szerzőinek névsorát: Illyés, Csoóri, Sütő, Szilágyi István, Kányádi, Király
Laci, a két Lászlóffy, Markó Béla, Páskándi, Szócs Géza, Tolnai Ottó..., s mások
(Szlovákiából Tőzsér és Gál Sanyi)... nem mondom, jó volt köztük lenni... s most
is jó bizony... Megerősíti Szépfalusiné Wanner Mártával való ekkori megismer-
kedésem tényét a kötet ajánlása is („A szerzőnek, akivel sajnos most ismerked-
hettem csak meg”), s utána is találkoztunk még néhányszor. Szépfalusi István
hatvankilenc évesen halt meg 2000-ben, Márta asszony nagyjából három évvel
később, azaz annyiival élte őt túl, amennyivel fiatalabb volt nála... Mindketten
az evangélikus egyházban szolgálták Istent, aki már életükben keblére ölelte
őket... Hogy most rájuk emlékezem, a Teremtés előtt is fejet hajtok... (2018.
június 12.)

A karikatúra filozófusai...

Régi limjeim, lomjaim között turkálva két elmeserkentő karikatúra a régi *Új
Tükörből* (emlékszik-e még valaki erre a hajdani kitűnő és értékszemléletét te-
kintve is színes és sokrétű, képes kulturális hetilapra az 1980-as évekből?): Mé-
száros Andrásé és Kajáné – mindketten a kor (koruk) élvonalbeli képes króni-
kásai voltak. Nem, nem rajzolgató zsurnaliszták, hanem a vonal filozófusai
(esetenként szociográfusai, pszichológusai stb.), akik legjobb (legszellemesebb)
munkái valóságos bölcséleti esszérajzok, lélektani vagy szociológiai tanulmány-
vázlatok koruk „hőséről”, „hőseiről”, afféle különös antropológusok, akik nagyító
vagy mikroszkóp helyett görbe tükörben nézik vizsgálatuk tárgyát: az embert,
akinek ily módon csupa olyan jellemzőjére mutathatnak rá, melyek az előbbi
eszközökkel egyszerűen megfigyelhetetlenek.

Mészáros előttem levő rajzának pontos társadalmi-lélektani analízise olyan
idegháló-figurákat láttat, akiknek mindegyike – a kiürült kozmoszban – egy-
egy (ideg)gombolyagot tart a kezében, melyet a hozzá legközelebbi alak ideg-
rendszeréből (annak kárára?) építi meg (hozza létre?, kelti életre?) saját magát,
miközben az övét is javában gombolyítja le a maga számára valaki... Persze,
leírásom a rajzhoz képest csak eleve sikertelen kísérlet Mészáros frappáns ka-
rikatúrájának megjelenítésére, mely biztos kezű vonalai kitűnő leleményével (is)
azt a bonyolult kapcsolatrendszert, kapcsolati hálót érzékelteti, mely bennün-
ket, embereket, egymással (a társadalomban) összeköt, illetve mely egymástól
függővé, egymásnak kiszolgáltatottá tesz. Bizony, szociográfia (s lélektan is) ez
a javából, melyben a póre vonal tudós tanulmányok oldalainak tucatjait és mély-

ségeit képes magába sűríteni egy egyetlen pillantásunkkal befogható sík felületen.

S ugyanez mondható el Kaján rajzáról, az Achillesről is, mely a görög mitológiai hős alakját megidézve mond el valami nagyon alapvetőt, valami nagyon súlyosat emberi lényegünkről. Az ő harcos figurája is a semmiben – a kiürült kozmoszban? – áll magányosan, de teljes díszében is esendően és kiszolgáltatottan mindennek, s talán (még) saját magának is... Kaján hőse ugyanis – nem kis rajzolóí leleménnyel is – csupa Achilles-sarokból áll! Nincs olyan testrésze – azaz az embernek nincs olyan része –, mondja karikaturistafilozófusunk (pszichológusunk?, antropológusunk?), mely ne a sebezhetőségét demonstrálná. S tulajdonképpen nincs is ennél – az esendőség büszkeségénél (büszke esendőségénél?) – nagyobb abszurditás, mely szemléletesebben vallana az emberi létezés és jelleg (s jellem) lényegéről (kétpólusosságáról, ellentmondásosságáról).

Ecce homo! – így int minket rajzra lendülő ceruzájával (tollával) a (fél)múltból a két karikaturista.

„Ecce...”, csúszik ki a mi szánkron is, s görbe tükrükbe nézve zavartan pillongunk a komor képre, melyet az rólunk nyújtani tud épp... (2018. július 20.)

Valamit a régi időkről s magunkról

Dél tájt óra, másfél kvaterka Luzsicza Lajos Árpád budapesti festő-grafikus barátommal és fotós lányával, Fannival. Ősszel nagy kiállításuk készül itt, Duna-szerdahelyen, a Kortárs Magyar Galériában, és Lajos azt szeretné, ha én nyitnám meg. És azt is szeretné, ha azon minél többen összejönnénk a „régi időkből” úgy, ahogyan azt még a „régi időkben” megszokta. Mert, mint mondja, nagyon hiányoznak neki a régi nagy társaságok, s akik még megvannak belőlük, azok is széttartanak már, s ritka és laza köztük a kapcsolat, ha van egyáltalán valamilyen. Magam mélységesen egyetértek Lajossal, s szépnek tartom az elképzelését... Egyről feledkezik csak meg: azok a bizonyos régi idők már rég elmúltak, s velük elmúltunk már mi is. Azon kreációk legtöbbszörének ui., akiké az utóbbi két-három évtizedben lettünk (lennünk adatott? sikerült? rendeltetett?), már vajmi kevés közülük van azokhoz a daliákhoz, akiket Lajos még az emlékezetében éltet, s akik, lehet, magukról is azt álmodják, hogy ugyanazok maradtak, akiknek indulni egykor hivatásuk szerencsétetett. De amikor felébrednek... nem értik, kik azok, akik a tükörben még szembenéznek velük... (2018. július 31.)

Dezső Márton

Gesztusok

Ha a falovat a trójaiak vízre bocsátják
Ússz el békében nagyszerű adomány
És érkezz meg vigasztalásul Mükéné partjaihoz
Ha az ellenség józan belátása miatt érzett
Már-már bajtársias megkönnyebbülés
Erre sarkallja őket hiszen szabad ember
Nem ontja vérét tovább a szabadnak
Legalábbis nem holnaptól reggeltől
Vagy ha ontja is mert ugye miért ne ontaná
De nem méltán híres városunk falai alatt
Érvelnének egymás között Priamosz
Méltóságossá aggott bölcs tanácsosai
Legjobb lesz a tengernek adni ami
Nyilvánvalóan a tengeré hínárszaga van
És mire kiszellőzik összeroskad
Stílusa idegen a főtéren nincs elég hely
Neki akárhogy is nézzük esetleg állítva
Ahhoz bontani kéne felhúzni és bízni
Pontosak voltak számításaink
Sorakoznának az érvek mindhiába
Faló elhelyezési költségek és kockázatok
Megannyi ízlésbeli megfontolás
Amelyek ismeretében döntés születik végleges
A bevontatásról odakint mégsem maradhat
Ha e vers első szavai elfelejtődhetnek
A sorok megszámlálható egymásutánjában
Mi a biztosíték arra hogy Trója szent városába
Akár gyalogosan bekopogva ne nyerjenek
Bebocsátást Göröghon vakmerő harcosai

DEZSŐ MÁRTON (1983) Zalaegerszegen született költő.

Óda a villany- automobilhoz

Te korcs, Gépeink
méltatlan utánzata,
te Szent Zajt tagadó,
hörögni képtelen torok,
surrogó és zümmögő
szégyene a kornak!

Te végidők csendnél is rosszabb
heréltje, gyűlöllek!
Undor fog el, ha utainkon látlak
szívó benzinesek között
elosonni, mint dezertőrt
diadalmas mészárlásaink
lövészárkaiból!

Te villásdugó-jelű
parkolók nyomoréka,
te ezres dízelnél
kisebb becsületű, éppen ilyen
nyomorékok fognak
szégyenben vezetni, nem
pedig hős bajnokaink!

Mi lángolni születtünk,
felperzselni ezt a földet,
gyengék csontjaival
etetni Gépeink Tűz-Szívét!
Ki vagy te ahhoz, hogy
útját álld e pusztulásnak?

Duett egy szem férfihangra

Itt és most vagy máskor és nem itt.
Inkább az utóbbi. Múlt és jövő.
Feltételes módban, aminek
persze semmi értelme.

Itt megint abbahagyható
lenne. Poharastól, vizestől.
Amennyit esett, pont annyira
nem porzik a rónaság.

Pontos hely és pontos idő.
Szándéktól függetlenül
makacs dolgok, ez mostanra
világosabb, mint valaha.

Végre egy kép! Isteni.
Benne vagy te is.
Te nem látszol, de én...!
Én akkor is tudom.

Egyrészt: meglépni.
Másrészt: meglépni.
A nézőpontod határozza meg
a nézőpontot.

Akárhogy is, az igazság
vesztésre áll.

Képeslap

Öt hatágú csillag, két birka,
pásztorból, puttóból, puliból
egyetlen mosolytalan tehén.

A birkáknak nincsen szájuk,
a pulinak csak nyelve van.

A puttó antropomorfságán
mosolyog a pásztor, pedig nem látja.

Felettük sárga csillagok zöld éjszakában
még zöldebb talajon.

Nagy András: Gyanakvó kos (tusrajz ecsettel, tollal)

Fekete monológ Bolyai Jánoshoz¹

Itt vagyok hát, János, ahová forró fejjel kíváncsoztam. A megalázottak, a megkínzottak bugyrába vettem. A mitológiában hét bő esztendő után hét szűkös következett, mert a legendák még ismerték az arányosságot. Ez változott meg. A helyes arány. Az én utam, három boldog év után az iszonyat végtelen terére vezetett. A végtelenbe, ahol a te paralelláid találkoznak. Hol vagy, Bolyai János? Hol vagy, nagy eszményképem? Valóban találkoznak a végtelen térben a párhuzamosok? Hiperbolikus geometriáddal ablakot nyitottál a kozmoszra. Gondoltál a lélek, a gondolat tereire? Azokra nem tudsz ablakot nyitni? Az én arasznyi létemben a szenvedés tere végtelen, az amplitúdóm a fény és a sötétség között ingadozik, tőled jövök, a fényből, s a sötétségbe zuhanom. Nem a pincebörtönök sötétsége rémiszt, hanem a Gondolat napfogyatkozása.

Neked mondom el, mit tettek velem. Eléd járulok, mert már diákkoromban Bolyai Jánosnak neveztek. Tudom, porszem vagyok hozzád képest, nem is mérem magam a te nagyságodhoz, de összeköt minket – ahogy ti akkor neveztétek – a matézis. Összeköt az agy izzása, az a láz, amellyel bekalandozzuk a számok fenséges világát. Bennük nem lehet csalódní, ők keringenek körülöttünk, mint a Föld körül a csillagok, és a kivételes elmék rá tudnak állni olyan pályákra, amelyeken eljutnak a végtelenbe.

Ezért vallok neked, Bolyai János, ezért intézem fekete monológomat hozzád, ezért mondom el sorsomat, ami úgy bugyog föl hozzád, mint föld gyomrából a pokolsár. Világ árvája, levert forradalmak árvája, elvetélt forradalmak árvája, nyomorgó népem árvája, sorvadó nyelvünk árvája vagyok, Bolyai János, vég-

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Székelyhidegkúton született író, irodalomtörténész. Benedek Elek monográfiusa. 1984-ben Ausztriába emigrált. 2018-ban a „Művészi pálya elismerése” díjban részesült. Jelenleg Budapesten él, szabadfoglalkozású prózaíró. Legutóbbi kötete: *Székelyország – Szerelmes földrajz* (második, bővített kiadás, 2017).

1 Részlet a szerző *Villám Marci* című, Moyses Mártonról írt regényéből, aki önmaga elpusztításával tiltakozott a világ legnagyobb tévedése, a kommunizmus ellen. 1970. február 13-án locsolta le magát benzinnel, és lobbantotta fel a máglyát a brassói megyei pártbizottság székháza előtt.

váram a konokságom, és szelfútta mezőn lakik a szabadságálmom. Fogd meg a kezem, te utolsó menedék!

Fél éjszakát hagytak az infernóban, bevált módszerük ez, hogy törjön a lélek, éjféltájban, miután hasba rugódtak, miután gumibottal végigvertek, majd rab-szállító kocsira raktak, átszállítottak Marosvásárhelyre, a te városodba, János. Meg volt írva a csillagokban, hogy nekem ott kell szenvednem, ahol te, mint világszellem róttad az utcákat, fogalmaztad a Responsiót, küszködtél a komplex számokkal, s olyan tömören foglaltad össze, hogy azt csak a „göttingai kolosz-szus”, maga Gauss értette meg.

Sok színtere volt életednek, mesterem, bálványom! Bécs, Temesvár, Arad, Nagyvárad, Szeged, Lemberg, Olmütz, eközben váltóláz, kolera kínozott, az tette tönkre acélos egészségedet. Én is görgő szikla voltam, senki sem merészelt leugrani a híd karfájáról az Oltba, csak én, senki nem mert a jeges domboldalon lesiklani korcsolyával, csak én.

Sorsunk a betegségben is hasonlatos. Engem már kezeltek neuropathia maioris gradus-szal, most kiújult, sokat hányok, arcom megdagadt, a bilincs a csuklóimat, a golyós lánc a bokáimat törte fel. Sárgafogú hiéna bennem a betegség, az sorvasztja a sejtjeim, roncsolja idegszálaimat; vér szivárog veséimből és a gyomorfalamból, szívem, tüdőm ritmusa zavaros, tompák az érzékszerveim, homályos a látásom.

Te sem álltál jól soha az idegekkel, János, följegyezték orvosaid, hypochondria pusztított, emiatt robbantál, ha méltatlanság ért. Hogy örültem volna magam is holmi köznapi méltánytalanságnak! Engem esélytelenné tettek. Az élet esélyétől fosztottak meg!

Megrontották az emlékeimet, marólúg, kénsavas eső, véralvadék, veszett kutya nyála, arzén, cián számomra minden emlék, görbe tükörben látom az áldott anyaföldet, gazos, csalános bozót a méltóságos erdő, láncsikorgás a madárdal, sósav folyik az Oltban, elveszítette ízlelő képességét a szám, meghaltak a színek, hamu hull a égből, szürkesség a zöld mezőre.

Mi lesz így belőlem, János? Gyurma? Viasz? Idegzsába?

Nem tudtam magamnak élni! A világnak akartam élni, s világ fájdalommal lettem. Azt reméltem, megváltás lesz a szó, glóriás Golgota a vers, s lám, pozdorjával, szénamurvával, törekkel teltem meg, megromlottak bennem a szavak, csikorognak, poshadt penészszagot árasztanak, akárcsak a testem. Naponta tör rám a kétely: gyógyíthatók-e még azok a sebek, amelyeket a bolsevizmus ejtett rajtunk? Vajon van értelme a harcnak, ellenállásnak, amikor már a rothadás bűzeit böfögi fel a világ gyomra?

Érzem, két pólusra szakadt körülöttem a világ. Egyik pólus az én vértolulásom, halálfélelmem, indulatom, a másik a kínzóim, a tócsás lelkű pribékek közömbössége, üressége, érzéketlen szadizmusa. Látom, már örömük sincs a kínjaimban.

Bátorkodom megemlíteni, hogy nagy szenvedélyem, a matézis nem lakott egyedül bennem. Imádtam az irodalmat, különösen a költészetet, s életem cél-

jának tartottam az írást. Ez is paralella, akárcsak a te életedben a tér tudománya és a zene. Hegedűvirtuóz voltál, szárnyaid nőttek általa, s kirepültél az űrbe. A száguldás lett az életformád.

Mondjam el neked ezek után, te szellemalak, milyenné vált az én életem?

A sötétzárkában kétségbeesés rettent, és a verőcellában halálfélelem zúdul rám, mint koromeső. Maró csend váltakozik halálordítással.

A szintér három lépés hosszú, két és fél lépés széles betonkocka, mégsem ettől félek, hanem a szállításoktól. Te postakocsival robogtál keresztül-kasul Európán, fogadókbán szálltál meg, engem úgy visznek mindegyre pléhvel bélelt rabszállítóban, hogy azt a falum disznai sem bírnák ki. Egyik fogolytársam suttogetta a folyosón:

– Szamosújváron vagyunk!

Tudod, mit csináltak ott velem? A fejemre jeges víz csepegett, míg a rácspadló alatt víz zubogott, s egy hétig sózták a vizet, amit pléhkancsóban reggelente belöktek. Minél több sós vizet ittam, annál szomjasabb lettem. Eltekertem a nyakam, fölfelé csücsörítettem a számat, hogy oda is csepegjen a vízből, amit a fejemre szántak. S arról a moslékról még neked sem teszek vallomást, amit csajkában naponta kétszer adtak. Hallo, Bolyai János? Megismétlem! Az én utazásaimat a falum disznai sem bírták volna ki, s a csajkám tartalmától a kóbor kutyák is elfordultak volna. Rothadt káposztát főztek, hallottam panaszkodni a porkolábokat, nem bírják elviselni a bűzt, pedig ők úri kosztot kaptak. Kávét pörkölték a kályhájukon, hogy ne érezzék az irtózatosságot. Ne érezzék a mi ételünk szagát!

Egyedül itt, Szamosújváron foghattam kezét forradalmárral. Megéreztem, rajta, mert azt szavak nélkül is megérzi az ember. Egy máramarosi zsidó rabbi fiával, Fischer Rodionnal zártak össze, azt remélték a pokolfajzatok, a gyehenna skorpiói, hogy kiadjuk magunkat, hogy eláruljuk titkainkat, hogy panaszkodni fogunk, hogy szídjuk a rendszert.

Rabtársam azonnal figyelmeztetett:

– Vigyázz! A falaknak is füle van! Egy panaszos szó el ne hagyja a szádát! Katakombában vagyunk, akár az őskeresztények, de itt csak káromkodni lehet, és tutulni, mint a farkasok. A börtönökben mindenkit lehallgatnak.

Egy dolgot mégis meg kell köszönnöm a csikaszoknak: végre használhattam az anyanyelvemet. Egy zsidó és egy szász-székely származék ízlelgette egy-két napig a magyar nyelv zamatát.

Különös módon védekeztünk. Ő énekelt, én szavaltam. Kiválóan beszélt magyarul, pedig soha nem járt magyar iskolába, azt mondta, Kelet-Európában minden zsidó tud magyarul. Én József Attilát szavaltam, ő egy ellenzéki dalt énekelt a régi rendszerről. Különös örvények keletkeztek a betonfalak között, amikor összevegyült a dalszöveg a magyar verssel. Ezt is akartuk. Annak az örületnek a forgatókönyvét alkottuk meg, ami kinn, a falakon kívül folyik.

Megtanultam tőle azt a forradalmi dalt, amit a bebörtönzött munkások énekeltek egykoron a román királyi diktatúra ellen.

Hallo, ezt, Bolyai János?

Nem változott semmi. A fekete diktatúrát fölváltotta a vörös. Erről szól az én pamfletem, a Vörös és fekete reakció.

Mit kezdenek ezzel a hóhéraink? A csimbókos szörnyek? Iskolában tanítják, mennyit szenvedtek a hírhedt Doftána börtönben egykoron a kommunisták, s most mi vagyunk rács mögött, én, a koldusszegény árva és ez a csontsovány, beesett arcú zsidó gyerek, a lakatosinas. Az apja mestersége miatt nem tanulhatott, a zsidó rabbi is osztályellenség, emiatt röpcézett a fia, öt évre csukták le.

Forog, szédítően forog az örült világ óriáskereke, János.

Tiszta ez a szöveg, mint a forrásvíz, és igaz, mint a Tízparancsolat:

Süvít a szél Doftánáról,
Hordja, viszi a havat.
Doftánai magas várban,
Ül egy munkás zár alatt.
Se nem lopott, se nem gyilkolt,
Hamis kártyát sem kavart.
Az urakkal szembeszállott,
Mert a népnek jót akart.
Se nem gyilkolt, se nem rabolt,
Hamis kártyát sem kavart,
Az urakkal szembeszállott,
Mert a népnek jót akart.

Rövid ideig tartott ez a csodálatos élet, a porkolábok szeme, füle alkalmatlan volt a tüzes nyelvek befogadására, égette az agyukat ez a kéthúrú zengés, az induló és a vers, berontottak, szétválasztottak minket, amiképpen az irgalmatlan fadöntők a tőkét a gyökérről. Nyilvánvaló volt, hogy sikertelen a kísérletük, a lehallgató készülékek izzani kezdtek, a forradalom szele csapott ki azokból, amitől rabtartóink a legjobban féltek. „A forradalom kísértete járja be Európát” – hirdették valaha a bolsevizmus klasszikusai, s most a volt forradalmárok korcs magzatai tapossák sárba a vörös csillagot.

Nem, nem sikerült az ármány! Nem csikartak ki belőlünk vallomást, ezért előszedték a klasszikus módszereket: verés, rúgás, ajtórésbe szorítás. Minden kihallgatás előtt megvertek egy erre a célra berendezett cellában.

– Hai la pregătire, bozgorul blestemat! – Gyere a felkészítőre, átkozott sehonnai!

Gumibottal ütötték a talpam, a vesém, felkötöttek hátracsavart kezeimnél fogva, röhécselve rúgódtak hasba, gyomrom úgy lökte vissza a nyálkás, sava-nyú folyadékot, mint egy kanális szökőkútja, egyik ájulásból a másikba estem, ne mondja senki, hogy véges a cella, hogy véges teret zár be a négy betonfal, nem, nem, végtelen itt a tér, végtelen a kín, a szenvedés tere, és nincs horizontja a sötét félelemnek, csak rémképek, vad víziók nyitnak ablakot a börtön falára, látom a falum tornyát, a félrevert harangok kilógnak a keskeny ablakon, időtlenül kalimpálnak a harangnyelvek, aztán mindkét harang lezuhan a földre,

nagyot robbannak, magamhoz térek, az arcomat ütik, az csattog, alig kapok levegőt, hallok a saját nyöszörgésem, így vinnyogott a szomszéd kutyája ott-hon, azt mondták, fáj a foga, meg fog veszni, és én is megbolondulok. Veder vízzel öntöttek le, hogy éber maradjak, hogy érezzem a halántékomba csapó nyilallást, a szétszakadozott vérereim sajgását. A gyulladt torok, a dagadt ajkak eltorzítják a hangomat, nem ismerek rá saját magamra, János, a disznó hörög így, amikor már eleresztették a vérét, s az utolsókat rúgja.

Lábamnál fogva húznak be a kínzókamrából a cellámba. Álomba zuhanok. Emelvényen állok, kötél himbálódzik fölöttem, ismeretlen erő mozgatja, mert a hóhér nincs sehol, a hurok mint lasszó csapódik vállamra, hátamra, végül a nyakamra szorul, fuldokolva ébredek, a savanyú lé meg csak jön felfelé a torkomba, attól nincs elég levegőm, távolról elnyújtott férfiüvöltés hallatszik, valakit most készítenek elő a kihallgatásra.

Hallod, Bolyai János? Ilyen a „pregătire”, az előkészítő, majd csak ezután viszik az áldozatot a vallató tiszt elé.

Piszkos színjátékot, ócska komédiát űztek ott velem, mintha jogom lett volna a védelemhez, az igazsághoz! Nem tudom hányszor állítottak valamelyik kihallgató szekus-kutya elé, s olyan reflektorral világítottak a szemembe, ami elégette az arcomat. Megtapasztaltam a fekete fényt. Mert fekete fényt láttam, János! Ezt csak te tudnád megmagyarázni, ha élnél. Leengedtem a fejem, de az egyik pribék megmarkolta a hajamat, s úgy hátra rándította, hogy legalább a felét ki is tépte. A kiserkenő vértől tűzbe borult a fejem. Örültem, amikor kopaszra nyírtak.

Bedagadt szemmel, vérző szájjal állítottak elő naponta. Néha vártak egy hetet, hogy megerősödjek, hogy még nagyobb legyen a gyalázat. Összeesküvés a vád ellenem, mondta a sakál, de ha nem írom alá a nyilatkozatot, itt fogok megdöglenni a börtön fenekén. Kik voltak a társaim? Hol gyülekeztünk? Volt-e fegyverünk? Ki ellen terveztünk merényletet? Hány tagja volt az összeesküvésnek? Hogy értekeztünk a nyugati ügynökökkel?

Amíg volt bennem erő, összeszorítottam a fogam, ahogy máskor is tettem nehéz helyzetekben, s hallgattam. Igen, János, a kínzókamrákban óriási erő kell a hallgatáshoz. Az elején majd szétvetett, még robajlott, zubogott a vérem, minél jobban kínoztak a kutyák, annál magasabbra hágott bennem a dac, örültnék tartottak, de tudtam, csak így maradhatok meg embernek, ahogy te is tudod, az örület védőburok is lehet, szakadjon akár a hús, csak a gerinc ne roppanjon, hanem lehessen a mesebeli csikó, kivel csillagot rúgathat a gazdája, mert ezt tanultam én a szülőföldemen, Erdővidéken. És ez gyönyörű, ez csodálatos! Szállni, száguldani abban a végeláthatatlan térben, amit éppen te térképezteél föl, János. Követni persze nem tudlak, nincs elegendő ismeretem a tér igazi tudományához, hiszen itt, a hóhérok karmai között csupán az imaginárius, az elmebeli utazást gyakorolhatom.

Ember számára nincs nagyszerűbb állapot, mint délcegen galoppozni, miként a mesék szárnyas paripája a csillagok között, közel a lánghoz, a tűzhöz,

a Naphoz. Lánggá lenni: ez a végső cél! És férfivé is! Jární a táncot, a legényest, vagy dönteni a fát vég nélkül a zúzmarás erdőben, s abból emelni hatalmas tüzet, hadd melegedjenek az emberek kedvükre, s ha már lankad, ha már hamusodik, akkor kihajítani a kormos üszköt a végtelen űrbe.

Ilyesféle hagymázás képzelgések kavaroztak a lelkemben és az agyamban, de te tudod legjobban, milyen törékeny a test, különösen, ha beteg. Ha az idegek nem engedelmeskednek az akaratnak. Elém tették a kutyák a leveleket, amelyeket a drága baráthoz, Szokoly Elekhez írtam, ebből tudtam meg, házkutatást tartottak a diákotthonban. Kedvesemhez, Ilához írott leveleim is a kezeikbe kerültek. S néhány versem, amit Kolozsvárról hoztak át.

Mit tehettem, János? Vállalnom kellett azt, amit eddigi életem folyamán vallottam. Szemükbe mondtam, hogy hazudják csak a bolsevisták a jogegyenlőséget, nincs szólás- és írásszabadság, vörös köntösben termelődött újra a reakció, valamint hogy éppen azok a nép ellenségei, akik a hatalmat bitorolják.

Igen, voltak nagy zuhanásaim. Fölismertem a halálfüga hangját ezerszer is. Őrült dilemma kínozott! Vagy megtagadok vagy bevallok mindent, amit eddig mondtam, írtam, terjesztettem; a beszélgetéseket, a közös töprengéseket s a szent szándékot, hogy verseimmel tömegeket szerettem volna felvilágosítani.

Mégis győztesen kerültem ki a harcból. Ám nem a beteg és törékeny testem győzött, de a szellemem! Szemükbe vágtam, hogy micsoda hazug világgal álllok szemben egy szál magam, igen, bele a képükbe, hogy az emberi faj legvonzóbb tulajdonságai, az önértzet, a büszkeség, a jóság, a szabadság végórája köszöntött be a bolsevizmussal.

A vádak erdejéből ki tudtam találni, rájöttem, kiket faggattak, kik vallottak ellenem, ám ahogy a hóhérok vigyáznak a munkatársakra, úgy a besúgók is védelmet élveznek! De elszólásaikból megtudtam, Nyisztor Miklós volt, aki ezeknek a patkányoknak dolgozott.

Édes húgom, Éva lakását is feldúlták miattam. Istenem, hogy szeretem Vicuskát! Ő még kiskorú, tizenhat éves, s máris bekerült miattam ebbe a mocskos taposómalomba. Tudod, mi jutott eszembe Vicuskáról? Az, hogy én hamarosan 20 éves leszek. Otthon, a nagy szegénységben mindig megemlékeztünk a születésnapokról. Egyszer telearcú napraforgó virágból kötöttem csokrot a nővéremnek, ami faluhelyen nem szokás, mivel az takarmánynövény, kacagtuk is, mint afféle gyermekek.

Említettem-e azt már neked, Bolyai János, hogy én nem csupán a Tér jogfosztottja vagyok? De nem ám, mert hiszen az Időt is elrabolták tőlem! Makacs kecskebak, csökönyös öszvér lett a csonttá fagyott idő a börtönben, érzem ugyan, hogy nem állt meg, de csak toporog egy helyben. Karácsony, újév úgy zúgott el felettem, mintha nem is ennek a bolygónak lennék a lakója.

Talán egyetlen porkoláb látszott emberségesnek. Durva parasztarca volt, mintha fából faragták volna, beszéde után ítélve szucseavai, neki könyörögtem, mondja meg, ha április 20-ára virradunk, tudni akarom, mikor vagyok húszéves.

Megmondta. Dörmögve, morogva, de megmondta:

– Astăzi e douazeci aprilie. – Ma április húsz.

Hatalmas ajándék volt! A legnagyobb, amit a börtönben kaphattam. Kiszámítottam, János, mikor töltötted be te a 20. évedet. 1822-ben. Tündököltél! Marosvásárhelyen az Akadémia utolsó osztályát végezted nagyszerű eredménnyel. Tudós, tekintélyes apa figyelte minden lépésed, tanáraid nagy jövőt jósoltak neked, úgy burkolt magába a csodaváros, mint magzatot az anyaméh.

Látod? Én is húszéves vagyok, és patkányok közé zártak, eltemettek, csontjaimra ráfonnyadt a hús, gyomrom nem fogadja be a napi moslékot, hányok, egyre hányok, mindenem kék-zöld, agyam eltompult, rémeket látok a sötétben, és leginkább már a halálra készülök.

El tudod képzelni, mekkora különbség ez? Tán még a te szikrázó elméd se tudna elviselni ekkora gyalázatot! Mert azért a mámorító delejért, amiért Te úgy ragyogtál húszévesen, mint a Szíriusz, azért engem a kanálisba löktek. Igen. A néhány hevenyészve megírt, vázlatos versem miatt! Ám Te az arany században éltél, mi meg száz év elmúltával visszazuhantunk a kőkorszakba, ahol a husáng a törvény. Még az ősember is nagyobb kímélettel élt, mikor a betevő falatért verte be a társa koponyáját, mert itt a SZEKU már meggyőződés nélkül, fásultan, gépiesen teszi, s felragyog sakálarca, ha reccsen a csont.

János! Bolyai János! Egyetlen gyámolítóm a végromlásban! Te rákényszerültél a katonai pályára, de nem szeretted az egyenruhát. Pillants ide, lásd meg, miféle veszett hiénák bújtak egyenruhába, s vonultak föl az emelvényre. Törvénytörőknek nevezik magukat, hogy elkövessék a legnagyobb merényletet. Hetek, hónapok óta nem tudom a dátumot, a napot, de most a perrendtartás végett, közölték: ma 1961. július 13-át írunk. Nyolc hónap telt el. Több mint örökkévalóság. Úristen! Felvonultatják tanúknak barátaimat, gyermekkori pajtásaimat! Itt van Kovács János, Józsa Árpád Csaba! És idecitálták Ilát, ezt a törékeny Virágot! Ez nem lehet igaz, hiszen magam sem tudom, hányszor verettem magam félholtra érettük, nehogy bajba jussanak. S mit keres itt Beder Tibor, a derék nagyjaitai tanár? Ő egyszer-kétszer hallhatta beszélgetéseinket a falu főterén.

Édes húgom, drága Vicska kis batyujával a folyosón kuporgott a padon, nem volt szabad hozzászólni, puskatussal taszítottak tovább, mert lépteim megtorpantak előtte.

Egyedül az üszöklelkű Nyisztor Miklós tesz gyilkos vallomást ellenem, át is vedlett románnak, Nistor Nicolae a neve. A többiek az ezerszer ledarált szöveget ismétlik; beszélgettünk, bíráltuk a rendszert, tiltakoztunk a népnézés ellen, szerettünk volna jobb világot, de nem szervezkedtünk, nem szőttünk összeesküvést, a kommunizmus megreformálásáról ábrándoztunk.

Másnap, 1961. július 14-én, a nép nevében ítéletet hirdettek:

Hét év börtön! Öt év jogfosztás!

Ugye te is hallod ezt, Bolyai János? A te városodban, Marosvásárhelyt kimondták, hogy hét évig nem láthatom a napot, a csillagokat, a felhőket, a harmatos mezőt, a zúgó erdőt, a mondikáló, híves patakokat, a madarakat, csak azért,

mert írtam néhány verset, és barátaimhoz címzett leveleimben bírálni merészelttem a tökéletesnek kikiáltott bolsevizmust.

Ennyi a bűne egy nincstelen agrárproletárnak, egy ágrólszakadt egyetemistának. Úgy ítélkeztek fölöttem, mintha én egyedül romba tudnám dönteni a bolsevista világbirodalmat!

Hét év börtön, mert szóvá tettem a barbárságot, amivel leverték fényes nevedet a magyar egyetem homlokzatáról. Mert megszűnt a Bolyai János Tudományegyetem! Ők egyesítésnek nevezik a kivégzést, mert a hazugság olyan szövet-tani tulajdonságuk, mint a légyölő galócának a méreg. Fárosz voltál a balkáni sötétségben, János, büszkék lehettek volna rád, de bántotta a szemüket a fény, ezért inkább kioltották.

Megfeketedtek a szavaim, Bolyai János!

Ítélet után bedobtak a többi rab közé. Mocskosak, elvetemültek, tolvajok. Köz-büntényesek. Összetörik a gondolataimat, lenéznek, leköpnék, ha látják, hogy medítálok a világ, a végzet, a fátum kérlelhetetlen kihívásain. Bolondnak tartanak.

Hivatalból kinevezett védőügyvédem fellebbez. Gépiesen írom alá, mintha nem rólam lenne szó. Ez is furcsa. Kinek a perét tárgyalják újra? Még hogy az enyémet? De hát ki vagyok én? Létezem én még egyáltalán? Ember még ez a roncs, amit rogyadozó térdekkel hurcolok?

Szállítanak ismét, mint a disznókat a barompiacra. Himbálódzik a rabszállító kocsi, dülöngélek össze-vissza, támaszkodni se tudok, kezemről, lábamról pillanatra sem veszik le a bilincset.

Nem tévedés: bölcshód és sírhantod közt hoznak-visznek, Bolyai János! Kolozsváron megismétlik a mutatóványt, amit Marosvásárhelyen már lejátszottak. Kövér tokák fittyednek a katonazubbony körgallérjára. Jól táplált, elhízott bikák. Pedig már gyűlölni sem tudnak úgy, ahogy azt elvárná tőlük a hatalom, csupán pöffeszkedve, szemérmetlenül igazgatják ágyékuk ékességét, amint az megszorul a szűk katonanadrágban.

Figyelembe veszik leromlott egészségi állapotomat, de az alapvádat nem ejtik el: Ellenforradalmár! Ez most már olyan billog, amit életem végéig viselnem kell. Csíkos rabruhámra is rámocskolják fehér olajfestékkal. Nincs súlyosabb billog a börtönben ennél a két betűnél: C. R. Contra-revolucionar! Bárkit feljogosít arra, hogy belém rúgjon, leköpjön, trágár szavakkal okádjon rám.

Megfordulhatott a fejükben, hogy meghalok, nyakukra rohadok, aminek nem örülnének az üvegszemű elvtársak. Egy rab eltemetése is kiadás. Hulljon el ott, ahol nincs gond vele.

Aztán lecsökkentik a büntetést két évre, a jogfosztást háromra. Ennyit talán még kibír ez az emberi roncs. Teljes vagyonek Kobzást rendelnek el, és 600 lei perköltséget.

Ágytakaró, lepedő, párna, matrac. Mindenik kopott. Ezt találta a szülői házba kivonuló bírósági végreható bizottság. Ennyi volt az én világi vagyonom.

Mi, az utódok tudjuk, hogy voltak anyagi gondjaid, Bolyai János. Szellemedet nem korlátozta semmi, sorsodat igen.

De milyen élet az, ha egy lyukas, kigyérült lópokrócot is elkoboz a mindenható állam? Rá volt szorulva a diadalmas proletárdiktatúra egy olyan takaróra, amit te, János, bizonyára a lovadra sem terítettél volna rá?

S velem akarják megfizettetni a perköltséget?

Most itt vagyok a kolozsvári börtönben. Az a város ölel körül, ahol téged megszült az édesanyád. Benkő lány volt, gyenge idegzetű. Édes anyaföldemen, Erdővidéken a leggyakoribb név.

Erre is predestinált volna a sors engem, Bolyai János? Izzanak az idegszálaim, és sokkolnak is, akárcsak téged?

Nem tudom, mi az, amit az iszonyatos kínzások hatására elmondtam, s mi az, amit elhallgattam. Emlékezetem kihagy, de kínoz a gondolat, arra is rákényszeríthettek, ami nem történt meg, ami nem hangzott el. A hazugság a SZEKU éltetője, amely nélkül létezni nem tud.

Félek az álmaimtól! Rövid időre, ha lekoppán a szemem, rémséges alakok bukkannak föl, műtőasztalon fekszem, orvosok hajolnak fölém fekete köpenyben, fekete gázálarc a szájukon, aránytalanul nagy, idétlen fekete fityula a fejükön, érzem, felvágott hasamban vájkálnak, turkálnak, nagyot löknek a májamon, szekusok ezek, nem orvosok, hatalmas ordítással ébredek.

A drága szülőföld is felrémlik, mintha Lőrinc nagybátyám udvarán lennék, lángoló tarajú kakas ugrik le a tyúkpajta létrájáról, szalad a csűr felé, viszi a tüzet, ordít a nagybátyám, veder vízzel önti le, de a víz nem oltja ezt a tüzet, valamilyen ismeretlen térben tűnik el a csűr, a pajta, a nagybátyám, a kakas.

Kilyukad alattam a cella betonpadlója, aknában zuhanok lefelé zavaros félálomban, tudom, ez az egyenletesen gyorsuló szabadesés, foszforeszkálnak az akna falai, a priccs alattam áttüzesedik, óriásbéka nyitott szájába csapódom, torkában lógok fejfelé lefelé, ez a nihil kútja, innen se le, se föl, fekete pokol fekete lángjai borítanak el.

Keresztre feszítenek az álmok! Segíts rajtam, Bolyai János! Hogy lehet elúzni a rémálmokat? Az állandó virrasztás nem segít, az csak előkészíti az iszonyatot.

Megbolondultam volna?

Mint kéményből vézna füst, úgy száll ki belőlem a lélek.

A második ítélet után is kihallgatásra rendelnek. Ugyanaz a sátáni és komótos szadizmus. Bűnös vagyok, vagy álljak elő az ellenkezőjével. Szememben reflektorfénnnyel, rúgások, pofonok zuhatagában bizonyítsam, hogy ártatlan vagyok.

A kolozsvári börtön 10-es cellájába zárnak. Pállott a levegő. Fulladozom. Légszomj gyötör. Itt is minden nap hányok. Már önmagamban sem bízom. Álmomban furcsa, torz alakot látok. Én lennék az? Gyakran álmodom, mert csak rövid időre koppán le a szemem. De hogy az ember saját magát láthassa álmában! Igen, valószínűleg megbolondultam.

Szeretnék örökre elhallgatni. Ezt is csak neked mondom, Bolyai János. Te is visszavonultál Domáldra, vidéki magányodba. Ott töprengtél a világ mulandóságáról és az emberi hiúságokról.

Nem akarok beszélni! Hamarosan betelik a két év. A SZEKU veszett kutyái a két esztendő minden percében az alligátorok alattomoságával kényszerítenek megszólalásra, vallomástételre. Meggyűlöltem a legszebb emberi képességet, a beszédet! Néma akarok lenni, nem akarok többször megszólalni! Azonos szóval nevezzük meg ugyanazt. Lingva. Nyelv. Gyűlölöm a nyelvet! Költő akartam lenni, nyelvművész, most a nyelvet gyűlölöm eszeveszettül.

Tudod, mire akartak rávenni? Ha kikerülök innen, legyek az ő emberük. Dolgozzak nekik, ahogy mondták, s mindenem meglesz. Kapok állást, jó fizetést, lakást. Legyek besúgó. Legyek Júdás.

Hallod, János? Hallod ezt Bolyai János? Roncs vagyok, szétverték az arcom, mint perkálvászon csíkjai, úgy lógnak a semmiben az idegszálaim, és ezek a gye-hennás ebek a legnagyobb hitványságra akarnak rávenni.

Hát nem! Ezt nem! Ha ők nem tudják, hogy a hitványságnak van határa, akkor tudom én! A pokol lépcsőjének is van egy utolsó grádicsa, amelynél meg kell állni. Nincs tovább!

Kilógott a matracomból néhány kenderszál. Kóc. Ez segít rajtam. Megkötöttem a nyelvem, s fölakasztottam magam az emeletes vaságyra. Elsötétült a világ, csak ordításokra emlékszem, s arra, hogy a felcserszobában zsibbasztó nélkül varrja vissza a nyelvem a SZEKU szanitéce. Vagy talán még csak nem is az. Böllér. Elviselhetetlenül fáj! De meg is nyugtat. Most már nem tudnak faggatni, és nem tudnak Júdás-sorsba kényszeríteni. Beszédképtelen lettem. Börtöntársaim elhúzódnak tőlem, nyilván elmeháborodottnak tartanak, nem tudhatják, hogy a némaság tornyába menekültem. Vallatóim fölé emelkedtem! Képtelenek tovább kínozni. S meg is büntettem magam, ha kínzás közben olyant is mondtam, ami társaimnak, barátaimnak ártott. Szakad meg a szívem a drága, nagyszerű barát, Szokoly Elek miatt! Vajon ő szabadlábon van, vagy már őt is behozták? A verseimet nála hagytam. Megegyeztünk, veszély esetén elássa kék füzetemet a kertben, a bánsági humusz jó titokőrző.

Milyen a szabadság íze, János? Akkora szellem voltál, száguldásodat még gondolatban sem tudták követni a kortársaid. Tőled kérdezem, mert hozzád nem ér föl a földi mocskok. Milyen a szabadság íze, Bolyai János? Ezt az egy vallomást szívesen meghallgatnám tőled, ha élnél. Milyen? Mondd! Könyörgöm, mondd! Milyen a szabadság íze? Két év után elbocsátottak a börtönből. Aláírat-ták velem a nyilatkozatot, hogy hallgatni fogok, mint a sír. Hallgatási fogadalmam dátuma: 1962. november 21.

Nem éreztem a szabadság ízét, János! Felelj hát, van íze egyáltalán?

Ismét elszállítottak. Rabvonat, rabszállító kocs, rendőrautó. Úgy raktak le családi házunk pitvarában, mint egy cafatokra szaggyalult rongyot.

Édes Vicuskám fogadott sikoltozva, ám drága nővérem, Piroska vett a gondjaiba. Az áldott nők keze, gyógyító tekintete, lélek-melege az utolsó menedékünk.

De a szabadság ízét immár soha, de soha nem érezhetem meg. Ha valamit, akkor ezt kimondhatatlanul sajnálom, János!

„Szellemét a tűz nem égeté meg”

Bauer Sándor áldozata – ötven év után

Csöndben, szinte hang nélkül múlt el a közbeszédben 1968 – vagy mondjuk inkább úgy: 1968-ak – félszázadik évfordulója. Pedig lett volna mire emlékeznünk, és miről beszélnünk. A közép-európai szolidaritás, együttérzés és együtt létezés tudata kínálta volna magát arra, hogy megjelenhessen a diskurzustérben.¹ „Gyalázatunk és keservünk már ezer év óta rokon” – tudhatjuk a szintén „évfordulós” költőtől, és valóban: a prágai események a kis közép-európai népek szovjet blokkba tartozása elleni lázadásának a látszólag közös akaratát jelenítették meg. A valóság persze akkor sem volt ilyen egyszerű.

Kovács András szociológus a „magyar 68-at” értékelő írásában találóan állapította meg, hogy „még ebben a nevezetes évben is 56 árnyéka vetült a magyarországi tájképre”.² Elhalványult, és sokaknak legfeljebb a tudata alatt élhettek a tizenkét évvel korábbi emlékek, fájdalmak, remények és szenvedések: a kommunista gyarmatosítás elleni, párját ritkítóan bátor és hősie kísérlet és kudarca, a temetetlen holtak, az akasztófán végzett hazafiak képe. A terrort viszonylagos „enyhülés” és a felejtés ígérete követte: lassan megnyíltak a börtöncellák ajtói (persze nem mindenki előtt), meghirdették az *új gazdasági mechanizmust* (amely szintén a lázadás illúzióját és az egyéni boldogulás lehetőségét kínálta a szétvert közösségi terek helyén). Utóbbi – a jól bevált „oszd meg és uralkodj” jegyében – persze zsarolóeszközként is működött: az ígéretes magyar „reformok” – az önkizsákmányolás „példás” lehetővé tétele – veszélyben vannak a „felelőtlen” prágai lépések miatt, sugallta a legfelső vezetés. Talán tudat alatt benne lehetett a magyar társadalom idegrendszerében: hiába óvatosabbak a prágai reformerek, hiába nem fegyverekkel és véráldozattal, csak a szellem és a poli-

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN (1988), a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) munkatársa.

- 1 E dolgozat kizárólag 68 „keleti” vetületére utal – így nem tér ki a „két világ”, a két lázadás közti meg nem értés szintén elemzésre érdemes tüneteire.
- 2 Kovács András: Volt-e magyar '68? In *A dimenziók éve – 1968. Nemzetközi konferencia a 68-as események negyvenedik évfordulója alkalmából*. Szerk. Schmidt Mária. Budapest, 2008, XX. Század Intézet, 198–207.

tika erejével zajlik az ellenállás, óhatatlanul el fog bukni. Moszkva így sem tűri a külön utat. És persze ne feledkezzünk meg az értelmiségben is jelentkező passzivitás még egy okáról. Azzal a Csehszlovákiával kellett volna szolidaritást vállalni, amelyről sokaknak a Beneš-dekrétumok kollektív ítéletei és az ezek szellemében indított marhavagonok („az a lidérces három év” a térség történelmének talán legmélyebb pontja, írta később Csoóri Sándor) vagy éppen az 56-os magyarellen es állásfoglalások ugrottak be először.

Kiss Gy. Csaba – az ötvenedik évfordulón a *Magyar Szemlé*ben megjelent írásában – idézi Illyés naplójegyzeteit: „Keserű, de rögtön szívig ható nyelés a nemzet passzív kinkelyhéből: 56-ban a prágai tömegek Nagy Imre ellen tüntettek, négy-szer verték le a magyar követség Kossuth-címerét; az újjászervezendő pesti rendőrségnek Csehország ajándékozott gumibotot, két vagonnal.”³ Kiss Gy. Csaba írásában mindezek ellenére túlzónak nevezi a fent idézett Kovács András megállapítását arról, hogy 68 kapcsán „nincs mire emlékezni”. Tény ugyanis, hogy sokan (elsősorban a fiatalabb nemzedékekből) képesek voltak a nehézségektől terhelt sorsközösséget vállalni. A közvélemény leginkább Lukács György filozófus tanítványainak a szovjet bevonulást elítélő korçulai nyilatkozatát ismeri, de felidézhetjük Csoóri Sándor meghíusult aláírásgyűjtését, Utassy József *Ember az őszben* című versét vagy éppen a felvidéki magyarság kiállítását a prágai tavasz mellett.⁴

Sokak lelkébe talán mégsem ez a kép égett bele a „magyar 68” hallatán. Pedig a naptár szerint nem is 68-at, hanem 1969. januárt írtunk már. Éppen ötven éve, 1969. január 20-án, nem sokkal délután 1 óra után Bauer Sándor ipari tanuló a Nemzeti Múzeum lépcsőjén, kezében nemzeti zászlókat lobogtatva elevenen égette el magát a magyar és közép-európai népek szabadságáért. A Múzeumkertben összeverődött tanúk igazolták: a szovjet megszállás ellen tiltakozott, és a „cseh testvért”, a hazájában méltó módon elszíratott Jan Palachot éltette. Az ellehetetlenített közösségi ellenállás helyett csak az egyéni, személyes sorsvállalást választhatta. Emlékét hermetikusan próbálták elzárni a magyarság tömegeitől – ennek ellenére tovább röpítette a szél a Múzeumkertből.

*

„...a védtelen gyermek-férfi eleven molotovkoktél, / hosszú szünetjel a kurta élet, értelme ez a robbanás” – Döbrentei Kornél *Fáklya* című emlékverse szürrealis képekkel idézi meg a fiú alakját. És valóban: Bauer Sándor élete véget ért, mielőtt igazán elkezdődhetett volna – a még betöltetlen tizenhetedik évig eltelt idő legfontosabb életrajzi adatait sorolhatjuk ugyan, de az aligha visz közelebb a tragikus önfeláldozás értelmezéséhez. Az állambiztonság a fiú „zavaros gondolkodását” próbálta tanúkkal igazolni, egyben mániákusan keresve az „ösz-

3 Idézi Kiss Gy. Csaba: Magyar írók és a prágai–pozsonyi tavasz. *Magyar Szemle*, 2018/9–10, 47. http://www.magaryszemle.hu/cikk/20181019_magyar_irok_es_a_pragai-pozsonyi_tavasz (utolsó letöltés: 2018. 12. 04.).

4 Uo. 48–51.

szeesküvés” további résztvevőit.⁵ (Ahogy a *Népszabadság* négy nappal későbbi értelmezése is „patologikus, a betegség területére tartozó esetről” beszélt, Bauer egy korábbi öngyilkossági kísérletét felemlítve.)⁶ A „Fáklyás” fedőnevű nyomozás során begyűjtött tanúvallomások egy az egyben való elfogadása szintén csupán a hatalmi logika nyomvonalán való haladást tenné lehetővé számunkra. Természetes, hogy lehetetlen – és talán fölösleges is – felrajzolni a diktatúrában verseket, politikai elemzéseket és kisregényeket írókat, azokat néhány barátjának megmutató fiatal „politikai arcélét”. A hivatkozott írásművek ráadásul alig lelhetők fel a dossziékban: azokat csak a különböző jelentések által kommentálva ismerhetjük meg. Annyit azonban biztosan állíthatunk: Bauer Sándor a történelem és a politika iránt érdeklődő, tanárai és ismerősei szerint átlagon felüli műveltséggel és olvasottsággal jellemezhető ifjú volt. A tettének másnapján készült jelentés jegyezte fel: naptárában Kossuth Lajos halálának évfordulóján a „Liberté, Égalité, Fraternité”, október 23-ánál pedig a „Vivát” felirat volt olvasható. 1956-ról „tipikusan ellenforradalmi, szovjetellenes” verset találtak a noteszban, amely „az önkénýtől való megszabadulást”, „a vörös csillag lekönyölését” tartotta kívánatosnak. Juhász Gyula *Petőfi-centenárium* című versének – a további események szempontjából katartikus – részlete szintén olvasható volt az irkában: „Nevét idézik, de a szellemét nem. / Az él és gyűjt szívekben, észrevétlen, / Mint a futó tűz korhadó avarban, / Terjed titokban és nő láthatatlan... // Míg égbe nem csap...”

„Politikai nézeteit búcsúlevelében foglaltak jellemzik a legjobban” – írja az idézett jelentés, és ezzel kivételesen egyetérthetünk. A családtagoknak, barátoknak írott levelek ugyanis kristálytiszták, és alig szorulnak magyarázatra. „Ti meg fogtok érteni. Vasárnap Prágában az önkéntes tűzhalált választotta egy fiatal, tiltakozásul az orosz csapatok Csehszlovákiát megszálló utasítása ellen. Éljen a Cseh, a Lengyel, a Német, a Román és Magyar Proletariátus. Halál az Orosz megszállókra. Oroszok menjetek haza!” – írta Sabján Miklós barátjának, akit – Berger István társaságában – a nyomozás végén figyelmeztetésben részesítettek „feljelentési kötelezettség elmulasztása” miatt. „Azt üzenem, eszme nélkül nem él, csak létezik az ember. Harcoljatok úgy, ahogy azt én tanácsoltam. Tűzhalált halok, akárcsak az a csehszlovák fiatal, aki 19-én gyújtotta fel magát, így tiltakozva az orosz megszállás ellen. Ne gyűlöljétek az orosz népet, nem az orosz proletariátus nyom el minket, hanem az orosz nacionálbolsevik vezetés. Lenin elvtárs nem így gondolta. Kommunista üdvözléssel: Sándor. Vigyázzatok: az orosz vezetők és az USA tőkései felosztották a világot! Az USA-tól semmi jót ne várjatok.” És végül szüleinek: „Szeretnék élni, de most a szénné égett holttestemre van szüksége a Nemzetnek, a proletároknak.” Elvonatkoztatva a gyermeki naivitástól és a korra jellemző szóhasználattól a torzulásoktól mentes, egy

5 A Bauer Sándorral kapcsolatos nyomozásból származó megállapításokat a következőkben két vizsgálati dossziéból idézem: „Verebélyi János és társai”, illetve „Sabján Miklós és társai” (ÁBTL V-157854/1, ÁBTL V-158854/2).

6 P. I.: Patológia és politikai uszítás. *Népszabadság*, 1969. 01. 24., 6.

elképzelt – alighanem soha, sehol nem létezett – szocializmus és a nemzeti függetlenség iránt elkötelezett fiatalember sorait olvashatjuk. „Eddig még nem ismert hatások folytán párt és szovjetellenes, nacionalista eszmékkel kevert, rendkívül zavaros, ellenséges nézeteket valló fiatalember” – dekódolta a levelek szövegét az állambiztonság. Való igaz: a történelem iránt már korábban is érdeklődő srác gondolkodásában komoly törést jelentett 1968. A visszaemlékezések szerint Csehszlovákia szovjet megszállását éppúgy elítélte, mint Magyarországot, barátainak beszélt valamiféle „Duna-menti szövetségről”, amely Lengyelországgal, Csehszlovákiával és Romániával együtt ellent tud állni a szovjet és az esetleges nyugati nyomásnak egyaránt.

A magyar kommunista diktatúra természetrajzát meglehetősen jól bemutatják a haláleset után történtek. Bauer Sándort halálos ágyán őrizetbe vették – „szabad lábon hagyása” ugyanis a köznyugalom megzavarását és a tett megismétlődésének veszélyét rejtette volna magában. A hír szinte teljes eltussolásának vágya (nem véletlenül keltett izgalmat az a jelentés, amely cseh és olasz újságírókat vélt felfedezni a Múzeumkertben), a patológikus összeesküvés-szimatólás és a kórházi „biztosítás” („megfelelő” ápoló személyzet, külön szoba, operatív tiszttel kijelölése, akin kívül csak a szülőket engedték be fiuk mellé) mellett elborzasztó a temetés kegyeleti aktusának szinte teljes semmibe vétele. Azokban a napokban, amikor Jan Palachot a forrongó Prága nyolcszázazres tömege kísérte utolsó útjára, Budapest csendes maradt. A *Javaslat Bauer Sándor temetésével összefüggő intézkedésekre* című BRFK-dokumentum mindenre kitérően szabályozta a végtisztesség megadásának rendjét: „A temetés csak zárt, szűk körben történhet. Amennyiben a halott elhamvasztását kérnék, úgy ezt elősegítjük, miután a továbbiak szempontjából politikailag előnyös. [...] Javasoljuk továbbá, hogy a Temetkezési Vállalat hivatalos búcsúztatója rövid búcsúztatót mondjon, utalva arra, hogy fiatalon, értelmetlenül halt meg, halála tragikusnak és sajnálatosnak tekinthető. [...] Semmiféle olyan körülményre, amely életútját, problémáit érinti, a beszéd nem térhet ki. Fejfája a kizárólag a szokásos temetkezési feliratot tartalmazza: név, élt 17 évet.” A temetés előtti napon két operatív tisztet vezényeltek a Temetkezési Intézet igazgatóságához, hogy „a különböző újságírók, riporterek, fotósok esetleges érdeklődésére a megfelelő válaszok megadását” felügyeljék. A javaslat értelmében a temetés biztosítására tíz operatív tisztet rendeltek ki. Január 28-án az állambiztonság és a „fölköttes szervek” is megnyugodhattak: a temetés a Rákospalotai temetőben lezajlott. A búcsúztató négyperces volt, és tizenhét személy vett rajta részt – a résztvevőkről készült fényképek megtalálhatók a vizsgálati dossziében.

Bauer Sándor emlékét mégsem tudták kitörölni egy teljes nemzedék, egy egész nemzet emlékezetéből.

*

Hogy bár testét igen, de „szellemét a tűz nem égette meg” – arra bizonyíték egy 1969 tavaszán kibontakozó „ügy”, amelyet a titkosszolgálat éber szemei hamar kifürkészték. A tavaszi szél természetesen (ahogy a magyar történelemben újra

meg újra) március 15-én találta meg és terelte össze a magyar szabadság néhány hívét. Két társaság találkozott a Múzeumkerthez közel eső Hány borozóban, amelynek egyes tagjai „alternatív” megemlékezésként Kossuth Lajos, Petőfi Sándor és Bem József szobrához vittek virágot, mások csupán a szabadságharcot dicsőítő, az idegen (akkor éppen osztrák) elnyomást elutasító népdalokat énekeltek. Az egymást megismerő fiatalok többször összejártak, a csoportba beépülő ügynökök hírei szerint többek között „csoportos önégetésre” készültek. Legláztóbb tettüket április 26-án követték el – az ítélet szerint ekképpen: „Szirmay Tamás [a későbbi per elsőrendű vádlottja – N. Z.] [...] cipője orrával leírta a homokba Bauer Sándor nevét, majd hangosan megjegyezte, hogy a Múzeumkertben valahol jól látható helyre kellene kiírni Bauer Sándor nevét. Javasolta, hogy a Petőfi-emléktábla mellé, az oszlopra kellene kiírni. Miután a társaság tagjai között Babay László volt a legmagasabb, így Szirmay Tamás felszólította őt, hogy írja ki Bauer Sándor nevét. Babay László [...] felvett a földről egy tégladarabot, és az oszlophoz ment. Majd Szentiványi György felemelte őt kellő magasságba, és ekkor Babay László az oszlopra egy keresztet rajzolt, mely fölé az 1969. dátumot írta, a kereszt alá pedig kiírta Bauer Sándor nevét. A kiírás még az esti gyöngye világításban is jól látható volt. [...] Ez a felirat 1969. április 29-ig volt a fenti helyen, amikor rendőri felszólításra a Múzeum gondnoksága azt letöröltette.”⁷ Több mint két napig tehát a Múzeumkertben, Petőfi emléktáblája felett, ha krétával írva és halványan is, de látható volt Bauer Sándor első „emlékműve”. A perben három és fél éves börtönbüntetésre ítélt Szirmay Tamás vallomásában bátran kiállt Bauer Sándor tette és emléke mellett (szavai egyben azt is igazolják, mennyire nem hivatalos, inkább hallomásból táplálkozó volt a róla szerzett információ): „...úgy éreztem, hogy Bauer Sándor a testvérem volt. Ugyanis feltételezem – s azt hiszem, nem tévedek –, hogy Bauer Sándor a Múzeum-kertben az önégetését a csehszlovák diák – Jan Palach – tettének hatására követte el, aki a szocialista demokráciáért adta életét.” Szirmay azt is „elismerte”: társainak azt javasolta, hogy keressék meg Bauer Sándor szüleit, szervezzenek neki gyűjtést, sírját kutassák fel, és vigyenek rá virágot.

A közösségi és nemzeti emlékezet egy szeletének ilyenfajta őrzéséért börtön, megfigyelés és megfélemlítés járt a kádárizmus „enyhülő” valóságában is. A magyar szabadság falra festett szellemalakját azonban nem lehetett visszaterelni a pesti utcáról: megjelent és példát adott a következő évek „nacionalista lázadásnak” minősített március 15-én is.⁸

*

7 Az idézetek „Szirmai Tamás és társai” ügy kétdossziés anyagából származnak: „Szirmai Tamás és társai” (ÁBTL V-157864/1, ÁBTL V-157864/2).

8 Ungváry Krisztián is a Kádár-korszak március 15-ét bemutató írásában kitér Bauer Sándor tragédiájára, amely „időpontjában ugyan nem, de helyszíne és a használt szimbólumok miatt ide tartozik”. HVG.hu, 2006. 03. 14. <https://hvg.hu/itthon/20060311marc15> (utolsó letöltés: 2018. 12. 04.).

„2001 februárja óta emléktábla hirdeti a halált megvető bátorság, a hazaszeretet és a szabadságvágy el nem évülő példáját. Bauer Sándor tetteivel világosságot gyújtott sokak elméjében, hogy ne feledjék soha, az elnyomás és megfélemlítés eszközeivel élő e világi hatalmakkal az egyén végső kétségbeesésében is szabadon szembeszállhat” – a fiatalon elhunyt történész, Modor Ádám ragadta meg ekképpen Bauer Sándor példájának erejét.⁹ Minden évforduló alkalmából keressük a jelennek nyújtott tanulságokat, fogódzókat, azonosulási pontokat.

A kiindulóponthoz való visszatérés talán ebben is segít. Ahogy az 1968-as évre „rávetül 56 árnyéka”, úgy Bauer Sándor tragédiáját is átérzi a szabadságharc emléke. A magyar tájkép azonban ekkorra már megváltozott. A szabad Magyarországért való közösségi cselekvés helyett hallgatásra kényszerített, majd arra idomított, meghasonlott ország. A valódi, hús-vér ellenségre dobott benzines palackok helyett „eleven molotovkoktél” és másképpen elégett, elromlott, elpusztult életek tíz- és százazrei. A „legvidámabb barakk” mindent átszövő hazug pókhálója – kitörési pont nélkül.

Bauer Sándor önpusztító-önégető életáldozata mindezek kontrasztjaként fél évszázad távlatából is a bátorság, a hazaszeretet és a magyar becsület üzenetét hordozza. Tetteiben nem követhető, egyedi példa – lázadó-lázító emlékjel.

Ha úgy tetszik, még egy korty „a nemzet kinkelyhéből”.

Nagy András: Cím nélkül (tusrajz)

9 Modor Ádám: Eszme nélkül csak létezőnk. Embermáglyák Magyarországon, Csehszlovákiában és Erdélyben. *Magyar Nemzet*, 2004. 01. 23. https://mno.hu/migr_1834/eszme-nelkul-csak-letezunk-651449 (utolsó letöltés: 2018. 12. 04.).

Erdély román kézre kerülése: bevándorlás, népiertás, politika

Száz esztendeje, 1918. december 1-jén mondták ki a románok Gyulafehérváron Erdély, a Körösök vidéke, Bánság és Máramaros csatlakozását a Román Királysághoz, hogy aztán ezt 1920. június 4-én Trianonban a győztes nagyhatalmak szentesítsék. Hogyan jutottunk el idáig? Hogyan került az ezer éves Magyarország szerves része, a török időkben kultúránk zászlóvivője, Sarolt fejedelemasszony, Hunyadi János és Mátyás, Arany János, Kölcsey Ferenc, Wesselényi Miklós, Wass Albert és Kányádi Sándor szülőföldje román kézre? Hogyan jutunk el odáig, hogy amíg Szent István korában egy román sem lakta ezt a vidéket, addig 1918-ban már komoly többséget alkottak? Mikor vándorolt be az első román? Miért van az, hogy az erdélyi szászokkal ki tudott egyezni a magyar kormány a XIX. században, de a románokkal ekkor már esélye sem volt? Ki volt valójában Avram Iancu, akinek szobraiba úton útfélen belebotlunk Erdélyt járva, vagy Horea, akiről nem egy és nem két utcát neveztek el ugyanott? Milyen nemzeti-ségi politikát folytatott Rákóczi, Széchenyi, Kossuth, a Tiszák és Károlyi? A bukaresti bevonulás után két évvel miért nem sikerült megtartani Erdélyt?

Erdélyt nem egyik napról a másikra, Trianonban vagy Gyulafehérváron vesztette el Magyarország. Hosszú évszázadok eseménysorozata vezetett idáig, és ahhoz, hogy jobban megértsük nemzetünk jelenét és múltját, érdemes elmélyednünk Erdély etnikai és demográfiai történetében. Már csak azért is, mert ennek a történetnek számos tanulsága van, amelyek ismerete még hasznunkra válhat.

Erdőelve országa

Mikor Árpád vezér és a vele tartó törzsek átkeltek a Kárpátokon, gyéren lakott területre leltek, ami különösen igaz volt a javarészt erdőségekkel borított Erdélyre, ahol az elszórtan elhelyezkedő bolgár–szláv szigetek között letelepedtek

honfoglaló őseink, Erdőelve országának jelentős része pedig gyepűvidékké lett a XI. századig. A szlávok aránya ebben az időszakban nem haladhatta meg a 10%-ot, ahogy arra Bóna István rámutatott, az első évszázadokban egyértelműen a magyar helynévadás uralkodott, aminek több bizonyítéka is van. Egyrészt számos település német, majd román neve a magyarból ered, pl. Talmács-Talmesch-Talmaciu vagy Ludas-Lodesch-Ludos. Másrészt az 1400-ig ismert 1119 helynévből csupán 104 szláv eredetű. Bár kisebb tömböket alkottak a szlávok a Szamos, a Felső-Tisza, a Sztrigy vagy Szeben vidékén, de folyamatosan beleolvadtak a magyarságba.

A besenyő és kun betörésektől kezdve Erdőelve országának mindig is határvédelmi szerepet kellett ellátnia, amiben komoly szerepet játszott a székelység. Ugyan eredetük a mai napig vita tárgyát képezi, és külön nemzetként ismerték el őket, annyi bizonyos, hogy magyar tudatú és magyar nyelvű csoportról van szó, akiket már a középkorban a „legmagyarabb magyaroknak” tartott a közgondolkodás. Noha számon tartjuk őket, mint külön nemzetet, de elemzésünkben nem fogunk velük mint nemzetiséggel foglalkozni.

Nem úgy a szászokkal, akik szintén nem lakták ezt a földet Szent István (997-1038) országlása idején, első betelepítésük azonban megelőzte kicsit az első románok bevándorlását. II. Gézától (1141-1162) kezdve több királyunk is telepített németeket Erdélybe, akiket bár a lakosság és a kancellária szászoknak nevezett, többségük nem Szászországból érkezett, azonban szász mintájú jogrend alapján telepítették le őket a Marostól délre. Határvédelmi feladatok ellátása mellett elsősorban a bányászat, a földművelés és a városi élet fellendítésében játszottak szerepet.

A Bizánci Birodalom kötelékében élő, főleg pásztorkodással foglalkozó románok először a Kárpátokon túli Kunország (Cumania) vidékén telepedtek meg az ottani kunok és szlávok között, innen költöztek kis számban a Déli-Kárpátok havasaiba. Miután 1166-ban I. Manuel bizánci császár betört Erdélybe, határvédelemmel bízták meg az említett román parasztokat a magyar királyok. Majd az 1220-as években a mongol fenyegetés miatt II. András (1205-1235) fia, az Erdélyt irányító Béla herceg kiterjesztette hatalmát a Kárpátokon túlra, és védelmi megfontolásból megszervezte a Szörényi bánságot, melynek élére először Csák nembeli Pósa került, aki számos magyarral költözött arra a vidékre, Béla 1233-ban pedig felvette a Kunország királya címet.

Rómán adókedvezmény

A tatárjárás óriási pusztítást vitt végbe az országban, a benyomuló mongol sereg lemészárolta a lakosság ötödét, ami ekkor azt jelentette, hogy a Magyar Királyság 2,5 millió alattvalójából 500 ezer odaveszett. Különösen rosszul érintette a tatárdúlás Erdélyt, hiszen végigpusztították lakott területeinek tetemes részét. A Borgói-, az Ojtozi- és a Vöröstoronyi-szoroson át zúdult be a három tatár sereg,

hogy legyőzve az ellene vonulókat, végigpusztítsa Radnát, Kolozsvárt, Váradot, Kükküllővárt, Szebent, Gyulafehérvárat. Egy év múltán a nagykan halálának hírére viharzott ki váratlanul a Batu kán vezette sereg, az előlük bujdosó Rogerius váradi kanonok ekképp számolt be Erdőelve pusztulásáról: „a nyolcadik napon Gyulafehérvár városába érkeztünk, ahol semmit sem találtunk, csak a megöltek csontjait és koponyáit, a bazilikák és paloták szétrombolt és aláásott falait, amelyeket szerfölött sok keresztény vér kiontásával mocskoltak be”.

Az első komoly etnikai változást a mongol pusztítás hozta el. Egyrészt a nemrég alapított Szörényi bánság területére megállt a magyar és szász kivándorlás, az ott élő szlávok és kunok pedig fokozatosan beolvadtak a románságba. Másrészt az Al-Duna vidékéről megérkezett Erdélybe a kipusztult magyar jobbágy-ság helyébe lépő románok első nagy hulláma, amit újabb és újabb népes csoportok követtek innentől kezdve folyamatosan, hiszen a Kárpátokon túl még a XIV. században sem ért véget a tatárdúlás.

A román migráció kezdetben még csak a lakatlan hegyeket és környéküket érintette, majd a magyar vagy szász településeket is, ahol saját falurészeket alakítottak, így jöttek létre a Magyar-, Szász- és Oláh-előnevé települések. Több népvándorlásról is tudunk ebben az időben, pl. az 1365-ben Moldvából elűzött Drag és emberei Máramaros lakatlan vidékét népesítették be, Drag elmagyarosodott arisztokrata leszármazottai lettek a Drágffyak, az első román származású magyar főnemesek. A későbbi Rékási és Dobozi Dánfi családok felmenői pedig Havasalföldről menekültek el ugyanezekben az években.

A román jobbágyok is szívesen átvándoroltak a Kárpátokon, hogy megsza-baduljanak a tatároktól és olyan földön élhessenek, ahol görög katolikus vagy ortodox hitük miatt mentesülnek a római katolikusoknak kötelező egyházi tized befizetése alól! A magyar nemesség meg csak örült a növekvő munkaerőnek.

A pásztorkodó, földművelő románság jobbágyi alávetettségben élt, ezzel szemben a szászok már a XIV. századtól egészen 1876-ig autonómiával bírtak, 22 képviselővel vettek részt az országgyűlésen. Mint igazságszolgáltatási szervek működtek a szász székek, élükön a királybíróval, és a szászok élén a szászok grófja (comes Saxonum) állt, aki hagyományosan a nagyszebeni polgármester volt. Magukénak mondhatták Erdély három leggazdagabb városát, az iparosodásban élen járó Nagyszebent, Brassót és Besztercét. Megjegyzendő, hogy a magyarság is kivette részét az iparosodásban, az említett szász városokat követte a színmagyar és gyarapodó Dés, Torda vagy Gyulafehérvár, ahol aztán 1918-ban kimondták a román egyesülést.

Állandó utánpótlás

A XIV. században alapították meg a Moldvai és a Havasalföldi Fejedelemséget a Kárpátokon túl, előbbi Nagy Lajos magyar király (1342–1382), a mongolok elleni védelem céljából. Azonban alig múlt el a tatár veszély, jött a török, és az

1420-as évektől kezdve egyre gyakrabban törtek be Erdélybe. Amíg a moldvai és havasalföldi vajda hol a magyar király, hol a török szultán oldalára állt, addig az Erdélyben élő románok számos alkalommal kivették részüket a török elleni védekezésből. A határ őrzését helyenként megszervező oláh kenézek gyakran kaptak nemesi címet, ilyen kenézek leszármazottai például a Kendeffy vagy a Csolnokosi családok tagjai. Ez is jelzi, hogy a középkori románság körében a felemelkedés elmagyarosodással járt. Ám nem csak hadat viselő emberek esetében, gondoljunk a *Hungária* című mű szerzőjére, Oláh Miklós esztergomi érsekre, aki havasalföldi oláhok gyermekeként látta meg a napvilágot Szebenben.

Terület	Magyar	Szász	Román	Egyéb (rác, ukrán)	Összesen kb.
Székelystöld	150 000	?	?	-	160 000
Szászföld	?	65 000	15 000	-	85 000
Erdélyi megyék	210 000	20 000	170 000	?	400 000
Partium	140 000	-	90 000	80 000	300 000
Összesen kb.	500 000	90 000	280 000	85 000	955 000

*Az Erdélyi Fejedelemség népessége a XVI. század végén
a fölhasználható adatok alapján (Barta Gábor)*

Bár az itt élők között megindult a lassú asszimiláció, de a XVI. században a román fejedelemségek felől ismét erőteljessé vált a migráció. A török kemény adóztatása elől egyre többen vándoroltak Erdélybe, különösen Máramarosba, valamint délen a Gyalui-havasokba, Hunyad, Szörénység és Fogaras vidékére. A bevándorlókat vezető vajdák és kenézek szervezték a letelepedést, akik ideiglenes kedvezményeket is intéztek a királytól és a földbirtokosoktól, hiszen utóbbiaknak is érdekükben állott a munkaerő pótlása és növelése. Az akkori nemességet egyáltalán nem foglalkoztatta, hogy milyen nyelven beszélnek jobbagyaik, ráadásul ortodoxok lévén, továbbra is mentesültek a tized fizetése alól (bár kenézeiknek kellett adózniuk, de az sokkal kisebb mértékű volt).

Az újabb és újabb bevándorló csoportok hamar megtalálták helyüket, hiszen Erdély földjét a XVI. században rengeteg alkalommal dúlta háború, a török és császári hadjáratok, fosztogatások, portyák, továbbá a járványok és a mostoha időjárás okozta nagyfokú éhínség igen csak megtizedelték a lakosságot. Barta Gábor kutatásai több vármegyében kimutatták, hogy a pusztulás a hegyekben élő románok felét, míg a síkságon élő magyarok és szászok 80%-át elpusztította.

A nehéz időkben életre kelő Erdélyi Fejedelemségre azonban szebb napok köszöntöttek a XVII. század első évtizedeiben. A Bethlen Gábor (1613–1629) nevével fémjelzett aranykor gazdasági gyarapodást, tudományos és ipari fejlődést, valamint békét hozott, különösen az utóbbinak köszönhetően a vidék népessége újfent növekedésnek indult. Csakhogy ismét úgy, hogy az a románság számaránybeli növekedését idézze elő. A természetes demográfiai robbanás esetében is kimutatható, hogy a románok által lakott vidékek nagyobb ütemben gya-

podtak, mint a magyaroké. Pl. a magyarok által lakott Gyalu kevésbé szaporodott, mint a román Fogaraszöld. A lélekszám növekedésének másik oka pedig az volt, hogy a hegyvidéki románok beköltöztek a háborúkban, járványokban meghalt lakosság helyére a falvakba, a hegyvidékekre pedig újabb és újabb csoportok vándoroltak be Moldva és Havaselve földjéről. Amíg a nemesi címek kapottak esetében elmagyarosodásról és a falvakban élőknel lassú asszimilációról beszélhetünk, addig ezek a csoportok már sokkal élesebben elkülönültek szokatlan hiedelemvilágukkal, szabadabb életformájukkal.

Felszabadítás helyett megszállás

A béke és a toleráns valláspolitikai mindenkor ösztönözte a bevándorlást, a török, tatár, német, magyar hadak pusztítása a falvakat és városokat érintette, a hegyvidékeket viszont nem. 1683-tól újfent háborús hadszíntérre vált Erdély, a török kiűzése idején Caraffa leigázta a fejedelemséget, a bécsi udvar guberniummá, különálló tartománnyá tette a fejedelemséget (Diploma Leopoldinum, 1691). A császári seregek fosztogatása, a magas adók és az erőszakos ellenreformáció először kivándorlást okoztak, hiszen a magyarok többsége protestáns volt erre felé.

Majd eltelt néhány év, és az elnyomásban szenvedők élére állt II. Rákóczi Ferenc, aki 1703-ban kiáltvánnyal fordult Erdély nemzetei felé, amelyben a magyar államférfiak közül elsőként szólt az „oláh nemzethez” is! Rákóczi ezzel is jóval megelőzte korát, ahogy azzal is, hogy az egész országban vallásszabadságot hirdetett, uralma alatt megadóztatta a nemességet (a közteherviselést csak 1848-ban szavazta meg az országgyűlés!), főnemesként pedig nem nézte le a jobbágyokat, sőt törődött velük.

A török időkben kivéreztetett ország a XVIII. század kezdetén kb. 4 millió lelket számlált, és ennek mindössze a fele volt magyar. Éppen ezért komoly eredmény, hogy a szabadságharc a maga oldalára tudta állítani a ruszinokat, a szlovákokat, de a románok jelentős részét is, egyedül a délszláv népek fordultak szembe a vezérlő fejedelemmel. Számos román jobbágy csatlakozott – elsősorban a hadakozásért cserében kapott jobbágyfelszabadításért – Fogaraszöldről, Hunyadról vagy Máramarosból. Részvételükben emellett döntő volt felekezeti hovatartozásuk, mivel sokkal inkább csatlakoztak az 1690-es vallási uniót elfogadó görög katolikusok, mint az azt ellenző ortodoxok.

A Habsburgok és Rákóczi gazdasági jelentései alapján 1660 és 1711 között kb. 800 ezerre tehető Erdély népessége. Az etnikai megoszlást vizsgáló becslések szerint ekkor volt utoljára többségben a 45–50%-ot elérő magyarság, a 10–15%-ra tehető szászok és 30–40%-ra tehető románokkal szemben. Utóbbi nemzetiség ekkor már összefüggő tömböt alkotott Dél-Erdélyben, különösen a hunyadi és fogarasi tájakon.

Ha már a XVIII. század eleji Erdélyt vizsgáljuk, akkor szenteljünk egy bekezdést a szomszédos Bánságnak, amely bár sosem tartozott a történelmi Er-

délyhez, de határon túlra került, és többségét egyesítették Romániával. Éppen háromszáz esztendeje annak, hogy Magyarország ezen legdélebbi végei is megszabadultak a töröktől, ugyanis a ritkán emlegetett 1718. július 21-ei pozsareváci béke értelmében kivonult a Porta a Temesközből, ami ezt követően a Temesi Bánság nevet kapta. Mi volt az ára Savoyai Jenő újabb, Péterváradnál aratott törökök feletti győzelmének? A Bánság 1779-ig katonai közigazgatás alatt állt. Ahogy Erdély különálló tartománnyá tétele is Magyarország szétagolását szolgáltatta, úgy ez is. Savoyai Jenő – akinek később szobrot emeltek a budai várban – nemcsak a béketárgyalásokra nem engedte oda a magyarokat, de határozata szerint „kurucok és rebellis magyarok” 1734-ig nem települhettek a Bánságba, ahogy a földbirtokos magyar nemesség sem térhetett ide vissza. Ellenben németeket, valamint szerb és román családok ezreit telepítették be, adómentességet és ingyenvirtokot adva nekik! A törökdúlás és a kétfejű sas örökre megváltoztatta ezzel a Bánság etnikai arányait, az 1910-es népszámláláskor mind a németek, mind a románok, mind a szerbek nagyobb arányban éltek itt, ennek következtében kerülhetett Temesvár, Nagybecskerek, Versec, Nagyikinda és az egész Bánság román, illetve szerb kézre.

Kisebbségben

A Rákóczi-szabadságharc leverésétől 1848-ig általában béke jellemezte Erdélyt, míg Moldva és Havaselve földjét gyakran pusztították az orosz és török hadak, aminek egyenes következménye a mind jobban felerősödő migráció. Míg 1710 környékén 800 ezerre tehetjük Erdély népességét, addig 1780-ban már 1,5 millióra, az 1840-es évekre pedig 2 millióra. A románokat több évi adómentességgel és egyéb kedvezménnyel csábították át a Kárpátokon a magyar nemesek, akiknek egy része a korabeli leírások szerint jobban kedvelte az oláh jobbágyokat, mivel azok „engedelmesebbek” voltak. Eközben magyar jobbágyok tömegei vándoroltak ki Moldvába a Habsburg-önkény, a madéfalvi mészárlás és az ellenreformáció miatt. Így fordult meg számos településen az etnikai arány, így lettek román többségűek a nemrég még magyar többségű falvak.

Ez az a pont, amikor a románok asszimilációja csaknem megáll, hiszen úgy éri el őket a nemzeti öntudatra ébredés kora, hogy többségbe kezdenek kerülni Erdélyben. Ekkor lépett színre törekvéseik első vezéralakja, Inochentie Micu-Klein görög katolikus püspök, aki politikai rangra kívánta emelni az ekkor még egészen elenyésző számú értelmiséggel bíró erdélyi románságot, valamint előállt a dákoromán-kontinuitás elmélettel, és azt találta mondani, hogy a román Erdély legrégebbi nemzete, hiszen Traianus óta lakják ezt a tájat! Törekvései azonban sikertelenek maradtak, Bécs és a rendek szinte gondolkodás nélkül elutasították a románok felvételét Erdély nemzetei közé. A Balázsfalvára összehívott zsinata szintén eredménytelen maradt, tevékenysége mégis elindított valamit a mélyben, később ez a település lett a románok szellemi központja.

A nemzeti öntudatra ébredés azonban több esetben sem békés úton folytatódott, Horea, Closca és Crisan vezetésével kegyetlen magyarellenos pogrom zajlott le 1784-ben. A román jobbágyok körében elégedetlenséget váltottak ki a II. József (1780–1790) által kivetett újabb adók, ezért a Zaránd megyei Mesztákon gyülekezni kezdtek, hogy belépjenek a határőrségbe, és fegyvert kérjenek. Miikor fel akarták őket oszlatni, akkor agyonverték a magyar szolgabírákat, és kitört a parasztlázadás. Az ortodox alsópapság több évtizedes szóbeszéde miatt a hegyi mócok az ott élő magyar nemességet tartották elnyomóiknak, és az osztrák császárt távoli jóságos uralkodónak hitték. Ezért kezdtek etnikai tisztogatásba: a parasztlázadás több vármegyére is áterjedt, összesen 173 magyar falut égettek fel, és több mint 4 ezer magyart gyilkoltak le brutális módon. Egy román történész, Nicolae Densusianu így írt ezekről a napokról: „nem kímélték uraik asszonyait, sem gyermekeit, és ugyanúgy végezték ki feudális uraikat, mint azokat is, akiknek egy jobbágyuk sem volt. A lázadás nemcsak a nemesek, hanem az összes magyar ellen irányult.”

Az erdélyi osztrák parancsnokság hat héten át nézte a mészárlást, csak utána vetettek neki véget II. József utasítására. Elgondolkodtató, hogy amíg húsz évvel korábban ágyúkkal támadtak a császáriak Madéfalván a fegyvertelen székelyekre, addig most csak a felkelés három vezérét végezték ki.

Talán nem csoda, hogy Kossuth, Széchenyi és a liberális politikusok a reformoktól bizonyos magyarosítást is vártak. Nem erőszakosan asszimilálták volna a nemzetiségeket, hanem azt remélték, hogy mivel a reformok és a jobbágyfelszabadítás nemzetiségtől függetlenül mindenkire vonatkoznak majd, a románok vagy a szerbek hűségesebbek lesznek a vívmányok eredményeképp a magyar hazához. Ám amíg a szászok egy ideig egyértelműen pártolták a magyar reformtörökvéseket, addig az erdélyi lakosságnak már bőven több mint a felét kitevő románok sokkal többet akartak.

Módszeres népirtás

Pest után Kolozsvárott is kitört a forradalom, a népek tavasza nemzetiségi megkülönböztetés nélkül hozta el a jobbágyfelszabadítást, a törvény előtti egyenlőséget és a széles körű választójogot. A románok azonban tiltakoztak az unió ellen, és a fenti vívmányok mellé követelték nemzetként való elismerésüket, valamint önálló tartományuk kialakítását. A Batthyány-kormány, majd Kossuth számára azonban ezek elfogadhatatlanok voltak, mivel nem akartak engedni abból, hogy a magyar az egyetlen politikai nemzet, továbbá azt sem akarták hagyni, hogy egy erdélyi román tartomány létrehozásával ott élő honfitársaik kerüljenek kisebbségbe.

A helyzet egyre jobban kiéleződött a magyarok és a nemzetiségek között, az 1848. májusi balázsfalvai román népgyűlésen a filozófus Barnutiu úgy fogalmazott, hogy „mérgezett a magyar szabadság asztaláról vett falat”. A szónokok

közül volt, aki pogány elnyomókként illette a magyarokat, a nemzeti és vallási uszítás egyre gyakoribb volt, a közben kitörő (majd hamar elbukó) havasalföldi forradalom alatt megjelentek az első tervek a Dnyesztertől a Tiszáig tartó Romániáról. Ugyan egy ideig még egyezkedtek a magyar kormánnyal, végül az erősebbnek vélt Habsburg-hatalom oldalára álltak. 1848 szeptemberében újabb román népgyűlést hívtak össze Balázsfalvára, ahol az uniót érvénytelennek nyilvánították, és az osztrák alkotmány kiterjesztését kérték Erdélyre, román koronatarományt, továbbá fegyverbe szólították az embereket. Prefecturákra osztották Erdélyt, és légiokat kezdtek felállítani. Szintén az udvar mellé álltak a szászok is, akik egyenesen Bécs alá rendelt, mindenkitől önálló tartományt, területi autonómiát követeltek. Ily módon lett a császári támadás bázisa a román többségű Dél-Erdély és Szászföld.

A balázsfalvai népgyűlések másik főszereplője, Avram Iancu 1848 végén kezdett szabadsapataival és császári támogatással szabályos magyarirtásba Dél-Erdélyben. Miután a magyar férfiak jó része a honvédségben harcolt, idősök, nők és gyermekek estek áldozatul többnyire a csőcselék brutális kegyetlenkedéseinek. A románok lakóházakat fosztottak ki, belovagoltak Nagyenyeden a református templomba, összetörték az úrasztalát, az orgonát, a padokat és a karzatot. Elpusztították a Bethlen Gábor által alapított református kollégiumot könyvtárával együtt, és felégették a püspöki levéltárat is. Ezután rávetették magukat a környező megyék falvaira, összesen több mint 10 ezer fegyvertelen embert mészároltak le, ezzel örökre megváltoztatva a térség etnikai arányait a javukra. Kegyetlenkedéseiknek Bem József hadjárata vetett véget.

Az orosz betörés idején a Szemere-kormány még készített egy kései megbékélési tervet, amelyben „a magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődéséről” kívánt intézkedni. Bár ez sem foglalta magában az autonómiát, de széles nyelvhasználati jogokat, valamint megyei önállóságot ígért, továbbá külön román légiót a seregben. De a szabadságharc sorsa ekkora már eldőlt.

A törvény ereje

Ugyan Andrei Saguna román püspököt és Franz Salmen szász gróft a legmagasabb kitüntetésben részesítette az ifjú Ferenc József (1848–1916) – arany érdemkeresztet kaptak –, elmondhatjuk, hogy a nemzetiségek azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül. Az elnyomás és a központosítás évei következtek, Erdély is csak egy lett az alárendelt tartományok közül, az ígéretekből semmi sem vált valóra. Az unió érvényét veszítette, a Partiumot ismét Erdélyhez csatolták. A szász koronataromány tervét ugyanúgy lesöpörte Ferenc József az asztalról, mint a románok önállóságát. Előbbinél a birodalom egysége, utóbbinál a csekély számú román értelmiségi volt az indok. A csalódás, különösen román részről, óriási volt.

Ám a krími háborúban és Olaszországban elszenvedett vereségek után ismét közeledni próbált népeihez Ferenc József. Amíg az erdélyi nemzetiségek még mindig az unióról vitáztak egymás között, a császár megígérte a románoknak, hogy soha nem fog hozzájárulni az unióhoz (csak négy évet kellett várni az ön-ellentmondásra), és leszállította 1861-ben a választójogi cenzust erősen. Így történt meg, hogy az 1863. évi választásokon 49 román, 44 magyar és 33 szász jelölt szerzett képviselői mandátumot. Az új erdélyi országgyűlés aztán gyorsan meghozta a nemzetiségeknek kedvező törvényeket: hivatalos lett a román, a német és a magyar nyelv.

Mindez nem tartott sokáig, Ferenc Józsefnek kedvezőbb volt megfoglyatkozott birodalma legnagyobb lélekszámú népe, a magyarok felé fordulni, ezért 1865-ben összehívta az országgyűlést Kolozsvárra, hogy bejelentse az unió elfogadását és a választójogi cenzus újbóli megemelését. Derült égből villámcsapásként érte ez a románokat, a kiegyezést elérő magyar politika pedig megelégedett azzal, hogy a Monarchia többi népe fölé lett emelve, és nem foglalkozott azzal, hogy hazájában minden második ember nemzetiségi.

„Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást” – rendelkezett azután az 1868-as népiskolai törvény, amit a nemzetiségi törvényben azzal is kiegészítettek, hogy az állam köteles olyan alsó- és középfokú iskolákat felállítani, amelyekben nemzetiségi nyelven folyik az oktatás. Emellett törvénybe iktatták az ortodox egyház autonómiáját ugyanebben az évben.

Hiába biztosított a korban széles jogokat a kisebbségeknek a nemzetiségi törvény, az általuk kért politikai jogokat és az autonómiát ismét megtagadták tőlük, ami például a román többségű Erdélyben, az 1848–49-es magyarellenos pogromot követően komoly hiba volt.

Tíz esztendővel később, 1879-ben – először megértve az etnikai arányokat – a kormányzat új törvénye értelmében 3-4 év haladékot adtak arra, hogy az ország minden iskolájában elinduljon a magyar nyelv oktatása. Ez nem szüntette meg a nemzetiségi nyelven folyó oktatást, csupán kötelezővé tette az államnyelv ismeretét is. Az intézkedés igen csak kudarcos volt, ahogy Katus László kutatásai mutatják, 1890-ben 2400 olyan iskola volt Magyarországon, ahol nem tanították a magyar nyelvet. A korabeli Erdélyben a kb. 1,7 millió nemzetiségiből csupán 266 ezer tudott magyarul!

Ezért hozott még erősebb törvényeket az országgyűlés, amelyek óriási felháborodást váltottak ki a szászok és a románok körében. Először a Bánffy Dezső vezette kormány határozott úgy 1898-ban, hogy minden községnek csak egy hivatalos neve lehet, amely szerint a községnév táblákon, iratokban csak magyarul voltak feltüntetve a falvak, városok nevei. Majd 1907-ben megszavazták a híres Lex Apponyit, ami kimondta, hogy minden iskolában, attól függetlenül, hogy állami vagy sem, tanítani kell a magyar nyelvet, de úgy, hogy „a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni”. Az iskolák állami segélyt ezután csak akkor vehettek fel, ha bevezették a magyar nyelv tanítását.

Erőszakos magyarosító intézkedésként szokás a Lex Apponyiról beszélni, bár hatása egyáltalán nem volt olyan átütő, mint ahogy azt lefestik. 1868 után 2755 román népiskola működött az országban, 1904-ben 2433 tiszta román és 407 vegyes tannyelvű iskoláról tudunk az állami statisztikák alapján, 1913-ban pedig 2170-ről, bár a román egyházak 2665-öt tartottak számon.

Ha a középfokú oktatást vizsgáljuk, akkor öt román gimnázium működött a dualizmus korában, a magyar kormány viszont szándékosan épített néhány magyar gimnáziumot nem magyarok által lakott területen, mint Nagyszebenben vagy Fogarason. Román egyetem nem nyílhatott, de a pesti és a kolozsvári egyetemen is volt román tanszék. Ennek a két egyetemnek és a jogakadémiáknak a háború előtti években 600-700 román tanulója volt.

A korra jellemző demográfiai robbanással, a különböző törvényekkel, valamint a Moldvába és Amerikába történő kivándorlással együtt Erdély népessége nőtt, de etnikai arányai nem változtak lényegesen. A magyarság körében kicsit gyorsabb szaporulat észlelhető, ami egyrészt a magasabb születésszámnak köszönhető, másrészt a kisebb népek, mint a zsidók vagy örmények asszimilálódásának. A szászok és románok körében ekkorra gyakorlatilag megáll az asszimiláció.

Népesség	1850	1910	1930
Magyar	585 342 fő (28,83%)	1 664 000 fő (31,6%)	1 481 000 fő (26,7%)
Szász	219 374 fő (10,58%)	516 000 fő (9,8%)	541 000 fő (9,8%)
Román	1 202 050 fő (57,97%)	2 830 000 fő (53,8%)	3 233 000 fő (58,2%)
Egyéb	66 971 fő (2,62%)	253 000 fő (4,8%)	293 000 fő (5,3%)
Összesen	2 073 737 fő	5 263 000 fő	5 548 000 fő

Erdély és a Partium népessége anyanyelv szerint az 1850. és 1910. évi magyar, valamint az 1930. évi román népszámlálás alapján

Anyaeországi hátszél

A kiegyezés után a szász autonómia megszűnt, Királyföldet betagolták a polgári államba. A szászok azután mégis elfogadták a dualizmus rendszerét, csoportosan beléptek a kormányba, így a nemzetiségi politika számukra kedvezően alakult, és komoly gazdasági támogatásban részesültek.

Nem úgy a románok. Egy ideig passzív ellenállást folytattak, bízva abban, hogy hamarosan a dualizmus rendszere összeomlik. Majd a Kárpátokon túl Románia kivívta függetlenségét, ami igen csak meghozta az erdélyi románok bátorságát. Terjedtek a dákoromán naptárak és térképek, amelyek egy Fekete-tengertől a Tiszáig tartó egységes Nagy-Romániát ábrázoltak. Az 1880-as években voltak, akik fegyveres felkelésre buzdították a Kárpátokon túlról az erdélyi magyarokat, a Nagyszebenben kiadott román napilap, a *Tribuna* hasábjain a magyar állam felszámolását pedzegették, ha az nem teljesíti követeléseiket.

Az egyre forrongó románok ismét Bécsből reméltek segítséget, a magyargyűlésletéről hírhedt trónörökös, Ferenc Ferdinánd szívesen vette volna terveiket, melyek szerint a Habsburg dinasztia uralma alatt valósul meg az önálló nagyromán egység. „Minden magyar, akár miniszter, akár herceg, akár bíboros, polgár, paraszt, akár házaló vagy háziszolga, mind forradalmár, mind csöcselék” – írta egy 1904-es levelében a trónörökös.

Eközben az akkori politikai élet vezéralakja, a kétszer is miniszterelnöki szélig jutó Tisza István igyekezett kiegyezni a románokkal. Habár Habsburg-hű politikusként hitt a kiegyezésben és a magyar szupremáciában, de mint bihari birtokos, akinek földjén nem kevés román élt, foglalkozta a magyar-román kérdés. Csakhogy míg ő mindig engedett nekik, addig ők egyre többet követeltek. 1913-ban odáig jutott a helyzet, hogy Tisza István az eddiginél is szélesebb körű nyelvhasználatot ígért (a román nyelv oktatásban való kiterjesztése, közigazgatásban, elsőfokú bíraskodásban való használata), egy román állami gimnáziumot, 7 millió korona államsegélyt a románoknak, 30 román választókerületet, valamint a Lex Apponyi „rekonsziderációját”. Erre ők tárca nélküli román minisztert és két államtitkárt is akartak. Nem mellékes, hogy a megegyezést hátráltatta Ferenc Ferdinánd is, mivel attól tartott, hogy a románok a magyarokkal kiegyezve közösen a dinasztia ellen fordulhatnak. Mindezek hatására a háborúig már nem született semmilyen megállapodás. A területi-politikai autonómiát és társnemzeti státust követelő románoknak kevés volt Tisza nyelvi és kulturális engedménye.

A megegyezési törekvésekkel párhuzamosan más elképzeléseket is kidolgoztak hazánkban, amelyek a magyar jövő megerősítését voltak hivatottak szolgálni, effajta próbálkozás volt többek között az 1902-es Székely Kongresszus és Bethlen István birokpolitikai koncepciója.

A székelyek túlnépesedéséből fakadó kivándorlása Moldvába már Kossuth idején is problémaként jelentkezett, ekkor készültek az első tervek arról, hogy a „népfölösleget” a Mezőségben és Bánságban kellene letelepíteni és földhöz juttatni. A szabadságharc leverése miatt ebből semmi sem valósult meg. A helyzet viszont tovább romlott, a probléma orvoslására hívták össze 1902-ben Tusnádfürdőn erdélyi és kormányzati politikusok részvételével a Székely Kongresszust. Az itt elhangzott beszédek bemutatták az ügy komolyságát, becsléseik 200–250 ezerre tették a Moldvába kivándorolt székelyek számát, felhívva a figyelmet arra, hogy a bukaresti politika miatt ezek az emberek erőteljes asszimilációnak vannak kitéve. A kongresszus célja az volt, hogy az államot rábírja az említettek hazahívására és letelepítésére azokkal a székelyekkel együtt, akik még nem jutottak birtokhoz szülőföldjükön. Hathatós ipari és mezőgazdasági támogatást, továbbá hitelintézetek felállítását kérték.

Eközben 1913-ban megjelent Tokaji László *Eladó ország* című könyve, amelyben feltárta, hogy az azt megelőző tíz év alatt milyen spekulációkkal került 200–300 ezer hold föld magyar birtokostól románhoz. Művét a későbbi miniszterelnök, Bethlen István egészítette ki egy tanulmányában, majd tervet dolgoz-

tak ki az Országos Magyar Gazdasági Egyesülettel, amely szerint egy altruista bank létrehozásával és az állam által elindított telepítési programmal kell segíteni az erdélyi magyar birtokok megtartását, és jelentősen megnövelni a föld-birtokló magyarság számát.

A kongresszus még tudott némi nyomást gyakorolni az államra, elindult a Székely Akció. Ennek köszönhetően gazdaköröket alapítottak, ahol elsősorban oktatás folyt, fejlesztették a városok iparát, valamint hitelintézeteket is felállítottak, csak igen szerény anyagi alappal.

Lassú fejlődés indult el így Székelyföldön, azonban a Tisza-kormány nem volt hajlandó foglalkozni sem a kivándorlással, sem a magyarok földhöz juttatásával. Elgondolkodtató, hogy miközben a miniszterelnök nem tudott megegyezni a románokkal, addig nem tett honfitársai helyzetbe hozásáért sem.

Ekkorra a románok több mint száz esztendeje többséget alkottak Erdély földjén, idő közben kivívta függetlenségét anyaországuk, követelései pedig egyre messzebbre hallatszottak. A magyarság ugyanakkor képtelen volt új erőre kapni, pozíciói egyre gyengültek. Ilyen állapotban érte el ezt a vidéket a „nagy háború”.

Győzelem után katasztrófa

Románia semlegességi nyilatkozatot tett 1914-ben, abban bízva, hogy a központi hatalmak győzelme esetén Besszarábiát, az antant győzelme esetén Erdélyt kaparinthatja meg. Abban, hogy Tisza István kezdetben ellenezte Szerbia megtámadását, komoly szerepet játszott, hogy a Román Királyságot már ekkor az ellenséghez sorolta, és számítása be is vált a későbbiekben. A német vezérkar viszont „garantálta” neki Románia semlegességét és az erdélyi határ megerősítését, így végül engedett a nyomásnak a miniszterelnök. A háború közben aztán további nyomásnak lett kitéve Tisza német oldalról, ugyanis Németország folyton az erdélyi románok helyzetének javítását várta a magyar kormánytól, ily módon akarták ugyanis megnyerni a számukra oly fontos román haderőt. Tisza István ennek már nem engedett, Románia antanthoz való csatlakozásának azonban mégsem ez volt az oka, hanem az, hogy a Monarchia 1916-os katonai kudarcai folytán Bukarest úgy számított, hogy sokkal jobban jár, ha a franciákat választja. Párizs Romániának ígérte teljes egészében Bukovinát, a Bánságot és Erdélyt egészen a Tisza vonaláig.

A román offenzíva megindulásakor mindössze a csendőrség őrizte a magyar határt, így a betörés könnyen ment. Érdekes, hogyan viszonyultak az erdélyi románok ekkor a román hadsereghez, ugyanis egyáltalán nem úgy fogadták őket, mint a határon túli magyarok Horthyt úgy jó két évtizeddel később. Természetesen sokan örültek, és a román nemzet egyesülését várták az akciótól, ugyanakkor a többség tartózkodóan viselkedett, és arra is találunk nem kevés példát, hogy lenézően szóltak az erdélyi románok a bevonuló katonákról.

A román hadsereg 1916 augusztusában megszállta Brassót és Székelyföld nagy részét, de Nagyszebenbe már nem merészkedett be. Akciójuk egy hónap alatt kifulladás, szeptemberben érkezett a német-magyar ellencsapás: előbb Brassónál, majd Marosvásárhelynél győztek a központi hatalmak, december 6-án pedig bevonultak Bukarestbe, és megszállták Románia kétharmadát.

1918. május 7-én a Cotrceni-i királyi kastélyban, Bukarestben Románia békét kötött a Monarchiával, és Magyarország a Kárpátokon túli vidéken 5000 négyzetkilométernyi, főleg erdőséggel borított területtel gazdagodott. Persze ez semmi ahhoz képest, amit aztán a románok kaptak tőlünk, főleg ha hozzávesszük, hogy a központi hatalmak Besszarábia annektálását is elnézték, ami 45 ezer négyzetkilométert és hárommillió embert jelentett. „Románia nem átallotta megrabolni szövetségesét is. Nem átallotta a túlnyomóan orosz lakosságú Besszarábiát kihasítani annak a szövetségesnek területéből, mely még néhány hónappal ezelőtt véres áldozatokat hozott Moldva megmentése érdekében” – mondta erről Nagybaczoni Nagy Vilmos vezérezredes.

Romániának nem kellett a bukaresti béke értelmében leszerelnie seregét, és ezt ki is használta néhány hónappal később, amikor a Monarchia és Németország végső veresége után 278 ezer fős hadával benyomult Erdélybe (hazánknak 35 ezer főben maximalizálták honvédségét Trianonban).

De miért nem tudta ekkor megvédeni területeit a több mint 1 millió katonával rendelkező Magyarország? Néhány mozzanatot érdemes feljegyezni 1918 őszéről a katonák hozzáállásáról és a hadsereg szétesésével kapcsolatban. A fegyverszünetet 1918. november 3-án 15 órakor írták alá Padovában, de már 13:40-kor kihirdették és letétették az osztrák-magyar katonákkal a fegyvert, pedig érvénybe lépése a fegyverszünetnek csak november 4-én 15 órától volt. Mivel letétették velük a fegyvert – az osztrák-magyar főhadvezetőség és politikusok –, ezért az előretörő angol és olasz hadsereg több mint 400 ezer osztrák-magyar katonát ejtett foglyul 3-a és 4-e között, a fegyverszünet érvénybe lépése előtt! Ezek a katonák fontosak lettek volna az ország határán.

Legtöbbje a hazatérő katonáknak tovább folytatta volna a harcot, most már nem a dinasztia érdekeiért, hanem a hazáért. Érdekes Hary Józsefnek vagy Somogyváry Gyulának a naplója, az olasz frontról jöttek mindketten haza. Sopron tájékán a bihari bakák – közöttük sok román nemzetiségű volt – elkezdtek magukat beásni az országhatárra. A tisztek megdöbbenve kérdezték, hogy „maguk mit csinálnak? Hát százados úr, eddig talián földön verekedtünk, onnan visszajöttünk, de ez most már a haza földje, innen nem hátrálunk tovább.” Károlyi Mihály viszont kiküldte komisszárait, azok letartóztatták a tiszteket, és arra utasították a katonákat, hogy térjenek haza, mert földosztás lesz.

Ma már nem tudjuk megmondani biztosan, hogy a hadsereg mekkora részét lehetett volna egyben tartani, különös tekintettel a nemzetiségekre, de azért azt nyugodtan kijelenthetjük, hogy másképp alakult volna hazánk sorsa, ha nem bomlasztják szét a haderőt, és Magyarország megpróbálja védeni határait, amire

csak egy-két önkéntes csoport tett kísérletet, mint a Kratochvíl Károly vezette Székely Hadosztály. Ebben azért is lehetünk biztosak, mert Románia is megvárta a Mackensen-hadsereg kivonulását és a magyar hadak szétesését, csak utána nyomult be Erdélybe.

A Károlyi-kormány még megpróbált egyezkedni Bukaresttel, Jászi Oszkár november 13–14-én Aradon folytatott tárgyalásokat a románokkal. Habár ő próbált nekik engedményeket tenni, a románok nem voltak hajlandók engedni az általuk követelt 26 vármegyéből. Alig telt el két hét a kudarcba fulladt tárgyalások után, és Jászi, valamint Károlyi Mihály utasította a magyar államvasutakat, hogy a gyulafehérvári népgyűlésre igyekvő románokat ingyen szállítsák, továbbá a népgyűlés rendelkezésére bocsátották a gyulafehérvári tiszti kaszinó nagytermét.

Elérkezett 1918. december 1-je: a magyarországi románok 1228 küldöttje ki-mondta Erdély, a Körösök vidéke, Bánság és Máramaros csatlakozását a Román Királysághoz, amit a szászok januárban jóváhagytak, majd a nagyhatalmak Trianonban szentesítettek. 1,5 millió magyart pedig elhallgattattak a gyulafehérvári határozat ezen pontjával: „Teljes nemzeti szabadság az összes együtt élő népnek. Minden nép számára a saját nyelvén biztosít oktatást, közigazgatást és ítélkezést az illető néphez tartozó személyek által, és a lakosok számának arányában minden nép képviseleti jogot fog kapni a törvényhozó testületben és a kormányzati szervekben.”

Ebből mennyi valósult meg az elmúlt száz esztendőben? Olvassunk bele a mindennapi hírekbe, és meglátjuk.

A történetnek nincs vége

Végigtekintve a honfoglalástól a gyulafehérvári nagygyűlésig eltelt ezer évet, láthatjuk, hogy Erdély román kézre kerülésének számos összetevője van. Kellett hozzá a mérhetetlen pusztítás, a sokszor módszeres népirtás, amit a tatárok, törökök, Habsburgok és románok vittek véghez. Kellett hozzá a románok folyamatos bevándorlása, akik ahogy teltek az évszázadok úgy tértek egyre nagyobb számban Erdély földjére. Kellett hozzá a bécsi politika, amelyik többször kijátszotta a románokat a magyarok ellen. És kellett hozzá a téves magyar politika, amelyik a románok dinamikus gyarapodása mellett vagy elodázta a nemzeti-ségi kérdést, vagy nem vette elég komolyan, miközben saját nemzetét nem akarta segíteni a szülőföldjén való megmaradásban, majd meg sem próbálta egyben tartani a történelmi Magyarországot, hanem árulásai sorozatával mások kezére játszotta.

Mindezek eredménye 1918. december 1-je. Egyes hangok szerint, mint minden európainak, nekünk is vígan ünnepelnünk kellene a románokkal egyetemben. Ehelyett inkább vessünk egy pillantást 2018 Erdélyére, hiszen még mindig 1,2 millió honfitársunk lakja ezt a földet, akik ugyanolyan szívóssággal küzde-

nek jogaikért, mint a XIX. századi románok. Nagy kérdés, hogy milyenek lesznek a gazdasági körülmények a következő időkben a magyarok által lakott tájakon, meddig és milyen mértékben élvezhetik az anyaország támogatását nemzettársaink, növekedik vagy csökken gyermekvállalási kedvük és kívándorlásuk aránya, illetve milyen magyarellenességgel kell szembenéznük.

Az ENSZ előrejelzése szerint 2100-ra Románia lakossága csaknem megfeleződik, a mai 19 millió helyett 10,7 millióra csökken. Vajon hányan mondják majd ebből magukat magyarnak? A történetnek még nincs vége.

	Magyar	Szász	Román	Cigány	Egyéb	Összesen
Létszám (fő)	1 237 746	30 816	4 816 895	271 417	131 829	6 475 894
Arány (%)	18,92	0,48	74,38	4,19	2,03	100

*Erdély (Partiummal és Temesvidékkel) etnikai arányai
a 2011-es romániai népszámlálás alapján*

„Köztük van a költészet”

Kemény István: *Nilus*

Budapest, 2018, Magvető Kiadó

Folyamversek, de nem csak versfolyamok, Kemény István ezúttal is precízen szerkesztett. Legutóbbi megjelent könyve (*Lúdbőr*, 2017) esszégyűjtemény, ott is hasonlóan meg van komponálva a kötet felépítése, tematikák és szituációk határozzák meg a szövegek sorrendjét. A *Nilus* versei is így kerülhettek egymás mellé, a nyitó és záró vers keretezte szövegkorpuszba.

Film ez a kötet, forgatókönyve van. Nyit a Dunával és zár a Nílussal, még pontosabban a Nílus deltáját (meg persze a Duna deltáját is) megjelenítő sortördéssel. Nem tud nem eszembe jutni, hogy ahol végződik a vers, ott kezdődik a tenger. „Csoda” – ez az utolsó szó a kötetben és a „deltában is”. A tengerhez jutás talán a csoda? Vagy az az út maga, amíg eljut odáig a víz, vagyis a költő, versbeszélő, olvasó? Ráadásul ez a kötetzáró szó, ez a csoda az oldal bal sarkában áll, folytatást ígérően, oda, mellé még jön majd valami.

A versek maguk is hullámmozók, nem minőségükben azok, mint ahogy a meder alapvetően állandó, hanem eszközeikben mutatnak a Keménytől megszokott mód változatosságot. Rövid, akár egy-, kétso-ros szöveg (*Kérdés, Régi vita szilánkja*, illetve a *Legalsó sor* című egysoros (!) képvers) és oldalakon át hömpölygő versfolyam (*Esti kérdés P. Gy.-hez*) egyaránt akad a kötetben. Van, amelyiknél – a tőle ismert módon – érdemes komolyan venni, hogy nem komoly semmi, legalábbis ezen a hangon szól, a következő minimum dúdolható dalként (ballada, sanzon, blues) olvastatja magát (*A leglassúbb teve tánca*).

Eközben Kemény vissza is utal, ha kell. Előhossa például az életmű korábbi, bizonyos értelemben már klasszikussá vált

szövegét, a *Kétszer kettőt*. Az *Élőbeszéd* (2006) kötetben ez volt olvasható: „Kétszer kettő az négy. / Ha sosem mondom el – elfelejtik. / Ha túl sokszor mondom: nem hiszik el.” Az akkori kötetzáró vers zárlatként pedig így szólt egyes szám első személyben: „Kétszer kettő pedig négy.” / Ha sosem mondom el – elfelejtik, / ha túl sokszor mondom – nem hiszik el. / És gúnyolódni tilos.”

Most, egy évtized elteltével, már végképp nagyon minimális reménykedéssel így: „Kétszer kettő az négy, mondtam, de kiröhögtek. / Az ÚJKOR VÉGE táblát ásták be a földbe.”

Az újkor vége egyszersmind a felvilágosodás korának végét jelenti, ami nyilvánvalóan nem most érkezett el (talán valamikor akkor, amikor egy magyar költő azt mondta, hogy „a kétszer kettő józansága hull rám”). Semmi esetre sem most lett egyértelmű, hogy vége van, inkább a vég kimondása hangsúlyos itt. A földbe vert tábla biztos lábakon állva hirdeti, vége. Valahol máshol, más korban keresendők a megoldások, ha vannak. Kemény költészetének, költői gondolkodásmódjának egyébként is alapvető váza, szerkezeti eleme a történelem, az emberiség mint egyén és közösség széttartó, mégis közös története. A *Patai második éneke* című versben konkrétan is megfogalmazódik: „Én fogom tanítani a történelmet. // Tárgyunkról tudni kell, hogy korrupst, / és kivételektől hemzseg: / hogy megvegyék kilóra őket, csak azt várja mindegyik.” Ezt a személytelenítést a folytatásban így fordítja vissza: „...vannak emberek is, / akik úgy csapják be a tényeket, ahogy nem szégyellik...” A „történelemtanár” a vers

végén egyrészt egyenesen a hallgatóság tudomására hozza, hogy „mint azt más forrásokból / már bizonyára tudják, / nincs igazság”. De a történelemtanár az is, aki visszatérve a legelején megfogalmazottakra, azzal fejezi be a „székfoglalót”, hogy „egy szó, mint száz, az igazságot / fogjuk keresni. És ne is húzzuk / tovább az időt, vágjunk bele.” Nem is lehetne másképpen, nem is illik másképpen.

Az igazságkeresésből – amire, szintén a fent idézett versben, azt mondja a versbeszélő, hogy „az igazságkeresésre lettem kiképezve” – Kemény a maga lírai módján alaposan kiveszi a részét. A *Nílus* szövegei, minden személyességükkel együtt, messzemenően közéleti, közérzeti versek. Cselez a költő, a mikrovilág folyamatait ábrázolva sok esetben törbe csalsa az olvasót, kezdésnek máris a *Rakpartos balladával*, ezzel a hangulatában Kántor Pétert (és más, egyéb élő klasszikusokat) idéző, egyszerűnek tűnő, dallamos szöveggel. A kedélyes(nek tűnő) hangvétel a nagyon is komor helyzeteket is képes megjeleníteni. Válságtáb, műtét, halálmintás nap, gazember, ezek mind-mind a Rakpartban, a rakpart körül. Ezek megírása, rögzítése közben a feloldások is megjelennek: isten-élmény, barna vizsla, égbolt, barátok. Nincs elzárva sem egyik, sem másik a verset író tekintete elől, a vers mindent be képes fogadni, illetve így képes a beszélő magából is mindent kiadni. Így nyer értelmet a cím is. A szöveg nem pusztán egy jól dúdolható (mondókaszerűen olvasható) versként, hanem (lírai) elbeszélésként hangzik fel, benne a XX. századi balladákat megidéző módon ott a szerző lelkiállapotának tükröződése.

Hasonlóan jár el Kemény az ajánlott, művészbáratainak címzett szövegekben. Az egyedit megszólítva az általánost is hívja. Amit lát és láttat, attól az ajánlás mint címke nem eltávolít, épp ellenkezőleg, ha már egy olvasó biztosan van – maga a címzett –, a kötetet forgatónak még inkább bátorsága támadhat behelyezkedni egy-egy történetbe. Magára vonatkoztatni

a felhangzó szavakat. A versek a beszélőtől indulnak és legtöbb esetben oda is térnek vissza, de közben rengeteg helyen és helyzetben megfordulnak, szereplő lehet bármi, ami a költő keze ügyébe kerül. A *Nyilas Attila ötvenedik születésnapjára* című versben szó szerint is megkapja az olvasó a költészet mibenlétére vonatkozó megállapítást: „ilyenek a titkos kincsek / köztük van a költészet is / patroklosztól don quijotén / át egy női irhabunda- / javíttatás történetén / keresztül egy szerelemről / és annak az elmúltáról / és egy derék szücsmesteren / keresztül a szeretetről” és így tovább. Minden, illetve bármi beemelhető a költészetbe, ez minden olvasónak jó hír.

Ugyanígy a leginkább metaforikus szövegekben, például a kötet egyik nagy vers-teljesítményében, *A leglassúbb teve tánca* címűben. Kemény mintha gyerekverset írna, felrajzolt és szépen kiszínezett nagy képpel, a feszültségkeltés pontosan adagolt pillanataival és a várt és megérkező feloldással. Költészetértelmezés ez is, és talán még annál is több, régen, mikor még ilyesféle kifejezések nem mentek ki a divatból, létértelmezőnek mondták az ilyen típusú, mélységű és pontosságú szövegeket. Az események tevék, az élet egy karaván, halad, a tömegtől (karaván) nem látszanak az események (tevék), mindenki csak a karaván felől értelmezhető egészen addig, míg valaki (egy teve, azaz esemény, azaz önálló entitás) megváltozott viselkedésével ki nem lép a tömegből, és el nem kezd valami egészen mást csinálni. Hogy végül megölik-e, az a versből nem derül ki, mindenesetre ez az első reakció, a kiiktatás gondolata. Az irigysége, hiszen a különbözőség végzetes lehet a jól megszabott módon működő egészre nézve. A leglassúbb teve tánca azonban az időbe rekesztve most is zajlik, ez a pillanat örökké is tarthatna akár. Kemény István ebben a versben és a kötetbeli méltó párjában, a *Hipnoterápiában* egyrészt a művészet – a költőien lakozás általa oly sokszor, legplasztikusabban a *Költészet megkopasztása lúdbőrig*

című esszéjében megénekelt elengedhetetlen fontosságáról, másrészt az ilyen típusú létbátorságot kísérő kihívásokról beszél.

Míg az éneklő-táncoló szubjektum csak a pillanatban tartható biztonságban, hisz következőkben kíméletlenül halad majd tovább a menet, a *Hipnoterápia* „ön”-ként megszólított főszereplőjéről megtudjuk, hogy tárgy- és időszerűen mi volt és van a világban.

„Ön most szomorú” – hangzik a(z ön) megszólítás. „Nem végtelenül, / csak nagyon-nagyon.” Nem spleen ez, nem is egyszerű szomorúság vagy még kevésbé valamifajta értelmiségi álsíralom. Rezig-nálnak sem mondható, hiszen önmagában a terápia gyógyulást helyez kilátásba. Ezzel szemben a múlt eseményeiből leszűrt tapasztalatok, a következtetések és a talált összefüggések büszkévé tehetik a gondolkodót, boldoggá nem. A *királynál* című Kemény-kötet emblematikus nagy versében (*Remény*) csalódott, lemondó, mégis erőteljes hangja visszhangzik itt, abban a vershelyzetben jóst keresett, és Istenre talált a beszélő, a *Hipnoterápiában* a múlt elemzése közben hasonlóan jár: a számtalan méltatlan és még méltatlanabb helyzet után, mikor végre egyedül lesz, és szabadnak mondhatja magát, egy tengerpartra gondol. És ott „a két gyerekre gondol, akiket / tengerparton Szent Ágoston talált, / amikor napi ideges sétájára / kirobogott, tűnődni a létező / legegyszerűbb világmodellen, / a Szentháromságon, amit nem értett, pedig ő állította fel”. A legendában a kisgyermek egy kagylóval

egy maga ásta gödörbe meri át a tengert, mire a közben a Szentháromságon gondolkodó Ágoston megjegyzi, hogy az lehetetlen. A gyermek történetbeli válasza kemény: előbb végzek vele, mint te megértenéd, amin gondolkodsz. Ami válasz logikusan igazolható. Elméletileg lehetséges a tengert kimerni, a lehetőségességet nem befolyásolja, hogy mindez időben meddig tartana, míg a Szentháromság titkát megérteni, vagy, és itt visszatérünk a vershez, a történelem minden összefüggését, benne az ember minden motivációját, a jövőt és a jelen nagy kérdéseit teljességgel megismerni: lehetetlen. „Szent Ágoston, ...aznap, / mint egy költő, úgy örült a gondolatnak, / hogy a világ egy lukba merhető” – mondja a hipnoterapeuta, majd szigorúan le is zárja a megmenekülés résnyire nyílt kapuját: „De ön szomorú. Önnek nincs feloldás” – mondja, visszatérve a vers indulásához. „De nem csalódott, nem dühös” már, „nem türelmetlen” és „nem is elégedett”. A szomorúságból erőt merít, és: locsolni kezd.

„Nyugodj meg Nílus, megtetted a dolgodat” – ez már a kötetzáró nagy versben hangzik el. A kötet ideje eltelt, a két nagy napszak, ahogy a két ciklus címe mutatja (*Délig, Estig*) véget ért, a záró verssel az éjszakához érünk. Befejezéshez viszont aligha. „Örülj egy kicsit”, mondja még, „mert most már / Nílus is maradsz, / a sós vízizig kitartó”.

Az olvasó sokkal könnyebb helyzetben van, ha ki akar tartani, mert neki van ehhez segítségként egy újabb kiemelkedően jó Kemény-kötete.

Nagygéci Kovács József

A „boldog feltámadás” reménye

Térey János: *Káli holtak*

Pécs, 2018, Jelenkor Kiadó

Térey János a *Káli holtakkal* nem az évtizedekkel ezelőtt divatba jött „iker-regény” képlethez igazodik. Egy színpadon és filmen, tévésorozatban is sikeres, ifjú „sztár színész” (pl. egy nagy sikerű *Hamlet* előadás címszereplője), Csáky Alex „beszéli el” színházi és privát életének hónapjait úgy, hogy eközben szövegszerűen is sok minden megelevenedik a *Káli holtak* című tévésorozatból is (melynek egyik főszereplője Alex), s amelyben a varázslatos Balaton-felvidéki tájat évszázadokkal korábban itt eltemetett (például tatár, török által lemészárolt), most életre kelt holtak „lelik el”. De nem Mikszáth Új Zrínyiászának vagy Tamási Áron *Rendes feltámadásának* „tréfás” megközelítésével, hanem a 2010-es évek tömeges népvándorlásától megihletve, katartikus, illetve hatásvadász mozzanatok vegyítésével.

Tökéletesen új „műalakzat” tehát Térey első nagyregénye, melybe tradicionális epikai elemek keverednek (színészregény, utazási regény stb.) a „realista”, lélek-elemző próza eljárásaival. Ahogy ezt megelőzően Puskin *Anyeginjéhez*, a *Niebelung* énekhez, Wagnerhez is fesztelen természetességgel folyamodott. S ezúttal is működik a múlt remekművei (ezúttal a *Hamlet*, a *Haramiák*) által megteremtett háttérefektus: a „klasszikusok” és a mai művészi lehetőségek kontrasztja. Az összevetés terépe ezúttal a tévésorozat, illetve az, ahogy Alex elbeszélése „rájátszik” a színházi regény közönségcsalogató, pletykaigényt kielégítő, kommersz elemeire. A szenzáció ezúttal a szórakoztató, társasági-közeleti művészvilágot bemutató „én-regény”, s az igazi, a valóban nagy művészet igényének „összeérése” Csáky Alex elbeszélésében.

A „szintkülönbség” érzékeltetése azonban egyáltalán nem pusztán kiaknázható humorforrás (ez is megvan Téreynél, szinte pályája kezdetétől igen sok értéket produkálva), hanem szervesen jelenlevő s már-már nélkülözhetetlen kísérője – más-más módon – a regénynek. Újszerű, s egyszersmind a korábbi művekre építkező alkotás tehát a *Káli holtak*. Drezda, Varso, Sztálingrád, Debrecen stb. után telitalálat a Káli-medence mint kontrasztot képező és a ma szempontjából számon kérő magyar szenvedéstörténet. Abban is a korábbi módon aknáz ki új témát és teret a *Káli holtak*, hogy mind a személyesség (alanyiség), mind a világszerűség (tájhoz kapcsolódó térbeli jelentésség) egymást ösztönzi páratlan szuggesztivitással, egészen egyedi és hihetetlenül gazdag, szinte költői szintézis irányába hatva. A *Kazamatákban* is hasonlóképpen jelen volt ez, de halványabb jelentésárnyalattal, az elnyomottak lázadásaként. És polemikus relációban egy korábbi versciklust (*A.B.F.R.A: a boldog feltámadás reménye alatt*) is játékba hoz, az itt feltámadók agresszivitásával ellenpontozva. Talán mondani is felesleges, hogy a Káli-medence, a Hegyestű és sok más minden a történelmi és esztétikai értéktelítettség jelentése gyanánt izgalmasan (és szerencsésen) tágható. Mindennek köszönhetően Térey ezúttal is olyat akar (és tud) mondani, ami minden szokványos és felszínes megoldástól eltér.

Ahhoz, hogy a filmforgatás világa, a színészek és rendezők életformája és gondolatai (és sok minden egyéb) igazán hiteles (és érdekes) legyen – természetesen –, szemléletes valóságmegjelenítéssel kell élnie. Térey (akiről sokszor megírták, hogy „min-

dent meg tud csinálni”) ebben is remekel. A „nagy” dolgoktól egészen addig, ahogy például a játszótéri szülők típusait szisztematikus módon azonosítja. Aztán nagy ambícióval eleveníti meg külföldi utazásokat: Isztambul, Athén, Szentpétervár, Kolozsvár. „Topográfiai poézist” teremtve népcsoportok sorsát jeleníti meg. Annak idején Tarján Tamás a „terek lírikusának” nevezte Téreyt, s valóban nem mindennapi teljesítmény az, ahogy az érzelmeket térélménnyé objektiválja. (Városai, tájai többnyire apokaliptikus pusztulások színterei voltak.) Olykor kommentár nélkül is kifejező ereje van a leírásnak, pl. Borombovics „nyaralótelepének” giccsparádéja esetében. Lényeglátó a kulturális élet rajza is. Alexet ingerlik például a sztereotípiák, az egyedi és igazi értéket elfedő általánosítások: „Csángó mester faragta, ez a mi fétistárgyunk.” Vagy: „A holokausztról szól, tehát csakis remekmű lehet.” Meg is fogalmazza, hogy mivel van baja: „Nem azért ünnepelnek valamit, mert jó, hanem mert valamilyen ügyet képvisel.”

A zombi apokalipszis jelentésének tisztázatlansága is a művészetpolitika kétértelmű, zavaros, sikercentrikus téma- és eszmeválasztásait illusztrálja. A film (és a regény) befejező részében az egykor éltek számon kérő áradatának víziója után indul meg Alex (a filmben Botond) „megvilágosodása”: a magyarságot (Géza fejedelmet) az augsburgi vereség döbbentirő, hogy nemcsak a kereszténységgel kell elfogadólag számolni, hanem a Kárpát-medence földrajzi adottságaival is, nehogy végzetesen beszoruljunk Regensburg és Bizánc (manapság: az EU és Oroszország, Törökország) közé. Ez a múltélmény tehát közvetlen folytatása a fenyegetettség- és pusztulástematikának (Drezda, Varsó, Königsberg), amihez csatlakoztatható Trianon, a holokauszt, Csernobil és sok minden más, sőt: az Európára zúduló afrikai, ázsiai muszlim milliók. Mintha maga az apokalipszis *János jelenései* óta vagy még régebbtől fogva adott lenne, legfeljebb konkrétumaiban változna. Bizonyos moz-

zanatokban (de mégis felöltő módon) ezek ellenében jelenik meg a humánus és a kultúra ereje (Shakespeare, Schiller, Csehov). Ez a művészi, erkölcsi „ellenerő” éppen azért reményt keltő, mert a horror a tiszta szépségnek és értelemnek is „alkatrésze” a *Divina Comédiában*, a *Hamletben*, sőt talán a valóságos életben is.

Időnként a stáb tagjai is el-előprengenek azon, hogy a zombi horroroknak mi is lehet a mai jelentése. S ezen a szinten szélesedhet a mű (mely látszólag meglehetősen szűk körre, színészek, rendezők, filmek, újságírók világára korlátozódik) zombi rémálomból aktuális politikai következtetéseket hordozó, gondolati szempontból is izgalmas szöveggé. Trianon és Drezda ugyanis nem egyszerűen irracionális horror, viszont átélői számára kétségtelenül azzá válhatott, s kibeszéletlenségével csakugyan a jelent és jövőt mérgező, „velünk élő” borzalom. A mindenkori és jövőre vetített veszteségek mozgósíthatják ugyanis önvizsgálatra a pusztulás elszenvedőit, de megtervezőit és végrehajtóit is. Ez a mű katartikus hatásának lehetőségét jelenti: az unott, önző, sikercentrikus egyén így módokon „nyílhat meg”, ambíciója így szélesedhet jövőt építővé. Térey korábbi műveiben Varsó, Drezda, Sztálingrád stb. a világtörténelem nagy katasztrófáinak színtere, a *Káli holtak* most mindezek mellé társítja a magyar múlt és jelen szenvedéstörténetét még akkor is (vagy éppen ezért nagy nyomatókkal), ha egy felszínes és végiggondolatlan tévéorozat ürügyén kerül szóba. (Mindez így és csak így igazán mai.)

Így van ez összhangban a posztmodern frivol játékosságával. A zombi apokalipszis hatásvadász megfilmesítése ellenponthozza az igaz értékeket (Shakespeare-t, Schillert). Hogy ti. a legnemesebb kísérthistóriával, a *Hamlettel* azonosulva be lehet-e érni egy olcsó, üzleties rémálom sikerével? Hiszen az európai keresztény kultúra fenyegetettsége mindenféle terrorakció és rendőrségi hír nélkül is éppen eléggé valóságos. A kimondatlanság, a „bi-

zonyítatlanság”, az elhallgatások aztán kétes irányba vihetik a romlatlan tépelődőt is. Például abban, ahogy Alex szakít Borombovicssal, némi szerepe a szabadkőműves kérdésnek is van. (Ha akarom, ez is idézés, méghozzá nem is akárhonnan, a *Háború és békéből*.) Alex gyanúja ugyanakkor csak elrédő meditáció: „Tegyük fel, hogy tényleg ők irányítják a világot, mi pedig csak statisztálunk a színházunkban, ahol azt játsszuk, hogy szabadok vagyunk.”

A zombi horror mai aktualitását a szöveg többszörösen hangsúlyozza, például azzal, hogy az Alex társulatának isztambuli *Ványa bácsi* előadásával egy időben sokáldozatú terrortámadás, robbantás sokkolja őket. (Tehát az apokalipszis nem „irodalmi” téma.) A regény szövegében – egyébként – nem kizárólag a migráció kérdésével hozzák összefüggésbe a *Káli holtak* zombi horrorját, legalábbis a rendező szerint nem a migránsokra, nem is a cigányokra kell gondolni, hanem általában a kitaszítottakra. (Márton László a *Niebelung lakópark* kapcsán még általánosabban fogalmazott, Téreyben olyan profetikus költőt sejtve, aki a világrend közeli megváltozását jövendőli meg.)

Mármost aligha vonható kétségbe, hogy akár „keményvonalas kannibálhorror” látunk a *Káli holtak*ban, akár „világépítő misztikus thrillert”, az archaikus, primitív elemtől való félelmet sugalmazza a történet, melyet (persze) ihlehetnek a XX. század első felének agresszív tömegideológiái is (bolsevizmus, nácizmus). (Egyébként a tévésorozatban a remete Lajos atya ennek a vallási, etikai ellenpontja.) Még általánosabb Líviának, a sorozat női főszereplőjének a véleménye, aki szerint a film „zombi horrorba csomagolt társadalomkritika”, s arról szól, hogy „mivé fajul az emberiség, ha a lélekről leválik a civilizáció vakolata”.

A horrornarratíva valóban „civilizációnk és emberlényegünk elvesztésével szembesít”, tehát a zombik „saját magunk állatias, ösztöneikre csupaszított másai”

(ez talán a legelvontabb definíció a regényben), még akkor is, ha ezek a betolakodók egytől egyig itt született magyar parasztok, szerzetesek, végvári vitézek stb. Meglehetősen gazdag, eltérő jelentésárnyalatokat felvonultató beállítások ezek, melyek közös eleme (tehát lényege) a pusztulás és a „barbarizálódás” látomása. Nem lehet azonban mellőzni egy döntő körülményt: Csáky Alex nagyapja Monoszlón van eltemetve, tehát genetikailag ők is káli élők, akik káli holtak lesznek. A zombi szimbolika tehát erős szálakkal fűződik a magyarsághoz (is), múlt nemzedékek örökségéhez. Ily módon a „bennük élő”, majdan életre kelthető pusztító ösztön a leginkább cáfolhatatlan (de persze sokféleképpen tágítható) megfejtése a jelenre zúduló barbárság jelentéskörének. Ezen a szálon az értelmezés lehetséges folytatása: a Borombovics által „idevarázsol” terek szobrokkal, idézetekkel, mesterséges tóval, templomimitációval stb. a zombi lázadás ellentétele a „mindenható” kultúra (kultúra imitáció), a „nagy Geométer” dicsőítésének szellemében. Tovább gondolva: a magyar barbárság és egy kozmopolita álhumanizmus elvetendő véglet gyanánt kap szerepet. Mintha nem is létezne más megoldás, mint a nemzeti princípium megnemesítése, afféle „boldog feltámadás” reménye, a Borombovics-féle elvontság és sznobizmus nélkül. Azaz: a Káli-medence (vagy az egész Magyarország) természeti, történelmi, kulturális értékeire nézve a barbárság éppúgy veszélyt jelent, mint a „mesterséges”, nemzeti felelősség nélküli „kulturmáz”.

Ennek az interpretációnak veszélye (még ha valós elemeiben a regény szövegén alapul is), hogy háttérbe szorít egy másik lényeges mozzanatot: a *Káli holtak* nyelvi és emocionális gazdagsága elsősorban fogalmazásmódjának eredetiségén, egyediségén alapul. Alex beszédmódja a mai huszonévesek kissé hevenyészett, korhoz kötötten szemléletes nyelvét adja vissza. Az egyik színésznőről mondja: „Magas, erős, rámenős, Hosszú Katinka hason-

más.” (Alexet – természetesen – szóhasználatja jellemzi, hiszen ő lévén az elbeszélő, nem őtőle származó észrevételhez nem nagyon juthatunk.) Nyelvi lezsersége azonban nem valamiféle hányavetiség, inkább olyasféle lelemény és játékosság, mely például szójátékait élteti: „Ilyenkor Gróf éberebb a vérebnél.” (Gróf a színtársulat igazgatója.)

Az, amit a regény irodalmiasságának, irodalommal való átszövöttségének érzékelünk, ezúttal összefügg azzal, hogy egy színésztől, az irodalmi művekkel szoros kapcsolatban élő, nem mindennapi emocionális és intellektuális reakcióképességet birtokoló színésztől értesülünk mindenről. Már többen észrevették, hogy Térey stílusának belső dinamikáját az adja, hogy kifejezései eléggé eltérő nyelvi rétegekből származnak. Jelen könyvében hőse hol Shakespeare, hol Schiller, hol mások szövegével (?), gondolkodásmódjával azonosul. A többi színésznel mindez egyedenként változó módon ölt testet. Talán egyik véglét Livia, akinek nyilatkozatát idézik: „Nem elég jónak lenni, ahhoz kell egy csilлагállás.” Alex ezt a modort nevezi (bélyegezi?) „tévéinterjús edzettségnek”. S ez a látszólag odavetett megjegyzés mutat rá arra: miért is „világteremtő” mű a *Káli holtak*. Míg ugyanis korábban az *Anyegin*, a *Niebelung ének* hatására született munkáival nagy remekműveket „írt újra”, ezúttal egy mai „közbeszéd”, közhelyes gondolkodás nem megismétlő, elfogadó, hanem elutasított módon lép a nagy kultúrélmények helyére. „Pótlék” műveltség, „keverék” műveltség ez, mely lemond a szembeállítást vállaló vagy elutasító élmények párbeszédéről, helyette „tévéinterjús” szinten deklamál. Alex ezzel szemben nagy remekművek megidézésével, eljátszásával keresi a 2010-es évek katartikus világlelményét, s nem látja a jelenkori európai kultúra felbomlásának idején azt, ami a késő római hanyatlásakor megszületett, a Messiást a „boldog feltámadás” reményében. Pedig: legyen szó akár pusztulásról, akár kollektív rettegésről, mégis-

csak a régi nagy művek bizonyítják a kulturális értékek legyőzhetetlenségét. A *Ványa bácsi*, a *Hamlet* ma is él és hat, tehát nem kérdőjelezhető meg az erkölcsi és művészi értékteremtés lehetősége.

Alex nem (vagy csak ritkán) megfogalmazója dilemmáknak, konklúzióknak, sokkal inkább a *Hamlet*, a *Haramiák*, illetve a *Káli holtak* teremtet világa lép kapcsolatba (konfliktusba!) az ő színészi azonosulása révén. A *Haramiák* megbukhat, de egyértelmű szenvedélyei ellenpontozzák a színészek, rendezők világának álságos és hipokrita huzavonáját. (A lényeget érintő telitalálat, hogy Alex kislányával beszélgetve olykor színpadi szövegeinek modorába „zökken bele”). Nem lebecsülendő összefüggés, hogy (a rendező szerint) a *Haramiák* az egyén autonómiaharcáról szól, s abban sok igazság van, hogy a kudarcokhoz és bűnökhöz vezető szeretetlenségélmény késztet agresszióra. (Kulcs a zombi horror értelmezéséhez is.) Ezt a motívumot húzza alá Sulyok, a rendező, amikor a *Macbethet* a főszereplő házaspár személyes veszteségével, gyermekük elvesztésével magyarázza. És a *Hamlet* rendezésben érvényesülő Trianon-sokk ugyanígy valami elementáris veszteséget, sérelmet „hoz játékba”. A személyesség szintjén akkor érvényesül ez, amikor Alex egy külföldi előadás után értesül apja haláláról.

Alex azt a feltevést is megkockáztatja, hogy a kortárs drámákhoz képest talán a nagy klasszikusokkal jobban el lehet jutni a ma dilemmáihoz. Mintha kimondatlanul is megéreznék a színházi emberek, hogy „kéne valami Zeitstück, baromi fontos lenne, de végül arra jutnak, hogy a jelen problémáit egytől egyig ábrázolva látják a régi nagyokban is” – mondja Alex szerelmének, Lucának. S ilyenfajta aktivitása van „a káli holtaknak” is. A tragikus múlt kísértetei ők, akik a térben és időben nehezen értelmezhető „maiságok” ellen láznak. (Alex is régvolt szövegekkel azonosulva néz szembe a jelen dilemmáival.)

És ezen a ponton már-már vallomásossá válik a regény, hiszen Térey legérdekesebb, legmaradandóbb művei (mindenekelőtt a *Paulus*) egy rég halottnak hitt műfaj kereteiben tudnak hihetetlenül időszerűek lenni. Térey tehát egy klasszikus műfajjal jut el (mint többen megírták) a posztmodern szintézisig. Még az sincs kizárva, hogy most Alex „szólamával” születik meg Térey leginkább szubjektív műve (és ez is egy „szerep”), egy félezer lapos nagyregénnyel. Margócsy István már elég régen megállapította, hogy az egyenes, „őszinte”, közvetlen megnyilatkozásoktól idegenkedik, alanyi költő létére úgy beszél magáról, hogy másról, más dolgokról szól. Ami amúgy nem ritkaság: Arany líraisága is epikus műveiben nyilvánul meg legintenzívebben, Ady vallomásossága szuverén szimbólumrendszerben objektívalódik. Térey visszatérő, új és új alakot öltő szubjektivitása is gyakran klasszikus műformákban testesül meg. Most itt mindez újabb „csavarral” gazdagodik: a hagyományos elbeszélésbe (a nagyregény formába) egy tévéorozat s a főhős elbeszélő által eljátszott klasszikus szerepek szövege ékelődik Térey visszatérő dilemmáihoz, sőt személyéhez kötődve. Klasszikus értékek és a nyomasztó jelen világ feszültsége, érintkezése nem téma, hanem akár lírainak is nevezhető „világélmény”, tehát megint „közvetett” vallomás. A magánéleti szál (Alex szerelmei, kislányához fű-

ződő viszonya, apja halála) is a művészi pályafordulatot indokolja. Klasszikus szerepei „segítik ki”, ahogy Térey is hagyományos műfajok újraírásával hozott fordulatot a magyar irodalomban.

S ha helyesen (és korán) észrevették (Bodor Béla), hogy emócióit térélménnyé formálja, most e tekintetben is többszörös áttételt ér el: van a tévéorozat tere, a káli völgy története. És megjelennek a klasszikus darabok különböző külföldi vendégszínházak „terében”, Athénban, Isztambulban, Szentpéterváron, Kolozsváron. Színpad is tér, nem is akármilyen: verbális, kultúrtörténeti tér, mint színtér. Alex pedig mindezt átélve és megértve „érik meg” pályafordulatára, hogy eljusson egy igazi múlt- és nemzetértelmezés művészi és emberi magaslatára, mely (természetesen) egy tisztultabb és nívósabb nemzeti önkép köréhez juttatja el, akár negatívumaiban. Ez az a „boldog feltámadás” vagy legalábbis reményteli továbblépés, amit a mű befejezése megenged, a klasszikus irodalom értékeiben találva meg kikezdzhetetlen, kétségbevonhatatlan erőforrását. Amely értékeket minden álság és alantasság ellenére mérce és garancia gyanánt őrzött meg. A káli holtak a boldog feltámadás reménye nélkül támadnak (fel?), Alexben (a mai, sőt inkább a holnap magyar kultúrában) a klasszikus értékek jegyében ölthet testet a nagy művészet és a letisztult igazságok szándéka.

Imre László

IMRE LÁSZLÓ (1944) irodalomtörténész, akadémikus, egyetemi tanár. Debrecenben él.

„A visszaszerzés reménye” – tisztelgés a harmincéves *Hitel* előtt

1988 novemberében, csaknem tízévnnyi várakoztatás után jelent meg a *Hitel* folyóirat első száma. A korszaknak is beillő idő türelmes kivárása mögött az a meggyőződés húzódott, hogy a politikai rendszer megváltoztatásához és a magyarság általános szellemi és erkölcsi állapotromlásának megállításához szükség van olyan fórumokra és műhelyekre, amelyek képesek szellemi védőgátakat emelni a romlás ellen. A legalitás pecsétjére várva eltöltött, türelmet és hitet őrlő évek a legelszántabbakat a *megtorhetetlenség titkos érzetének* láthatatlan, de annál erősebb vértjével ruházták fel. Visszatekintve a mából, 1988 egyértelműen korszakhatárnak tűnik. Bár a formálódó új viszonyok még képlékenynek látszóttak, a májusban lezajlott hatalmi elitcsere előre jelezte a változást. A változást, ami a *már és a még közötti állapotba* szorítva ugyan, de reményt ígért, Csoóri Sándor köszöntő írásának szavaival a *visszaszerzés reményét*, amelyben a *Hitel* – hasonlóan Széchenyi művéhez – egy új időszak elindításának része lehet. A *Hitel* végül kéthetente megjelenő irodalmi, társadalmi, kritikai lapként indult el, és 1992 júniusáig öt évfolyamot ért meg ebben a formában.

A lap indulása óta harminc év telt el. Most, a harmincadik évfordulón repertórium összeállításával köszöntjük a születésnapos *Hitelt*, a lap első időszakának tartalmát feldolgozva. A két részből álló kötet elején Dippold Pál bevezető tanulmánya kapott helyet, mely a szerző személyes visszaemlékezésein keresztül nyújt bepillantást a szerkesztőség mindennapi működésébe. Felidézi a szerkesztőségben és a lap körül zajló emlékezetes eseményeket, érdekes részleteket elárulva egy-egy lapszám sorsáról. Tanulmányában elemez néhány fontosabb írást és kitér a lap és a Magyar Demokrata Fórum kapcsolatára is. A szerző belső nézőpontja érdekes és történeti szempontból is értékes adalékokkal szolgál az olvasó számára. A tanulmány 1990 szeptemberéig követi a lap belső viszonyait

HÁZI BALÁZS (1987), történész, a RETÖRKI Archívum levéltárosa. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

JÓNÁS RÓBERT (1978) történész. 2017-től a RETÖRKI Archívum munkatársa, 2018 szeptemberétől az Eszterházy Károly Egyetem történelem szakának mesterszakos hallgatója.

és alakulását. A kötet második része – igazodva a hagyományos repertóriumoknál megszokott formákhoz – szerzők szerint rendezve veszi számba az egyes számokban megjelent tartalmakat, külön helyen felsorolva a fényképeket, grafikákat és művészi illusztrációkat.

Illeszkedve korunk elvárásaihoz, a repertóriumot a nyomtatott változat mellett online formában is elérhetővé tettük (hitel.archivum.retorki.hu), ahol a folyóirat kezdeti öt évének számai digitalizált változatban, kereshető szöveggént minden érdeklődő számára olvashatóvá válnak. Ez a lehetőség feleslegessé tette a hagyományos, számozott és több szempont szerint rendezett (szerző, rovat, tematika stb.) tartalomjegyzék készítését, ugyanis könnyebb, gyorsabb és kényelmesebb felhasználást biztosít, lebontva ezzel a papír alapú kiadvány emelte korlátokat.

Mindezt egybevetve csak remélni tudjuk, hogy jól használható, értékőrző anyagot bocsátottunk közre. A kötet és a honlap szerkesztőiként azonban tisztelettel szeretnénk a háttérben maradni, hiszen tudjuk, a valódi értékek a feldolgozott lapszámok oldalain találhatók. Mi legfeljebb csak útbaigazítást adhatunk és a tisztelt Olvasót arra kérjük, az eredeti szövegeket újraolvasva döntse el, érdemes volt-e vállalkoznunk a feladatra!

